

ETHR

DOĞU TÜRKİSTAN İNSAN HAKLARI İZLEME DERNEĞİ

شەرقىي تۈركىستان ئىنسان ھەقلىرى كۆزىتىش جەمئىيىتى

EAST TURKISTAN HUMAN RIGHTS ASSOCIATION

مرصد تركستان الشرقية لحقوق الإنسان

**Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği
(ETHR) Yayınları**

Yıllık Endeks Raporu: No. 3

Genel Yayın Yönetmeni: Vildan Kadioğlu Sarıyaşar

Yazar: Zehranur Ertek

Araştırma Ekibi: Erva Özyurt, Nihal İmamoğlu,
Yusuf Tusun, Zehranur Ertek

Katkıda Bulunanlar: Cemal Ucatlı, Elif Çekim,
Melike Feyza Artış, Nihal Başaran, Sümeyye Korkut

Editör: Amine Tuna Ertürk

Kapak Tasarım: Bilge Cantimur

Grafik Tasarım: Ayşenur Şirin

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025

Copyright © 2026

Bu yayının tüm hakları Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneğine (ETHR) aittir. ETHR'nin izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

1. Baskı: Şubat 2026

Adres: Karagümrük Mah., Sarmaşık Sok.,

No:43, 34091 Fatih/İstanbul

Tel: (0212) 524 69 99

<https://ethrw.org/>

info@ethrw.org

Uygur kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik politikalarıyla uyumlu olarak Çin hükûmeti, son dönemde söz konusu bölgedeki gelişmelere ilişkin bilgiye erişimi kısıtlama çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu kapsamda bölgeye fiziksel erişimi sınırlandırmakta, bölge halkını diğer ülkelerdeki kişilerle bilgi paylaşmamaları için tehdit etmekte ve her şeyin yolunda olduğu izlenimini vermek amacıyla büyük miktarda propaganda yayımlamaktadır.

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025, Pekin'in kurgusal anlatılarına karşı kritik bir düzeltme niteliği taşımaktadır. Keyfi gözaltılardan din özgürlüğüne yönelik baskılara ve zorla çalıştırmaya kadar uzanan, ondan fazla başlık altında yürütülen bu sistematik veri ve analiz derlemesi, giderek erişilmesi zorlaşan bilgileri ortaya koymaktadır. Endeks, farklı dillerdeki çok sayıda kaynağı bir araya getirmenin yanı sıra, özellikle 2024 ve 2025 yıllarındaki temel eğilimler açısından zaman içindeki değişimi de görünür kılmaktadır.

Endeksin sunduğu bilgi ve analizlerin, Çin'in hem ülke içinde hem de ülke dışında Uygurlara yönelik geniş çaplı ve süregelen ihlallerine karşı küresel ölçekte yeniden bir tepki ve farkındalık dalgası oluşturmaya beklenmektedir. Uluslararası insan hakları hukukunun en ağır ihlallerinden bazıları karşısında hesap verilebilirlik sağlanmadığı sürece, Pekin'in daha az baskıcı politikaları yönelmesi için bir gerekçe görmek güçtür. Bu Endeks, söz konusu hesap verebilirlik arayışına yapılan temel ve önemli bir katkı niteliğindedir.

Dr. Sophie Richardson
Chinese Human Rights Defenders (CHRD), İcra Direktörü

Doğu Türkistan'da yaşanan insan hakları ihlalleri, artık münferit olaylar ya da geçici güvenlik uygulamaları olarak değerlendirilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır. Bölgede hayata geçirilen uygulamalar; temel hak ve özgürlükleri, kültürel kimliği ve insan onurunu doğrudan hedef alan, sistematik, süreklilik arz eden ve merkezî biçimde kurgulanmış bir politika çerçevesine işaret etmektedir. Din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanmasından çocuk hakları ihlallerine, zorla çalıştırmadan kitlesel dijital gözetim ve sınır ötesi baskı mekanizmalarına kadar uzanan bu tablo, uluslararası insan hakları sisteminin güvenilirliği açısından ciddi bir sınama niteliği taşımaktadır.

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri 2025 Yılı İndeksi, bu sınamaya cevap üretmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma, tekil vakaların belgelenmesiyle yetinmeyerek, farklı alanlarda, farklı zamanlarda ve farklı kaynaklarda ortaya çıkan ihlalleri bütüncül bir politika sürekliliği içerisinde ele alan analitik bir yaklaşım sunmaktadır. Resmî kaynaklar, açık kaynak verileri, akademik çalışmalar ve doğrulanmış medya içeriklerinden derlenen bulgular, dağınık bilgiyi sistematik, karşılaştırılabilir ve politika analizine elverişli bir veri setine dönüştürmektedir.

Bu Endeks, resmî söylemler ile sahadaki fiilî uygulamalar arasındaki yapısal çelişkiyi görünür kılmayı, hukuki düzenlemeler, ideolojik çerçeveler ve idari pratiklerin zaman içinde nasıl kurumsallaştığını ve normalleştirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca mevcut durumu tespit eden bir rapor değil, aynı zamanda Doğu Türkistan'daki baskı rejiminin evrimini izlemeye imkân tanıyan analitik bir referans niteliği taşımaktadır.

Endeks'in temel hedefi; uluslararası kuruluşlar, politika yapıcılar, akademik çevreler ve medya aktörleri için kanıta dayalı tartışmaları güçlendirmek, hesap verebilirlik odaklı değerlendirmeleri desteklemek ve karar alma süreçlerinde güvenilir bir başvuru zemini oluşturmaktır. Jeopolitik hassasiyetlerden bağımsız olarak, sistematik insan hakları ihlallerinin görünür, ölçülebilir ve sürekli izlenebilir kılınması bu çalışmanın merkezî iddiasıdır.

Sessizlik, belirsizlik ve seçici duyarlılığın giderek yaygınlaştığı bir uluslararası ortamda, bu Endeks; belgelemeyi, analitik titizliği ve kurumsal hafızayı önceleyen bilinçli bir tanıklık ortaya koymaktadır. Evrensel insan hakları standartlarının korunması için güvenilir veri üretimi ve süreklilik arz eden izleme faaliyetlerinin vazgeçilmez olduğu bu çalışmayla bir kez daha teyit edilmektedir.

Bu vesileyle, Endeks'in hazırlanmasında emeği geçen tüm araştırmacılara, analistlere ve katkı sunan uzmanlara içten teşekkürlerimi ve takdirlerimi sunarım. Gösterdikleri metodolojik hassasiyet, akademik dürüstlük ve etik sorumluluk bilinci, bu çalışmayı uluslararası kamuoyu için kalıcı ve güvenilir bir referans kaynağı hâline getirmiştir.

Mustafa Tutkun
Kızılay Yönetişim Ofisi Genel Müdürü

Kısaltmalar

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BM:	Birleşmiş Milletler
BM İHK:	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu
ÇHC:	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇHSDK:	(Chinese People's Political Consultative Conference) Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı
ÇKP:	Çin Komünist Partisi
GONGO:	(Government-Organized Non-Governmental Organization) Hükûmet Tarafından Organize Edilen Sivil Toplum Kuruluşu
IJOP:	(Integrated Joint Operations Platform) Entegre Ortak Operasyonlar Platformu
STK:	Sivil Toplum Kuruluşu
UFLPA:	(Uyghur Forced Labor Prevention Act) Uygurların Zorla Çalıştırılmasını Önleme Yasası
UNESCO:	(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
XJTV:	Xinjiang Television (Sincan Televizyonu)

***QR Kod Kullanımı Hakkında:** Endeks 2025'in hazırlanmasında yararlanılan haber ve görsel içeriklerin özgün kaynaklarına, rapordaki her bölümünün başında yer alan ilgili QR kodlar aracılığıyla doğrudan erişim sağlanabilmektedir.

İçindekiler

Önsöz.....	3
Sunuş.....	6
Kısaltmalar.....	7
1. BÖLÜM	
Sansür ve Kısıtlama.....	10
2. BÖLÜM	
Dijital Gözetim ve Siber Saldırı.....	18
3. BÖLÜM	
Çocuk Hakları İhlalleri.....	24
4. BÖLÜM	
Keyfî Tutuklama ve Yargısız İnfaz.....	28
5. BÖLÜM	
Dinî Baskı.....	36
6. BÖLÜM	
Geri Göndermeme İlkesi.....	48
7. BÖLÜM	
Demografik Mühendislik.....	56
8. BÖLÜM	
İstek Dışı Tıbbi Müdahale.....	62

9. BÖLÜM	
Çinlileştirme.....	68
10. BÖLÜM	
Sınır Ötesi Baskı.....	78
11. BÖLÜM	
Tarihsel Revizyonizm.....	88
12. BÖLÜM	
Süregelen İşgal.....	94
13. BÖLÜM	
Zorla Çalıştırma ve İşçi Transferi.....	98
14. BÖLÜM	
Propaganda.....	110
Doğu Türkistan'da 2024'ten 2025'e Hak ihlalleri Nasıl Şekillendi?.....	120
Kavram Sözlüğü.....	124
Son Söz.....	129
Kaynakça.....	130

1. BÖLÜM

Sansür ve Kısıtlama

İllüstrasyon: Lutpulla

Doğu Türkistan, Müslüman Uygur kimliğinin varoluşsal bir tehdit altında olduğu, geniş ölçekli bir tasfiye sürecine muhatap bir coğrafyadır. Bu süreç; dil, inanç, örf, adet ve sanat gibi kimliği inşa eden temel yapı taşlarının sistemli bir şekilde aşındırıldığı bir kültürel kırım pratiğidir.

Bu bağlamda, her bir hak ihlalinin titizlikle kayıt altına alınması, sistematik asimilasyonun belgelenmesi ve tarihsel hafızanın korunması adına hayati önem taşımaktadır. Doğu Türkistan, günümüzde bilginin devlet kontrolüyle sınırlandırıldığı ve ağır sansür mekanizmalarının işletildiği bir bilgi kara deliği niteliğindedir. Bölgeden dış dünyaya sızabilen her veri kısıntısı, sistematik asimilasyon politikalarına karşı bir direniş ve hakikat arayışdır.

İşte bu noktada bu Endeks, Doğu Türkistan'daki hakikatleri akademik bir disiplinle tasnif ederek, uluslararası toplumun vicdanına ve hukuk mekanizmalarına sunan kıymetli bir kaynak niteliği kazanmaktadır. Bilgi akışının bu denli kısıtlandığı bir coğrafyada, bu tür çalışmalar meselenin uluslararası kamuoyunda hak ettiği görünürlüğe kavuşması ve küresel bir farkındalık zemini oluşturulması için vazgeçilmez bir stratejik araçtır.

Hafize Zehra Kavak
Kızılay Akademi, Yayın Uzmanı

kaynaklar için:

15.01.2025

Çin merkezli bir sosyal medya ve içerik paylaşım platformu olan XiaoHongShu (小红书), TikTok'un 19 Ocak'ta ABD tarafından yasaklanması üzerine Amerikalı kullanıcılar arasında hızla popülerleşmeye başladı. İlgili uygulama, 1989 Tiananmen Meydanı ve Doğu Türkistan'daki 1,8 ila 3 milyon arasındaki Uygur'un toplama kamplarında tutulduğuna ilişkin haberlerin yer aldığı içerikleri sansürledi. Şirket tarafından yapılan bildirimde, söz konusu içeriklerin platformun topluluk kuralları kapsamında incelemeye alındığı ve bu sürecin "güvenli, uyumlu ve düzenli bir çevrim içi ortamın korunması" amacıyla yürütüldüğü belirtildi.

28.01.2025

Çin merkezli bir yapay zekâ araştırma ve model geliştirme şirketi olan DeepSeek, Doğu Türkistan'daki zorla çalıştırma, kitlesel gözetim ve ideolojik baskı gibi konularla ilgili sorulara ilk etapta yanıt veriyor fakat birkaç saniye sonra cevabı tamamen silerek "Bu soruyu yanıtlayamam." şeklinde değiştiriyor. Şirket bu konuda, sohbet robotunun Çin yasalarıyla uyumlu olacak şekilde tasarlandığını ve bu nedenle belirli başlıklarda resmî tutumu yansıtan veya konuyu tamamen dışlayan yanıtlar vermek zorunda olduğunu ifade ediyor.

ANALİZ

Doğu Türkistan'da Çin Komünist Partisi (ÇKP) tarafından yürütülen kısıtlama politikaları, Uygurları seyahat, ekonomik faaliyetler ve dijital alanlar üzerinden çok katmanlı bir denetim ve kontrol rejimine tabi tutarak gündelik yaşamlarının tüm boyutlarını kısıtlamaktadır.

Çin hükûmeti, 2016'dan bu yana yürüttüğü "Teröre Karşı Sert

Darbe (*Strike Hard Campaign*)" kampanyası kapsamında Uygurların ülke dışına çıkışını ciddi şekilde kısıtlamakta, pasaportlarına el koymakta ve yurt dışıyla temaslarını suç unsuru olarak kabul etmektedir. Her ne kadar son dönemde bazı Uygurların sınırlı seyahat izinleri verilmiş olsa da bu izinler sıkı gözetim, garanti mektubu, belirli süre içinde dönme zorunluluğu

ve yabancı ülkelerde Çin aleyhine konuşmama gibi şartlarla sınırlandırılmaktadır (Human Rights Watch, 2025).

Öte yandan, Uygurlara yönelik finansal baskı ve kısıtlama, Çin'in kontrol mekanizmasının az görünen fakat etkili araçlarından biridir. Ekonomik faaliyetleri sıkı gözetim altına alınan Uygurların; banka işlemleri, para transferleri ve birey-

01.02.2025

Doğu Türkistan şehirlerinde yerel otoriteler, 28 Ocak-4 Şubat tarihleri arasındaki tatil dönemini kapsayan “Kış Operasyonu” adlı uygulamayı başlattıklarını açıkladı. Operasyonun amacının “güvenlik durumu karmaşık bölgelerde” kamu düzenini sağlamak ve “şiddet içeren terör faaliyetlerini” önlemek olduğu bildirildi. Operasyon kapsamında Kumul, Gulca, Yarkent, Altay, Çerçen ve Makit gibi kent ve ilçelerde yerel polis birimleri seferber edildi ve 4 Ocak’ta İli (伊犁) Kazak Özerk İli Emniyet Müdürlüğü Kumul’da bir mobilizasyon toplantısı düzenleyerek “karmaşık güvenlik bölgelerinde yoğun temizlik ve düzenleme” yapılacağını duyurdu.

Çinli sanatçı Guo Zhenming

17.04.2025

Çinli sanatçı Guo Zhenming, Doğu Türkistan’da Uygur halk müziği icra eden sanatçıları kayda alması sonucu “yasa dışı çekim” yaptığı gerekçesiyle 75.000 yuan (yaklaşık 10.700 ABD doları) para cezasına çarptırıldı. Polisin 25 Şubat’ta, Guo Zhenming’in Urumçi’deki dairesine baskın yaparak ekipmanlarını ve çalışmalarını “yetkisiz film çekimi” kapsamında incelemeye aldığı bildirildi. Guo Zhenming’in ayrıca evde olup olmadığının sürekli kontrol edildiği ve seyahatlerinde bile bildirimde bulunmasının istendiği açıklandı.

sel birikimleri devlet denetiminin doğrudan hedefi hâline gelmiştir. Nitekim, Washington merkezli Campaign for Uyghurs’un kurucusu Ruşen Abbas da bu durumu, “Bütün bölge bir polis devleti. Her yer, her mülk, bankadaki para... Her şey gözetim altında. Hükûmet tarafından yetkilendirilen birisi elinde 100 Uygur’un isminin olduğu bir liste ile bankaya gider ve bu kişilerin hesap bakiyelerini

sorgularsa sonraki süreçte listede adı geçenlerin hesapları kapanıyor, varlıkları donduruluyor ve mülklerine el konuyor.” sözleriyle ifade etmektedir (Human Rights Foundation, 2025).

İnternet, bölgede kısıtlama altına alınan bir başka unsurdur. Çin, Mayıs 2010’da ilk “internet teknik raporunu” yayımlayarak *internet egemenliği* kavramını vurgulamıştır. Xi Jinping’in 2012 yılında

yönetimdeki ağırlığının artması ile tüm sosyal mecralarda sansür daha da yoğunlaşmıştır. 2016’da ÇKP liderliğine oturan Xi Jinping, devlet medyasının tamamen parti çizgisini izlemek zorunda olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca her hafta, devlet medyası editörlerine Komünist Parti Propaganda Departmanı ve İnternet İşleri Bürosu aracılığıyla sansür talimatları iletilmiştir (Xu & Albert, 2017).

28.04.2025

International Service for Human Rights (ISHR) raporuna göre Çin, bağımsız sivil toplum aktörlerinin Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmalarına erişimini engelliyor. Rapora göre Çin, Birleşmiş Milletler STK Komitesindeki üyeliğini kullanarak devlet güdümlü GONGO'ların (Hükümet Tarafından Organize Edilen Sivil Toplum Kuruluşlarının) sayısını artırmayı hedefliyor. Ayrıca birtakım yıldırma ve misilleme yöntemleri kullanarak insan hakları savunucularının BM toplantılarına katılmasını ve diplomatlarla görüşmesini engelliyor, üstelik savunucuların söz almasına da mâni oluyor. Özellikle Uygur, Tibetli ve Hong Konglu aktivistler hedef alınırken, uzun süreli akreditasyon ertelemeleri, takip, taciz, seyahat yasakları ve ailelere yönelik tehditlerin, hedef kitleye yönelik eylemler olduğu ifade ediliyor.

Mayıs 2025

Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren ve yerel bir televizyon ağı istasyonu olan Xinjiang Television (XJTV, 新疆电视台), bu yıl itibarıyla Uygurca ve Kazakça yayın yapan 2 kanalı kapattı. Ayrıca, Kazakça yayın yapan Kanal 3, yayın hayatına artık Çince devam ederken Uygurca yayın yapan diğer kanalların eğlence programlarında da yine Çince içeriklere yer verildiği görüldü. Son durumda, Doğu Türkistan'da televizyon ve radyo yayını yapan kuruluşların büyük çoğunluğu Çince yayın yapmaktadır.

İnterneti devlet kontrolü altında tutmak ve Çin Komünist Partisi'nin çıkarlarına aykırı veya zararlı kabul edilen bilgilerin yayılmasını engellemek için Çin, dünyanın en gelişmiş internet sansür mekanizmalarından biri olan Büyük Güvenlik Duvarı'nı (Great Firewall) geliştirmiştir. Bu mekanizma ile Doğu Türkistan gibi coğrafyalardaki halkların küresel bilgiye erişimi kısıtlanmakta, siyasi ve ideolojik

kontrol sağlanmakta ve Çin düzenlemelerine tabi olmayan uluslararası uygulamaların (Google, WhatsApp, Instagram vb.) kullanımı fiilen engellenerek kamusal ve dijital alan üzerindeki denetim pekiştirilmektedir. Büyük Güvenlik Duvarı ayrıca, yapay zekâ alanındaki gelişmeleri yakından takip ederek parti propagandasını güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, 2023-2025

yılları arasında ÇKP'nin yapay zekâ kullanımında en hızlı artışın gözlemlendiği 4 alan; siyaseten hassas görüntülerin sansürlenmesi, yapay zekânın ceza ve adalet süreçlerine entegrasyonu, çevrim içi bilgi kontrolünün sanayileşmesi ve Çinli şirketlerin yurt dışı faaliyetlerinde yapay zekâ güdümlü platformların kullanılmasıdır. Tüm bu alanlar Çin'in bilgi akışını yönlendirme, insan davranışlarını

27.06.2025

16 Haziran-9 Temmuz 2025 tarihleri arasında Cenevre’de düzenlenen BM İnsan Hakları Konseyinin 59. oturumunda, aralarında Lawyers’ Rights Watch Canada ve Uluslararası Af Örgütü’nün de olduğu uluslararası insan hakları örgütleri, Çin’de insan hakları avukatlarına yönelik baskıların sürdüğünü belirten ortak bir açıklama yaptı. Açıklamada, 2015’te başlayan “709 Baskını” kapsamında yüzlerce avukatın gözaltı, hapis, meslekten men ve sürekli gözetim gibi uygulamalara maruz kaldığı ifade ediliyor. Örgütler, söz konusu baskıların yalnızca avukatlarla sınırlı kalmadığını; Doğu Türkistan, Tibet ve Hong Kong’daki insan hakları savunucularını da içine alan daha geniş bir hak ihlalleri çerçevesinin parçası olduğunu vurguluyor.

01.07.2025

Çin Komünist Partisi, Haziran 2025’te Doğu Türkistan’daki yönetim kadrosuna önemli bir atama gerçekleştirdi. Parti, etnik işler alanında görev yapmış ve Birleşik Cephe Çalışma Departmanında üst düzey rol üstlenmiş olan Chen Xiaojiang’ı Xinjiang Komünist Parti Sekreteri olarak atadı. Chen’in geçmişte Devlet Etnik İşler Komisyonunun başına getirilen ilk Han kökenli isim olması, merkezin bölgedeki etnik ve dinî politikaları daha sıkı ve merkezî bir biçimde yürütme eğilimi olarak değerlendiriliyor.

Chen Xiaojiang, Xinjiang Komünist Parti Sekreteri

kontrol etme ve ekonomik sonuçları kendi lehine şekillendirme kapasitesinin zamanla güçlendiğini ortaya koymaktadır (Australian Strategic Policy Institute, 2025).

Çin’in hak ihlallerini görünmez kılmaya ve uluslararası kamuoyundaki eleştirileri bastırmaya yönelik dijital sansürü, Çin menşeli uygulamalarda da kendini göstermektedir. Çinli yapay zekâ DeepSeek; 1989 Tiananmen

Meydanı, Doğu Türkistan, Tayvan ve Hong Kong’daki insan hakları ihlallerine dair soruları “hassas” olarak kabul ederek cevap vermemekte ya da “Başka bir şey konuşalım.” diyerek konuşmanın akışını değiştirmeyi talep etmektedir. Benzer şekilde TikTok, Müslüman Uygurların maruz kaldığı insan hakları ihlalleriyle ilgili içerikleri sansürlemekte ve pek çok kaynak, TikTok’un ana şirketi ByteDan-

ce’in Pekin’in devlet ideolojisiyle uyumlu içerikleri önceliklendirdiğini bildirmektedir (Mulla, 2025).

Çin’in sanal ve fiziksel kısıtlamalarının bir başka hedefi de yerel ve uluslararası medya çalışanlarıdır. Çin’in Doğu Türkistan’da gerçekleştirdiği soykırım politikalarını açıkça çıkarmak ve bu politikaları kamuoyuna duyurmak adına pek çok gazeteci çaba sarf etmekte ancak çeşitli engeller ile karşılaşmaktadır.

11.07.2025

Çinli öğretmen ve aktivist Su Shangkwei, Urumçi'de gerçekleşen yangında hayatını kaybedenleri anmak için katıldığı bir etkinlik sonrasında, Kasım ayı sonunda gözaltına alınıp yaklaşık bir ay hapiste tutuldu. Su, bu süreçte polis tarafından fiziksel şiddet ve sert sorgulama yöntemlerine maruz kaldığını ve ailesi üzerinden tehdit edildiğini ifade ediyor.

09.11.2025

Yüksek Frekans Koordinasyon Konferansına (High Frequency Coordination Conference, HFCC) göre Çin, Doğu Türkistan ve Tibet'te radyo yayını kapasitesini artırıyor. Kış sezonunda yayımlanan güncel bilgiye göre, resmî ulusal radyo yayın kuruluşu China National Radio (CNR) özellikle Tibet ve Uygur dillerinde frekans sayılarını artırdı. Bu artış, Trump yönetiminin U.S. Agency for Global Media ve Radio Free Asia'ya (RFA) sağladığı fonları durdurması ve bunun sonucunda bu kurumların faaliyetlerini askıya almasıyla eş zamanlı olarak gerçekleşti.

30.11.2025

Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Üçüncü Komitesinde, 15 ülke Çin'in sınırları içindeki ve ötesindeki insan hakları ihlallerini kınayan ortak bir açıklama yaptı. Arnavutluk, Avustralya, Çekya, Estonya, İsrail, Japonya, Letonya, Litvanya, Kuzey Makedonya, Palau, Paraguay, San Marino, Ukrayna, ABD ve Birleşik Krallık tarafından imzalanan bildiride; Çin'in keyfî gözaltılar, zorla çalıştırma, yoğun gözetim ve dinî-kültürel özgürlüklerin kısıtlanmasını içeren bir baskı politikası yürüttüğü ifade edildi. Açıklamada ayrıca, Uygurlar, Tibetliler, Hristiyanlar ve Falun Gong uygulayıcıları gibi gruplara yönelik zulüm, çocukların ailelerinden koparılarak devlet kontrolündeki yatılı okullara alınması, tutuklulara işkence ve dinî-kültürel mirasın silinmesi gibi uygulamalar vurgulanıyor.

Örneğin, 2021 yılında BBC muhabiri John Sudworth, Doğu Türkistan'a ilişkin haberlerinin ardından kişisel saldırılara ve resmî makamlarca yürütülen karalama ve dezenformasyon kampanyalarına

maruz kalmış, bunun sonucunda Tayvan'a taşınmak zorunda bırakılmıştır. Benzer şekilde, 2022'de Kanada Yayın Kurumu, muhabirlerinin vize başvurularının aylarca yanıtız kalması üzerine Pekin bü-

rosunu kapatmıştır. Henan Eyaleti'nde faaliyet gösteren yabancı gazetecileri risk düzeylerine göre "trafik ışığı" sistemiyle kategorilerine ayıran bir yüz tanıma sistemi geliştirilmiştir. Gazeteciler düzenli

23.12.2025

China Digital Times'ın (CDT) 2025 yıl sonu "CDT Rapor Özeti", Çin'de internet sansürünün artık yalnızca bilgiye erişimi engelleyen bir "duvar" ya da "baraj" olmaktan çıkıp, bilgiyi yönlendiren ve şekillendiren çok katmanlı bir "bilgi yönetim sisteme" dönüştüğünü ve hızla yapay zekâ temelli bir yapıya evrildiğini ortaya koyuyor. Rapora göre, Çin'in dijital otoriterliği 2025'te 121 ayrı raporla ele alınırken en yoğun temalar, sansür, gözetim ve istikrar mekanizmalarının yapay zekâ ile birleşmesi oldu. Yapay zekâ destekli gözetim ağlarının yüz tanıma, biyometrik veri ve öngörücü polis sistemleriyle birleştiği, özellikle Doğu Türkistan'da bulunan Uygur ve diğer Türkî halklara yönelik sistematik bir baskı aracına dönüştüğü belirtildi.

2023–2025 yılları arasında
ÇKP'nin yapay zekâ
kullanımındaki en hızlı artış,
4 temel alanda yoğunlaşmıştır:
içerik sansürü, adalet
süreçleri, çevrim içi bilgi
kontrolü ve Çinli şirketlerin
yurt dışı faaliyetleri.

26.12.2025

Aziz Isa Elkun'un editörlüğünü yaptığı *Imprisoned Souls: Poems of Uyghur Prisoners in China* adlı yeni şiir antolojisi, Doğu Türkistan'daki Uygur kültürüne yönelik baskılar bağlamında hapsedilen ve susturulan Uygur şairlerin sesini gün yüzüne çıkarıyor. Hertfordshire Press tarafından 2025'te yayımlanan eser, 2016'dan bu yana tutuklanan, uzun süreli hapis cezalarına çarptırılan ya da akıbeti bilinmeyen yaklaşık 500 Uygur entelektüel arasından seçilen 25 şairin şiirlerini bir araya getiriyor. Londra'daki Yunus Emre Enstitüsünde tanıtılan kitapta yer alan şiirler, dilin yok edilmesi, özgürlük kaybı, sürgün, ayrılık ve direniş temalarını işlerken, Elkun çalışmanın Uygur halkına yönelik kültürel yok etme politikalarına karşı bir hafıza ve tanıklık niteliği taşıdığını vurguluyor.

olarak "çaya davet" adı altında görüşmelere çağrılmakta ve dolaylı tehdit, gözdağı ve psikolojik baskı yollarıyla ÇKP aleyhine haber yapmalarının önüne geçilmektedir (Ray, 2025).

Bu bütüncül tablo, Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı kısıtlamaların münferit güvenlik önlemleriyle sınırlı olmadığını ekonomi, dijital dünya, medya ve gündelik yaşamın diğer boyutla-

rını kapsayan, Uygur toplumunu sürekli gözetim altında tutmayı amaçlayan sistematik ve uzun vadeli bir kontrol stratejisinin parçası olduğunu göstermektedir.

2. BÖLÜM

Dijital Gözetim ve Siber Saldırı

2025 itibarıyla, raporlama faaliyetleri ve açık kaynak bulguları Doğu Türkistan'da Uygurlara yönelik baskının devam ettiğini ancak bu baskının giderek normalleşmiş ve görünmez hâle getirilmiş bir biçimde yönetildiğini göstermektedir. Douyin, Kuaishou ve WeChat gibi Çin merkezli sosyal medya platformlarında paylaşılan içerikler, zorlayıcı uygulamaları gizleyen, buna karşılık sürekli gözetimi, ideolojik mesajları ve gerçek anlamda dinî ya da kültürel özgürlüklerin yokluğunu açığa vuran, gündelik yaşama dair sıkı biçimde kurgulanmış görüntüler sunmaya devam etmektedir. Bölgeyi ziyaret eden seyahat vloggerları ve YouTuber'ların, hem kamuya açık videolarında hem de Save Uyghur Campaign ile özel olarak paylaştıkları anlatımlarında, hareketlerin rehberli ve kontrollü olduğu, etkileşimlerin önceden kurgulandığı ve gözetim dışı çekim ya da sohbetlere karşı uyarılar yapıldığı tutarlı biçimde aktarılmaktadır.

Diasporadaki Uygurlar, kendilerine kısa süreli ziyaret izni verildiğinde dahi yoğun gözetim altında tutulduklarını, sadakat göstermeye zorlandıklarını ve geride kalan aile bireylerinin misillemeye maruz kalabileceği endişesini taşıdıklarını aktarmaktadır. Gazeteciler, araştırmacılar ve bağımsız gözlemciler için sınırsız ve engellenmemiş erişimin sağlanmaması durumu devam etmekte olup, bu süregelen kapalılık ve şeffaflık eksikliği, başlı başına geniş ölçekli ihlallerin sürdüğüne işaret eden güçlü bir kanıt niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda, sınır ötesi baskı ve zorlamaya ilişkin raporlar artmakta; yurt dışında yaşayan Uygurların, Çin güvenlik aygıtı içinde faaliyet gösteren Uygur polis memurları tarafından doğrudan irtibata geçilerek hedef alındığı bildirilmektedir. Bu kişilere, bilgi sağlamaları, topluluk üyelerini etkilemeleri ya da gayriresmî aracı/ajan gibi hareket etmeleri yönünde baskı yapılmakta; karşılığında para ya da Doğu Türkistan'ı herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan ziyaret etme vaadi sunulmaktadır. Tüm bu örüntüler birlikte değerlendirildiğinde, sona ermek yerine adapte olan bir sistemi ortaya koymaktadır. Bu sistem, baskıyı bugün de devam ettirebilmek için dijital denetime, kontrol altındaki bir görünürlüğe ve sınır ötesi baskıya dayanmaktadır.

Arslan Hidayat
Justice for All, Save Uyghur Campaign Takım Lideri

kaynaklar için:

30.01.2025

Intelligence Online tarafından yapılan haber, 2023 ve 2024 döneminde Çin’de ve diasporada yaşayan Tibetliler ile Uygurları hedef alan siber saldırıların arkasında, Çin Kamu Güvenliği Bakanlığı ile bağlantılı Chengdu merkezli UPSEC adlı bir siber güvenlik şirketinin olduğu iddiasını ortaya koydu. Şirket, kendini polis için çalışan sıradan bir teknoloji sağlayıcısı gibi tanıtsa da gerçekte şirketin MOONSHINE adlı saldırı aracı ve DarkNimbus adlı bir backdoor kullanarak Uygurların ve Tibetlilerin Android ve Windows cihazlarına sızan gelişmiş casusluk yazılımları geliştirdiği ifade ediliyor. DarkNimbus; rehber, arama kayıtları, mesajlar, konum, ekran görüntüleri, fotoğraflar ve anlık mesajlaşma içerikleri de dâhil olmak üzere tüm kişisel bilgilere erişebiliyor.

08.04.2025

Dünya Uygur Kongresi; Huawei France, Hikvision France ve Dahua Technology France hakkında, bu şirketlerin Doğu Türkistan’daki Uygur soykırımına suç ortaklığı yaptığı iddiasıyla Paris Savcılığına şikayet dilekçesi sundu. Dava dilekçesinde, ilgili firmaların Çin hükûmetinin Uygurlara karşı yürüttüğü baskı ve kitlesel insan hakları ihlallerini mümkün kılan gözetim altyapısının kurulmasına katkıda bulunduğu iddia ediliyor. Dilekçede ayrıca bu firmaların; soykırım, ağır kölelik, insan ticareti ve insanlığa karşı suçlara “gizli suç ortaklığı” yaptığı iddiasına yer veriliyor.

ANALİZ

Doğu Türkistan, birçok uzman tarafından modern bir “dijital apartheid” ve “21. yüzyılın en gelişmiş polis devleti” olarak tanımlanmaktadır (Traversing Tradition, 2025). Bu tanım, bölgedeki kapsamlı gözetim ve kontrol sistemlerinin varlığıyla desteklenmekte ve Çin hükûmeti, Doğu Türkistan’ı “dijitalleşme” başlığı altında yüz tanıma kameraları, biyometrik veri

toplama merkezleri, QR kodlu kapı işaretlemeleri ve Uygurların dijital güvenlik puanları ile kategorize edildiği yapay zekâ destekli denetim mekanizmaları ile donatmaktadır.

Çin Ulusal Veri İdaresi, 2025 eylem planı olan “Yapay Zekâ Artı (AI Plus)” ile dijital altyapı ve devlet kapasitesinin artırılmasını hedeflediğini duyurmuştur (Xinhua,

2025). Plan, altyapı modernizasyonu, veri endüstrisi ve dijital yetenek geliştirme gibi alanlarda devletin kapasitesini bütüncül biçimde genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, yapay zekâ uygulamaları devlet yönetimine entegre edilmekte, farklı bölgelerden toplanan veriler ulusal veri havuzunda birleştirilmekte ve büyük miktarda video, ses, konum ve iletişim verisi hızlı

28.06.2025

Daha önce Doğu Türkistan'daki gözetim faaliyetleri ve Uygurlara yönelik hak ihlalleri iddiaları nedeniyle Batılı ülkelerin yaptırımlarına maruz kalan Hikvision, Kanada'da da yaptırımlara maruz kaldı. Kanada hükûmeti, ulusal güvenlik kaygıları gerekçesiyle Çin merkezli gözetim kamerası üreticisi Hikvision'un Kanada'daki tüm operasyonlarını durdurmasını istedi. Endüstri Bakanı Melanie Joly, kararın Kanada'nın güvenlik ve istihbarat birimlerinin sağladığı bilgiler ışığında yapılan çok aşamalı bir incelemenin sonucu olduğunu belirtti. Kanada'nın yalnızca operasyonları durdurmakla kalmayıp aynı zamanda hükûmet dairelerinde Hikvision ürünlerinin satın alınmasını yasaklayacağı ve mevcut ürünlerin kullanımını denetleyerek ileride kullanılmamasını sağlayacağı aktarılıyor.

biçimde analiz edilebilmektedir. Farklı kamera görüntüleri ve veri akışlarını birleştirerek "şehir beyni" adı verilen ağlar kuran bu sistemler, devletin olayları anlık olarak takip ederek karşıt protestolar başlamadan müdahale etmesine olanak sağlamaktadır (Lin, 2025).

Dijitalleşme aynı zamanda, bölge halkının günlük yaşam ve dinî uygulamalarını kontrol etmek

için de kullanılmaktadır. 2018'de Huawei, bir kişinin Han Çinli mi yoksa Uygur mu olduğunu tespit eden bir teknoloji için patent başvurusu yapmış, Hikvision da benzer sistemlerle endoktrinasyon kamplarında ve 900'den fazla camide yüz tanıma sistemleri kurmak için devlet ihaleleri almıştır (Bhuiyan, 2021). Benzer şekilde Çin, 99 Names of Allah, Hefz Quran, Hijri

Calendar ve Nur gibi ilk bakışta dinî amaçlı görünen uygulamalar aracılığıyla yerleştirilen kötü amaçlı yazılımlar sayesinde kullanıcıların konum, mikrofon, kamera, mesaj ve diğer kişisel verilerine erişmiş; bu yolla Uygurları gündelik yaşamlarında takip etmiş ve dinî hassasiyetlerini gözetim amacıyla istismar etmiştir (National Cyber Security Centre, 2025).

03.11.2025

China Digital Times tarafından hazırlanan raporda, Çin'in dijital denetim kapasitesinin uluslararası boyutu ve buna verilen tepkiler ele alınıyor. Rapora göre; ABD'deki hükûmetler yıllardır kamuoyunda Çin'in Doğu Türkistan gibi coğrafyalardaki insan hakları ihlallerini ve güvenlik risklerini eleştirmesine rağmen, pratikte Amerikan şirketlerinin Çin'e kamera, yapay zekâ ve gözetim teknolojileri satmasına izin verdi. Hatta bazı durumlarda bu satışları kolaylaştırdı. Associated Press, bu teknolojilerin Çin'in Doğu Türkistan ve Tibet gibi alanlarda yaygın izleme ve baskı sistemlerinde kullanıldığını ortaya koyuyor. Raporda, Kongre'nin Çin'in ABD bulut hizmetleri üzerinden ileri teknolojiye erişmesini engelleme girişimlerinin teknoloji şirketlerinin yoğun lobi faaliyetleri nedeniyle başarısız olduğu, buna karşın Çin'in ABD'den milyarlarca dolarlık ekipman ve hizmet almaya devam ettiği belirtiliyor.

ABD Başkanı Donald Trump ve ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping

Ayrıca Çin; kamu güvenliği birimleri tarafından geliştirilen ve bölgesel güvenlik yönetiminin merkezî dijital altyapısı olarak işlev gören Integrated Joint Operations Platform (IJOP) ile Doğu Türkistan'daki vatandaşların kişisel bilgilerini, sosyal aktivite ve ilişkilerine dair bilgileri toplayarak büyük bir veri havuzuna aktarmakta, yapay zekâ yardımıyla potansiyel gözetim adaylarını tespit etmekte ve yetkililere gerçek zamanlı iletişim imkânı sunmaktadır (Human Rights Watch, 2019). Ayrıca parti politikası dışında hareket edenler hızlıca

tespit edilerek gözaltına alınmaktadır. Bu bağlamda Haziran 2017'de, yalnızca yedi gün içinde, IJOP tarafından işaretlenen 15.683 Doğu Türkistan sakini gözaltına alınmış ve endoktrinasyon kamplarına yerleştirilmiştir (Allen-Ebrahimian, 2019). Human Rights in China (HRC) Direktörü Zhou Fengsuo'nun da belirttiği gibi bu kapsamlı teknolojik altyapı, Çin hükûmetine geçmişteki totaliter yönetimlerin sahip olamayacağı kadar hassas ve etkili bir kontrol imkânı sağlamaktadır (Lin, 2025). Doğu Türkistan şehirlerinde yerel otoriteler,

dijital gözetimi yalnızca bireysel izleme ile sınırlı tutmamış; halkın iş ve gelir durumunu da takip eden kapsamlı bir gözetim sistemi hâline getirmiştir. 2021'de 12 milyon hane, "erken önleme, erken müdahale, erken yardım" yaklaşımı kapsamında incelenmiştir. Yaklaşık 400.000 parti kadrosuna mensup yetkililer hanelere yerleştirilmiş; bu kadrolar aracılığıyla Doğu Türkistan'daki hanehalklarının gelir, istihdam ve arazi durumları taranmış ve bu yolla yüz binlerce hane sürekli gözetim altına alınmıştır (Zenz, 2024).

Dijital gözetimin bir diğer hedef kitlesi, diasporadaki Uygurlardır. Özellikle Doğu Türkistan davası için mücadele eden aktivistler, siber saldırılar ve kötü amaçlı yazılım operasyonları ile hedef alınmaktadır (Brown et al., 2025). Bu saldırılar aracılığıyla aktivistlerin iletişim ağları izlenmekte, kişisel verileri ele geçirmekte ve hem kendileri hem de Doğu Türkistan'daki aile bireyleri üzerinde sistematik baskı ve sindirme mekanizmaları tesis edilmektedir. Bu bağlamda diasporadaki Uygurlar; "güvenilir bir Uygurca kelime işlem ve yazım denetimi programı" gibi gösterilen zararlı bir yazılım aracılığıyla hedef alınmış, yapay zekâ destekli "deepfake" içerikleri ile itibarsızlaştırma

ve karalama kampanyalarına maruz kalmıştır. Ayrıca, sahte baz istasyonları kullanılarak GSM kullanıcısı Uygurların konum, arama, mesaj ve kişisel verileri toplanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan'da kurulan bu çok katmanlı dijital gözetim ve denetim altyapısı; teknolojinin güvenlik ve kalkınma aracı olmaktan çıkarılarak etnik, dinî ve politik kontrolün merkezî bir unsuru hâline getirildiğini ve Uygur toplumunun hem bölge içinde hem de diasporada sistematik, sürekli ve sınır aşan bir baskı rejimine maruz bırakıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Haziran 2017'de, IJOP tarafından işaretlenen 15.683 Doğu Türkistan sakini yalnızca yedi gün içinde gözaltına alınıp endoktrinasyon kamplarına yerleştirilmiş; bu ileri teknolojik altyapı Çin hükûmetine tarihsel totaliter rejimlerin erişemediği ölçüde hassas ve etkili bir toplumsal kontrol kapasitesi sağlamıştır.

3. BÖLÜM

Çocuk Hakları İhlalleri

1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre, çocuk hakları dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu eğitim, sağlık, barınma haklarının, fiziksel ve duygusal sömürüye karşı korunma yanında her türlü ihmal ve istismara karşı dokunulmazlığın kanunlarla sağlanmasını kapsamaktadır. Bu başlıklara baktığımızda Doğu Türkistan, dünya üzerinde bir çocuk için yaşanabilecek en zor ve tehlikeli yerlerden biridir.

1948 BM Soykırım Sözleşmesi'ne göre ise "grup içindeki doğumların bilinçli olarak önlenmesi" ve "gruba ait çocukların bir başka gruba zorla nakledilmesi" soykırım suçlarındandır ve Çin açık bir şekilde soykırım suçları işlemektedir.

Doğu Türkistan'da yetimhane, "melek evleri" ve yatılı okul adı altındaki "çocuk toplama kamplarında" sayıları 2 milyonu aşan çocuk, ebeveyn ve diğer aile bireylerinden koparılarak, başta din, dil olmak üzere kültürel ve sosyal bütün haklarından mahrum bir şekilde asimile edilmektedir. İsimleri değiştirilen, Çinli ailelere evlatlık verilen, yakınlarından uzak tutulan çocuklar, kısırlaştırıcı ilaçlarla, beyin yıkama programlarıyla nesil emniyetinden mahrum bırakılmakta; inanç ve kültürlerinden uzaklaştırılmaktadırlar. Çocukların köle işçiler olarak çalıştırılmaları, üzerlerinde deneylerin yapıldığı ve organlarının alındığı bilgileri de çeşitli raporlarda aktarılmaktadır.

Murat Yılmaz
Yetim Vakfı Başkanı

kaynaklar için:

16.01.2025

Çin'in Doğu Türkistan'da, 2017'den itibaren yürütülen sistematik gözaltılarla kamplara alınan Uygur ebeveynlerin çocukları için yetimhane tipi yeni yatılı okullar açmaya ve mevcut olanları genişletmeye devam ettiği bildiriliyor. Radio Free Asia'nın (RFA) araştırmasına göre, Yarkent, Aksu ve Hoten bölgelerinde faaliyet gösteren en az altı okul yer alıyor. Yetkililerin, çocukları toplama, yerleştirme ve koruma görevini üstlenen özel polisler aracılığıyla çocukların psikolojik ve ideolojik durumlarını takip ettiği ve detaylı kayıtlar tuttuğu aktarılıyor.

ANALİZ

Birleşmiş Milletler'in 2018 yılında yayınladığı verilere göre, Çin'in "terörizm ve aşırıcılıkla mücadele" kisvesi altında kurduğu endoktrinasyon kamplarında 1,8 milyondan fazla Uygur ve diğer Türk halklar yer almaktadır. Kamplarda tutuklu bulunan ebeveynlerden arda kalan çocuklar ise duvarları dikenli tellerle çevrili ve giriş çıkışların polis kontrolünde gerçekleştiği "Küçük Melekler (Little Angels)" adı verilen yatılı okullara yerleştirilmektedir (Hoshur, 2025). Çin Eğitim Bakanlığına ait planlama belgesinde, 2017-2019 arasında ailelerinden ayrılarak devlet tarafından işletilen yatılı okullara yerleştirilen Uygur çocuklarının sayısının %76,9 oranında artarak 497.800'den 880.500'e yükseldiği ifade edilmektedir (Newlines Institute for Strategy and Policy, 2021).

Doğu Türkistan'da yerel otoritelerin, "çifte gözaltında" (double-detained) olarak tanımladıkları

ebeveynlerin çocuklarının yanı sıra aileleri ile birlikte yaşayan çocukları da hedef almaktadır. 2020 yılında Xinjiang Eğitim Departmanı tarafından yayımlanan resmî duyuruda, Hotan'ın Karakaş ilçesindeki tüm anaokullarının yatılı okula dönüştürüleceği ifade edilmiştir. Bu sisteme göre velilerin, çocuklarını pazartesi sabahı okula bırakıp cumartesi günü tekrar alması ve çocukların yatılı okulda bulundukları süre zarfında ebeveynleri ile görüşmemeleri planlanmaktadır. Washington merkezli Victims of Communism Memorial Foundation'un Çin Araştırmaları uzmanı Adrian Zenz bu durumun, hükûmetin planlı bir kuşaklar arası ayırım stratejisinin parçası olduğunu ve çocukların devlet kurumlarında geçirdiği sürenin artmasıyla kuşaklar arası mesafenin daha da artacağını vurgulamıştır (Erkin, 2020).

Yatılı okullarda çocuklar, neredeyse tamamen Mandarin Çincesi

kullanmaya zorlanmakta ve bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Ofisi raporuna göre Uygurcanın eğitim dili olarak kullanıldığı yerel okullar kapatılmaktadır (RFA Uyghur, 2023). Bu uygulama, çocukların kendi kültürel ve dilsel kimliklerini geliştirmelerini engellemekte, aileleriyle iletişimlerini zayıflatmakta ve toplumsal asimilasyon sürecini hızlandırmaktadır. Nitekim Adrian Zenz de bu tehlikeye, "...Hükûmet, küçük çocukları stratejik bir hedef kitle olarak görmekte ve dil ediniminin dünya görüşünün şekillendiği kritik bir dönemde gerçekleşmesi bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu uygulama gerçek bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanmıyor, tamamen yapay ve asimilasyon politikası yönünde bir adım." sözleriyle dikkat çekmiştir (Zenz, 2019).

Son yıllarda, Çin tarafından Doğu Türkistan'da eğitim için ayrılan bütçe, temelde güvenlik

amaçlı kullanılmaktadır. Yüz tanıma kameraları, elektrikli çitler, çok katmanlı güvenlik bariyerleri ve dijital devriye sistemleri aracılığıyla okullar, adeta yarı-askerî tesislere dönüştürülmektedir (Kuo, 2020). Ayrıca, Aksu bölgesinde görev yapan güvenlik görevlileri, okulların 24 saat boyunca çocukları gözetim altında tuttuğunu ve polis ve güvenlik görevlilerinin sadece güvenliği sağlamakla kalmayıp aynı zamanda öğrencilere “politik eğitim” verdiğini ifade etmişlerdir (Hoshur, 2021). Bu durum, Çin’in Uygur çocukları erken yaşta devlet kontrolü altına alma ve kültürel kimliklerini aşındırma stratejisinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim politikalarının güvenlik pers-

pektifiyle bütünleşmesi, ÇKP’nin bölgedeki toplumsal muhalefeti uzun vadeli olarak zayıflatma ve yeni nesli ideolojik doğrultuda şekillendirme hedefinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Daha önce devlete ait yatılı okullarda kalan ve süreci ilk ağızdan dile getiren Aysu ve Lütfullah Kuçar kardeşler; ailelerinden kopararak 20 aya yakın bir süre devlet yatılı okulunda kalmaya zorlandıklarını, yurttan kaldıkları süreçte saçlarının kazındığını, sık sık fiziksel şiddete maruz kaldıklarını, cezalandırılmak için karanlık odalara kilitlendiklerini ve en son eve dönmelerine izin verildiğinde ise Uygurca konuşmayı unuttuklarını ifade etmişlerdir. (İdris, 2024).

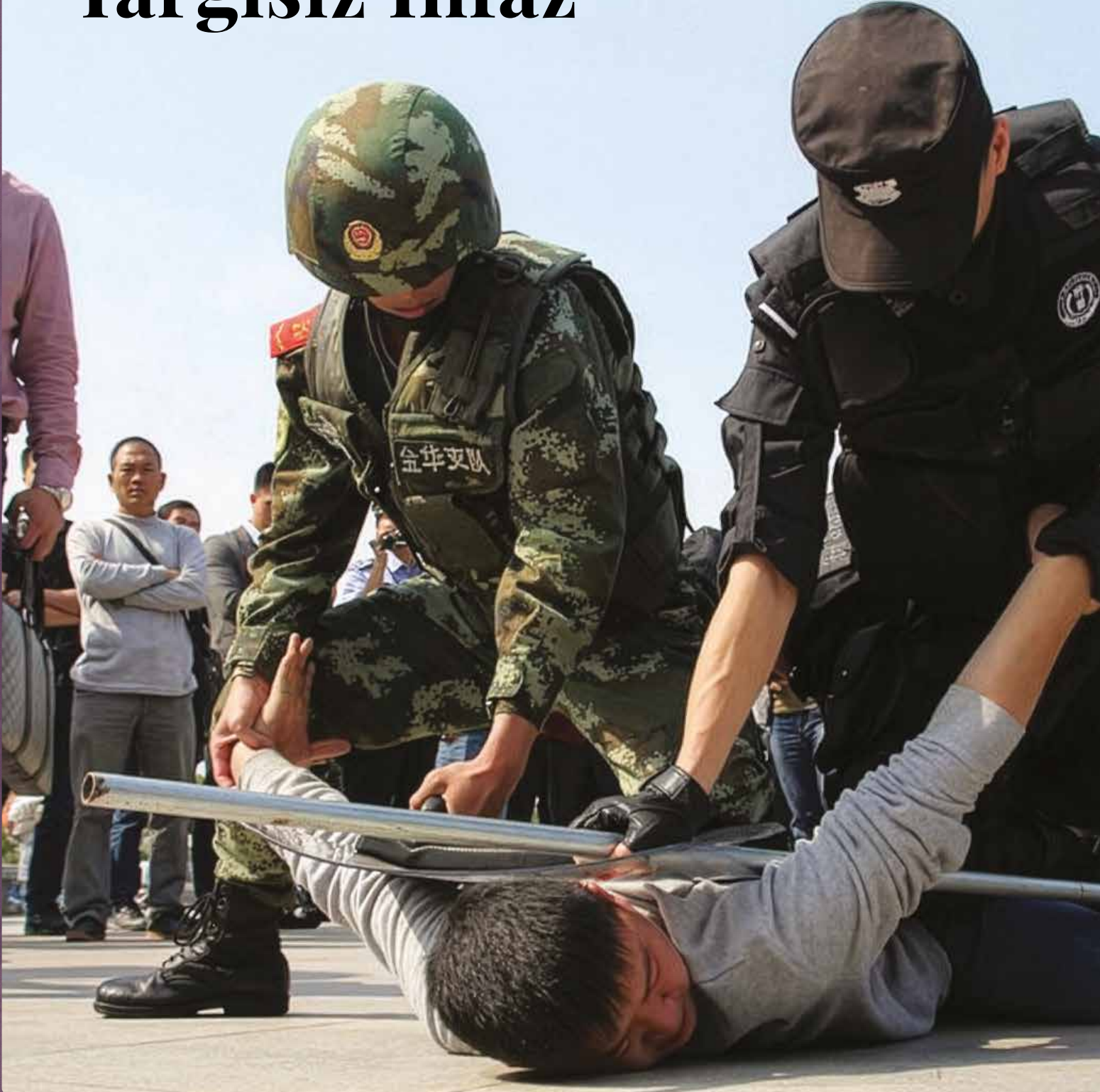
Çin’in Doğu Türkistan’da uyguladığı çocuk hakları ihlalleri, Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin (1948) II. maddesinin (e) bendinde tanımlanan “bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi” fiilî kapsamında değerlendirilmekte olup, soykırım suçunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede Uygur çocukları, ailelerinden ve kültürel çevrelerinden kopararak devlet kontrolündeki eğitim kurumlarına yerleştirilmekte; ana dillerinde eğitim alma, dinî inançlarını yaşama ve kültürel geleneklerini sürdürme haklarından sistematik biçimde mahrum bırakılmaktadır.

Doğu Türkistan’da Uygurlar, “terörle mücadele” gerekçesiyle kamplarda tutulurken, ebeveynlerinden koparılan yüz binlerce çocuk devlet kontrolündeki yatılı okullara yerleştiriliyor.

4. BÖLÜM

Keyfî Tutuklama ve Yargısız İnfaz

“Hiç kimse keyfî olarak
tutuklanamaz, alıkonulamaz veya
sürgün edilemez.”

*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi,
Madde 9*

“Keyfî tutuklama ve alıkoyma,
yalnızca bireysel özgürlüklerin ihlali
değil, adil yargılanma hakkının ve
hukukun üstünlüğünün sistematik
biçimde ortadan kaldırılması
anlamına gelir.”

*Birleşmiş Milletler
Keyfî Tutuklamalar
Çalışma Grubu, Bilgi Notu No. 26*

kaynaklar için:

09.06.2025

Japon gazeteci ve eski Pekin muhabiri Nobuhiro Sakamoto, Çin'in Doğu Türkistan halkına yönelik baskıcı politikaları ve zorla kısırlaştırma uygulamalarının ortaya çıkmasında rol aldığı için Çin makamları tarafından 7 kez gözaltına alındığını söyledi. Sakamoto, 2020-2023 yılları arasında Pekin'deki muhabirliği sırasında Çin resmî istatistiklerini kullanarak 2018-2022 arasında Uygurların zorla kısırlaştırma oranının 19 kat arttığını açıkladı. Gazeteci, bölgede yoğun gözetim ve kontrolün olduğunu, Uygurların günlük eşyalarının QR kodlarla takip edildiğini ve "okul" olarak adlandırılan endoktrinasyon kamplarının aslında demir parmaklıklı pence-relere sahip olduğunu ifade etti.

Nobuhiro Sakamoto (soldan ikinci)

Alinur Turhanbay ve Eşi

22.07.2025

Eski Çin vatandaşı olan Alinur Turhanbay, 22 Temmuz'da Doğu Türkistan'daki güvenlik güçleri tarafından gözaltına alındı. Eşi, bu gözaltının kendisinin daha önce gözaltına alınan kişiler için yaptığı şikayet başvurusu ile bağlantılı olabileceğini söyledi. Kazakistan'da kamyon şoförü olarak çalışan Turhanbay'ın ailesi, onun Çin'in "kara listesine" alındığını ve sınır geçişinde gözaltına alındığını doğrulayan tanıkların olduğunu ifade etti.

ANALİZ

Birleşmiş Milletler Keyfi Tutuklama Çalışma Grubu, keyfi tutuklamayı; bir bireyin yasada açık bir dayanak olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılması ya da kişilerin hareket özgürlüğü ile düşünce, vicdan ve din özgürlüğü gibi temel haklarını barışçıl biçimde kullandıkları için tutuklanmaları olarak tanımlamaktadır. Ayrıca adil yargılanma hakkının tamamen göz ardı edilmesi veya

bu hakka yönelik ciddi ihlallerin bulunması ile özgürlükten yoksun bırakmanın etnik köken, dil, din ya da kanaat gibi ayrımcı gerekçelere dayanarak uluslararası hukuku ihlal etmesi de bu kavramın kapsamına girmektedir (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, t.y.).

Chen Quanguo'nun 2016'da Xinjiang Bölge Parti Sekreteri olarak göreve gelmesinden sonra

Çin'in, Doğu Türkistan'daki Han olmayan topluluklara karşı çok katmanlı ve sistematik baskı politikası ivme kazanmıştır. Uygur ve diğer Müslüman halklar, "radikalizm" gerekçesiyle toplu hâlde gözaltına alınmaya başlasa da gerçekte araştırmalar; insanların sakal bırakmak ve telefonunda dinî içerik bulundurmamak gibi gündelik davranışlar nedeniyle bile tutuklandığını göstermiştir (Kli-

28.12.2025

Associated Press'in ulaştığı sızdırılmış bir toplantı kaydına göre Doğu Türkistan'daki yetkililer, Uygurca şarkıların indirilmesi, dinlenmesi veya sosyal medyada paylaşılmasının hapis cezasına yol açabileceği uyarısında bulunuyor. Ekim 2025'te Kaşgar'da polis ve yerel yetkililer tarafından düzenlenen toplantıda, dinî referanslar içeren ya da "sorunlu" olarak tanımlanan onlarca Uygurca şarkının yasaklandığı belirtildi. Uzmanlar, yasaklı şarkıların çoğunun tutuklu Uygur sanatçılar tarafından yazıldığını ve bu uygulamaların bölgedeki uzun süreli kültürel ve dinî baskının bir parçası olduğunu vurguluyor.

Aktivist Rahime Mahmut

ÇKP, resmî anlatıyla örtüşmeyen kültürel, tarihsel veya dinî ifadeleri güvenlik tehdidi bağlamında değerlendirerek çok sayıda Uygur'u herhangi bir yasal gerekçe, bildirim ya da hukuki güvence olmaksızın keyfî biçimde tutuklamaktadır.

meş & Smith Finley, 2020). Tutuklanan kişiler, Pekin hükûmeti tarafından "Mesleki Eğitim Merkezi" olarak adlandırılan endokrinasyon kamplarında; zorla asimilasyon, siyasi beyin yıkama ve sıkı gözetim politikaları ile karşılaşmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 2018 yılında yaptığı açıklamaya göre, en az 1,8 milyon Uygur ve diğer Türkî halklara mensup kişi bu kamplarda tutulmakta; uygu-

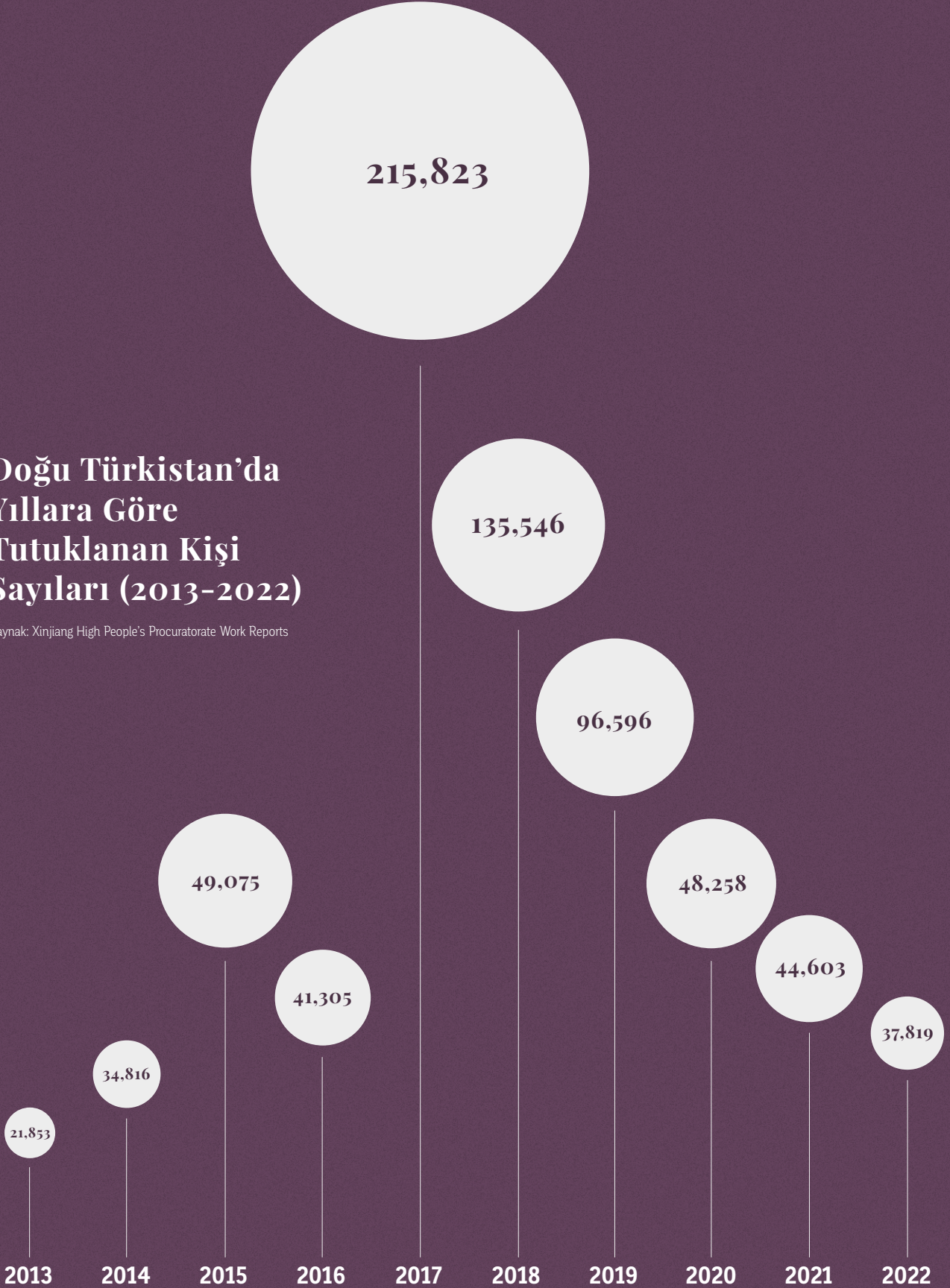
lanan keyfî gözaltı politikaları ise yalnızca bireyleri değil, tüm Uygur toplumu üzerinde kalıcı bir korku ve itaat mekanizması oluşturmayı hedeflemektedir.

ÇKP tarafından vatandaşlar; Uygur kültürü üzerine araştırma yaptıkları için "bölücülük", Uygur-Han ilişkilerindeki adaletsizliği dile getirdikleri için "ayrılıkçılık" ve seyahat videolarında cami detaylarına yer verdikleri

için "yasa dışı dinî öğeleri yayma" suçlamalarıyla hedef alınabilmektedir. Buna ek olarak, Çin tarihine ilişkin gerçek bilgilerin hükûmetin resmî anlatısıyla örtüşmemesi "etnik nefreti kışkırtma" gerekçesi sayılmakta, eğitim dilinde ana dilin yasaklanması sonucu zorunlu hâle gelen Çincenin "kötü aksanla" konuşulması dahi suç unsuru olarak değerlendirilebilmektedir.

Doğu Türkistan'da Yıllara Göre Tutuklanan Kişi Sayıları (2013-2022)

Kaynak: Xinjiang High People's Procuratorate Work Reports

Bu ve benzeri gerekçeler doğultusunda Doğu Türkistan ve Çin'de yakınları ansızın ortadan kaybolan Uygurların akıbeti çoğu zaman, tutuklanan kişilerin ailelerine haber verilmeden, avukata erişim sağlanmadan ve gözaltı işlemlerinin yasal gerekçesi açıklanmadan uygulanan keyfî tutuklamalar sonucu belirlenmektedir. Bu durum, Çin pasaportuna sahip çifte vatandaşların gözaltına alınması sürecinde ikinci vatandaşlıklarının yok sayılması ve yalnızca Çin vatandaşlığı esas alınarak bireyin kaderinin devletin tek tarafı tasarrufuna bırakılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, "rehine diplomasisi" kapsamında yabancı uyruklu kişilerin, ilgili ülke konsolosluklarına dahi bilgi verilmeden gözaltına alınması bu uygulamanın bir diğer yanmasıdır.

Nitekim, Uluslararası Af Örgütü'nün 2017'den itibaren Doğu Türkistan'daki endoktrinasyon kamplarında tutulmuş ve daha sonra serbest bırakılmış 16'sı kadın, 39'u erkek olmak üzere toplam 55 kişiyle yaptığı görüşmelerde; eski tutukluların tamamının, uluslararası standartlara göre tamamen yasal kabul edilen davranışlar nedeniyle keyfî biçimde gözaltına alındığı ve uluslararası alanda tanınan herhangi bir suç işlemedikleri ortaya konulmuştur.

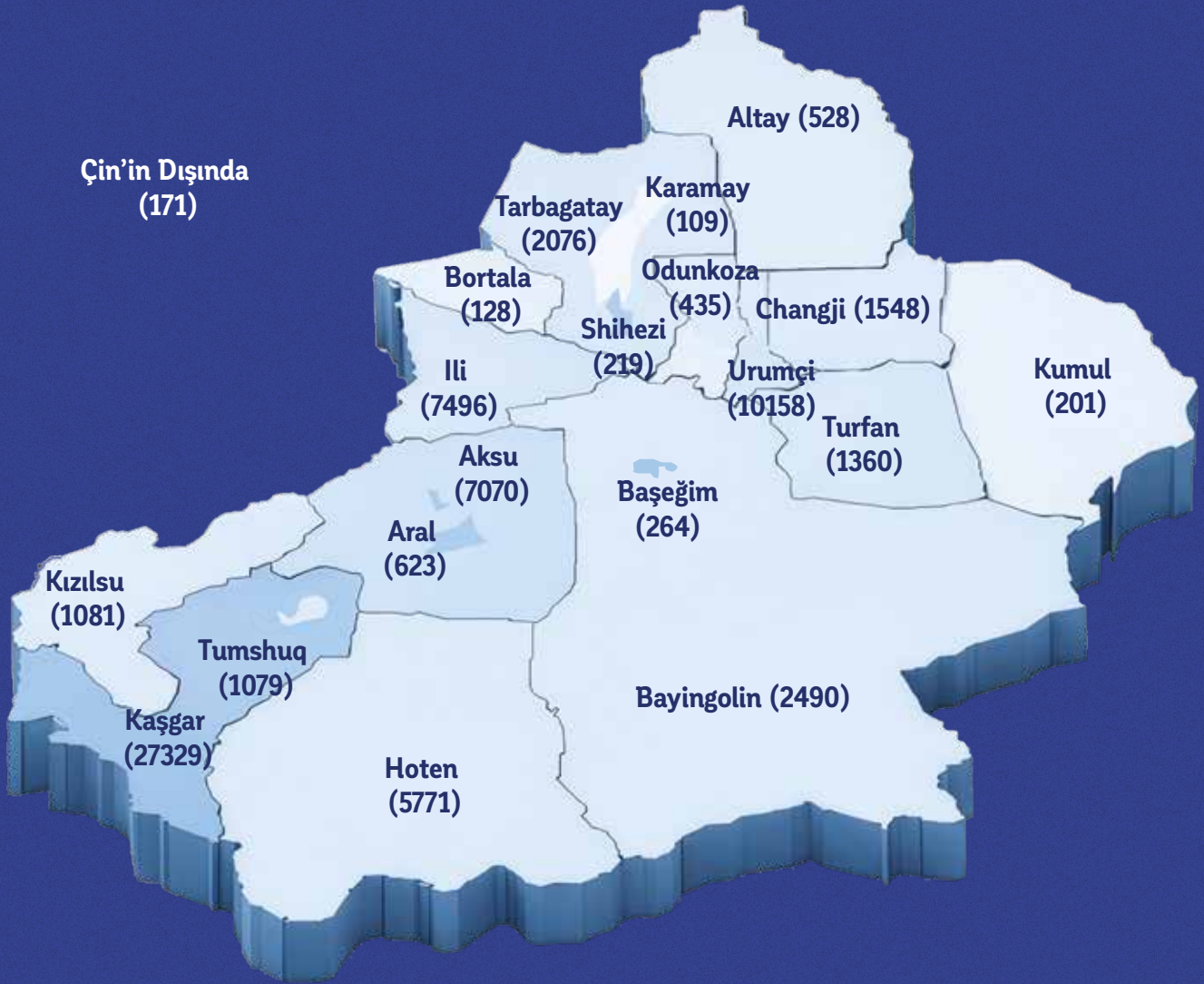
Tutukluların tamamı, ilk tutuklulukları sırasında ve sonrasında adil yargılanma hakkından mahrum bırakılmış ve hiçbirine avukat erişimi sağlanmamıştır (Amnesty International, 2021).

Keyfî gözaltılar çoğu zaman belirsiz süreli tutukluluklara ve hatta ölümlerle sonuçlanan süreçlere yol açabilmektedir. Çeşitli insan hakları raporlarında, Çin'de devlet gözetimi ve gözaltı uygulamaları sırasında meydana gelen ölümler somut örneklerle belgelenmiştir. Radio Free Asia, Kuça'daki kamplarda en az 150 kişinin 2018 yılının Haziran-Aralık ayları arasında, Yengişehir bölgesindeki 1 No'lu Toplama Kampında yaşamını yitirdiğini; ölümlerin, kampta görev yapmış bir polis memurunun ifadesiyle doğrulandığını ve cenazelerin ailelere sıkı polis denetimi altında teslim edilerek defnedildiğini bildirmiştir (Hoshur, 2019). Ayrıca; Aksu ve Karakaş listeleri, Doğu Türkistan'da kurulan kapsamlı gözetim ve keyfî tutuklama sisteminin pratikte nasıl işlediğini resmî devlet kayıtları üzerinden ortaya koyan bir diğer kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belgeler, gözaltı kararlarının dinî pratikler, doğum politikaları, dijital faaliyetler, seyahat hareketliliği ve ideolojik değerlendirmeler gibi gündelik ve hukuken suç teşkil etmeyen dav-

ranışlara dayandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda belgelerde, Aksu'da 2.000'den, Karakaş'ta ise 3.000'den fazla kişiye ait hükûmet kayıtları yer almaktadır. İlgili kişilerin tutuklanma gerekçeleri çoğunlukla "güvenilmezlik" veya "aşırılıkçı düşünce" gibi muğlak kavramlarla tanımlanmıştır (Amnesty International, 2021).

Sonuç itibarıyla; Çin'deki kapalı yargı sistemi, var olan hukuksuzluk karşısında Doğu Türkistan halkını eylemsizliğe itmekte çünkü hâk arama mücadelesi girişimleri kalan aile üyelerinin de hapse atılması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum, hukukun bir koruma mekanizması olmaktan çıkarılarak caydırma ve sindirme aracına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Adalet arayışının cezalandırılabilir bir fiil hâline getirilmesi ise yalnızca tutuklanan bireyleri değil, onların ailelerini ve daha geniş toplumsal çevreyi de korku yoluyla denetim altına almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, söz konusu gözaltıların; Çin devletinin yasal bir dayanak olmaksızın dil, din ve kültürel kimlikleri hedef almak, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırmak ve hak arama girişimlerini bastırmak amacıyla başvurduğu bir araç olduğu iddia edilebilir.

Doğu Türkistan'da Bölgelere Göre Tutuklanma Sayıları (2017-2025)

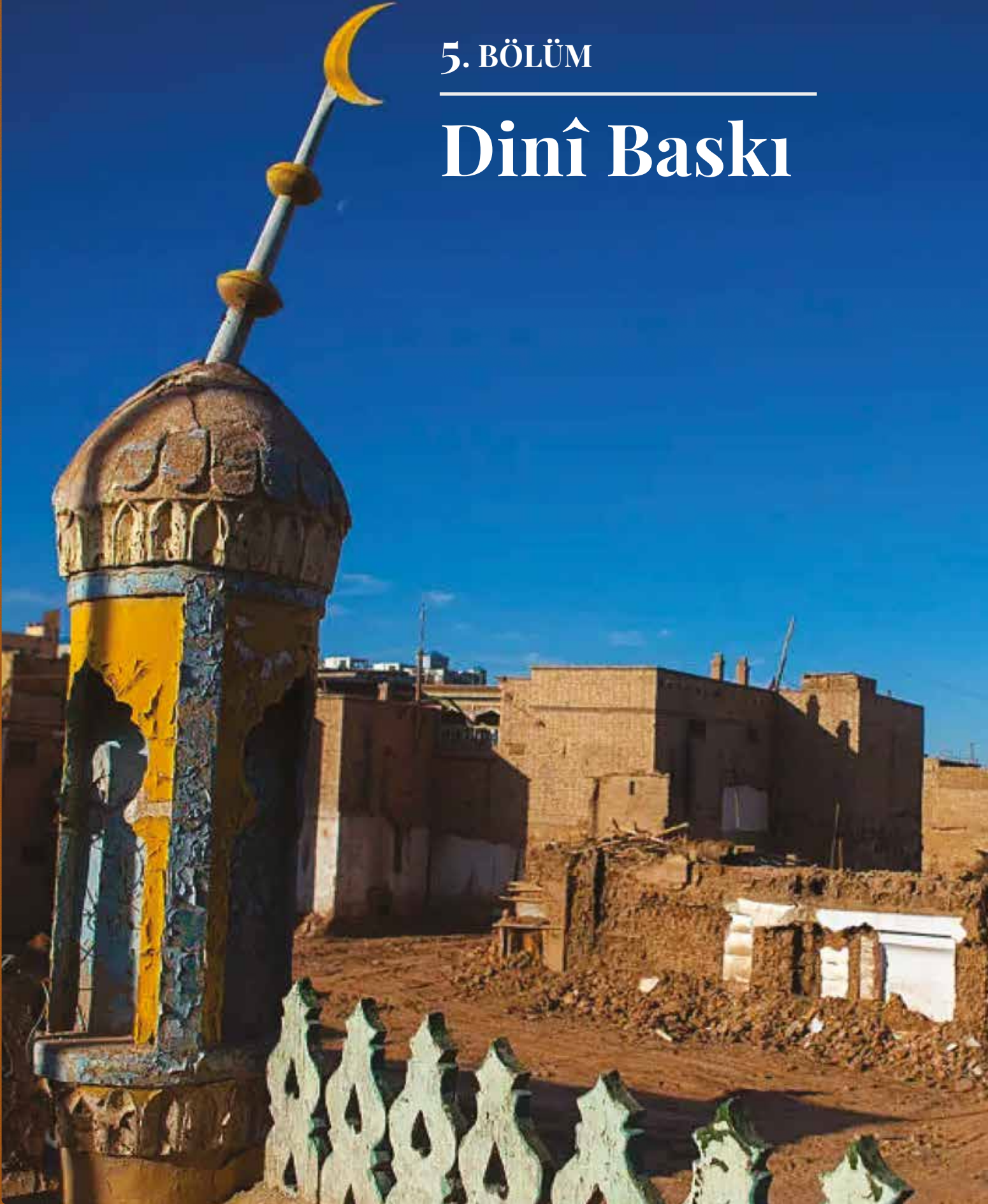

Kaynak: Xinjiang Victims Database - Statistics

Keyfi gözetiler çoğu zaman belirsiz süreli tutukluluklara ve hatta ölümlerle sonuçlanan süreçlere yol açabilmektedir. Çeşitli insan hakları raporlarında, Çin'de devlet gözetimi ve gözaltı uygulamaları sırasında meydana gelen ölümler somut örneklerle belgelenmiştir.

5. BÖLÜM

Dinî Baskı

Doğu Türkistan halkına yönelik olarak uzun yıllardır süregelen bir soykırım süreci söz konusu. Bu süreç, önceleri asimilasyon ve Çin kültürüne adaptasyon adı altında yürütülen sosyal ve idari uygulamalarla ilerlemiştir. Zamanla kültürün, dilin ve inancın sistematik biçimde aşındırılmasına ve ortadan kaldırılmasına yönelik daha sert bir siyasal çerçeveye evrildi siyasi yapı.

Daha önce benzer baskı ve kontrol mekanizmaları Tibetlilere ve Budist topluluklara yönelik olarak da uygulanmıştı. Uygurlar açısından bakıldığında ise bu politikalar, zamanla kapsamlı bir dışlama, ayrımcılık ve etnik asimilasyon sürecine dönüştü. Bugün geline nokta, özellikle son on yılda hayata geçirilen katı güvenlik politikaları, kitlesel gözetimler ve yaygın baskı uygulamalarıyla birlikte, Doğu Türkistan'daki durum artık tek boyutlu bir hak ihlali değil; kültürel, toplumsal ve fiziksel unsurları içeren çok boyutlu bir soykırım düzeyine erişti.

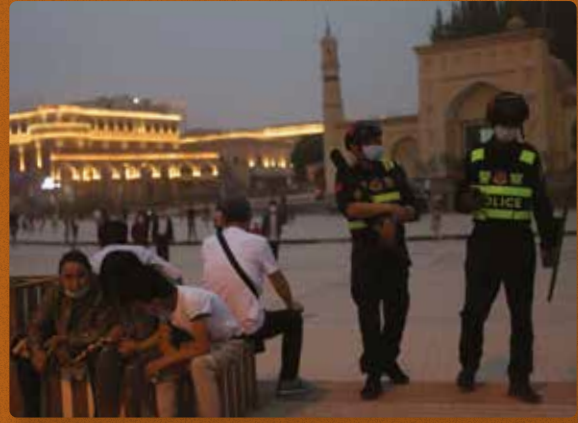
Yıldız Ramazanoğlu
Yazar

kaynaklar için:

18.03.2025

Douyin adlı sosyal medya platformunda paylaşılan bir gönderide, Kaşgar'a bağlı Peyziwat ilçesinde yaşayan bir kişi, Ramazan ayı boyunca her gün öğle yemeği yediğini gösteren bir video kaydetmek ve mahalle/köy düzeyindeki Çin Komünist Partisi görevlilerine videoları göndermek zorunda olduğunu belirtti. Peyziwat ilçesinde görevli bir polis memuru, Uygur polisler de dâhil olmak üzere bölge sakinlerinin Ramazan ayında oruç tutmalarına izin verilmediğini ve bu nedenle oruç tutulmadığını kanıtlayan günlük video kayıtlarının yerel otoriteler tarafından talep edildiğini açıkladı. Bu uygulamanın Peyziwat ilçesine bağlı Gülbağ, Bayawat ve Terim beldelerinde yürütüldüğü bildirildi.

21.03.2025

Doğu Türkistan'daki yetkililerin, Uygurları Ramazan ayında oruç tutmalarını ve namaz kılmalarını engellemek için çalışmaya zorladığı bildiriliyor. Yerel otoriteler, "aşırı dinî faaliyetlerle mücadele" ve "toplumsal düzenin korunması" gerekçeleriyle Müslüman Uygur halkının oruç tutmasını fiilen engelleyen uygulamalara başvuruyor ve bazı durumlarda kişilerden gün içinde yemek yediklerine dair video veya benzeri kanıtlar sunmalarını talep ediyor. Ayrıca, çalışmayı reddeden kişilerin 7 ila 10 gün süreyle yerel idare veya kadro ofislerinde tutulduğu aktarılıyor. İlgili kişilerin direnç göstermeleri hâlinde ise yetkililer tarafından endoktrinasyon kamplarına sevk edilmekle tehdit edildikleri ifade ediliyor.

ANALİZ

Doğu Türkistan'daki dinî baskının tarihsel arka planı, temelde 1949 yılında Mao Zedong liderliğinde bölgenin Çin tarafından işgal edilmesine dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren din, devlet tarafından kontrol edilmesi gereken bir unsur olarak görülmüş ancak dinî baskı politikaları özellikle Kültür Devrimi (1966–1976) ile belirgin biçimde yoğunlaşmıştır. Söz konusu süreçte Çin Komünist

Partisi (ÇKP), başlangıçta dini kamusal alanda "kademeli olarak sınırlandırmayı" hedefleyen yaklaşımını terk ederek, dinî hayatı "tamamen tasfiye etmeyi" amaçlayan daha sert bir politika çizgisine yönelmiştir. 2014 yılı sonrasında ise Xi Jinping liderliğinde, dinî inanç ve pratiklerin ÇKP'nin sosyalist ideolojisiyle uyumlu hâle getirilmesi hedefi doğrultusunda bu baskı daha kurumsal ve

görünür bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde atılan adımlar, 2017 yılında resmî olarak yürürlüğe giren "Dinlerin Çinileştirilmesi" stratejisinin ideolojik ve siyasal zeminini hazırlamış; böylece din, yalnızca denetim altına alınan değil, devlet ideolojisine tabi kılınan bir alan hâline getirilmiştir (ETHR, 2024).

İlgili strateji, Xi Jinping'in Ekim 2017'de ÇKP'nin 19. Kongresi'nde sunduğu raporda; *Parti'nin*

17.04.2025

Uyghur Human Rights Project'in (UHRP) Nisan 2025 tarihinde yayımladığı "It Does Matter Where You Stay" başlıklı raporunda, Doğu Türkistan'da aktif olarak 115 uluslararası otelin faaliyet gösterdiği, en az 74 uluslararası otelin ise inşaat, planlama veya geliştirme aşamasında bulunduğu ve bunun Çin hükûmetinin bölgeyi bir turizm merkezi olarak "normalleştirme" politikasına paralel ilerlediği aktarılıyor. Hilton, IHG ve Wyndham gibi uluslararası markaların Çin'in devlet destekli Sincan Üretim ve İnşaat Birlikleri (Bingtuan) yönetimindeki alanlarda faaliyet gösterdiği ve otellerin yıkılan camiler üzerine inşa edildiği iddia ediliyor.

25.09.2025

Çin, Doğu Türkistan'daki kontrol ve asimilasyon politikalarını "kültürel ilerleme" olarak sunduğu yeni bir Teknik Rapor (White Paper) yayımladı. Xi Jinping'in bölgeyi 70. yıl kutlamaları için ziyareti sırasında yayımlanan belge, önceki terörle mücadele ve istikrar temelli anlatılardan uzaklaşarak Doğu Türkistan'ı "harika bir toprak", "modernleşme" ve "etnik uyum" örneği olarak sunuyor. Teknik Rapor (White Paper), dinî ve kültürel yaşantının Çinileştirilmesini vurguluyor ve dinî faaliyetlerin devlet onaylı ve sosyalist değerlere uygun olması gerektiğini belirtiyor. Ayrıca bağımsız dinî uygulamaları potansiyel bir tehdit olarak nitelendiriyor.

din işleri konusundaki temel politikasının tam olarak uygulanacağı ve Çin'deki dinlerin Çin yönelimli [zhongguohua] olması ilkesini destekleyerek sosyalist topluma uyum sağlayabilmeleri için dinlere aktif rehberlik sağlanacağı şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca kongrede, sosyalist ideoloji ile Marksist mirasın, bireylerin dinî değer ve inançlarına entegre edileceğinin vurgusu yapılmıştır (Vermander, 2019).

Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 36. maddesi ile her ne kadar vatandaşların dinî özgürlüklerini garanti altına aldığını belirtse de Dinî İşler Yönetmeliği ile tüm dinî gruplar ve bağlı örgütler devlet tarafından kayıt altına alınmak zorundadır. Devlet bu kayıtlı gruplar bağlamında hangi dinî faaliyetlerin yasal olduğunu belirleme yetkisini elinde tutarak dinî yaşam üzerinde kapsamlı bir kontrol mekanizması

oluşturmaktadır (Turkel, 2022). Bahsi geçen anayasal güvence ile fiilî uygulama arasındaki bu çelişki, Dinî İşler Yönetmeliği'nin çizdiği hukuki çerçevenin Devlet Din İşleri İdaresi (国家宗教事务局 [Guojia Zongjiao Shiwu Ju]) tarafından kurumsal ve idari araçlarla hayata geçirilmesi sayesinde derinleşmekte ve dinî alanın doğrudan parti-devlet denetimine bağlanmasıyla daha da belirgin

24.10.2025

Taha Kılınç

Araştırmacı gazeteci Taha Kılınç; Gulca, Kaşgar, Yarkent, Hoten, Urumçi ve Turfan ziyaretleri sırasında özellikle dinî hayata yönelik sistematik baskıyı yerinde gözlemlediğini aktardı. Taha Kılınç'ın anlatımına göre dinî ibadetler, Çin yönetimi tarafından bir güvenlik tehdidi olarak görülmekte ve başörtüsü, sakal, selamlaşma ve ezan gibi temel dinî öğeler “radikallik” gerekçesiyle yasaklanmaktadır. Kılınç, seyahati boyunca tek bir ezan sesi dâhi duymadığını ve camilerin müze ya da sembolik mekânlara dönüştürülerek dinî ve toplumsal işlevini yitirdiğini belirtti. Ayrıca, Doğu Türkistan'da dinin kamusal ve bireysel alandan sistematik biçimde tasfiye edildiğini aktardı.

hâle gelmektedir. Nitekim; 2018'de Devlet Din İşleri İdaresi tarafından; dinî gruplar (2020), hac (2020), din adamları (2021), dinî eğitim kurumları (2021), çevrim içi dinî bilgi hizmetleri (2022) ve dinî faaliyet mekânları (2022, 2023) gibi çeşitli alanlarda yedi ayrı yönetim tedbiri yayımlanarak dinî faaliyetler aşamalı biçimde denetim altına alınmıştır (Lavička, 2024).

İslam'ı “bulaşıcı bir hastalık” olarak tanımlayan Xi Jinping hükûmeti, “terörle mücadele” söylemi doğrultusunda 2016 yılından itibaren pek çok ibadet-haneyi hedef almakta ve “Araplaşmış” yapılar olarak ifade ettiği cami, medrese, minare ve kubbe gibi İslam mimarisinde yer alan yapıları ya Çin'in geleneksel mimarisi ile uyumlu hâle getirmeye

çalışmakta ya da bu mekânları otel, restoran veya bar gibi farklı amaçlara hizmet eden yapılara dönüştürmektedir (ETHR, 2024). Bu bağlamda, 2017 yılı itibarıyla 16.000'den fazla cami yıkılmış veya dönüştürülmüş ve bölgedeki tüm camilerin yaklaşık %65'ine Çin hükûmeti tarafından el konulmuştur (Traversing Tradition, 2025).

ÇKP'nin İslamiyet başta olmak üzere dinî inançları hedef alan politikalarının arkasında; dinî inancın parti ideolojisine “rakip bir güç” olarak bireyin parti-üstü bir değere bağlılık göstermesi, dinî inançları toplumdan silmemesi sonucu dinin Parti'nin kontrol edemediği bağımsız bir kimlik hâline gelmesi ve aynı dine mensup bireylerin dayanışmacı ve bağımsız

sosyal güçler olma potansiyelinin parti otoritesiyle çatışması yer almaktadır. Bu durum dinî inançların varoluşsal bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir (Turkel, 2022).

Çin'in Doğu Türkistan'daki halklara karşı uyguladığı dinî baskı politikaları, son 15 yılda teknolojik gelişmelerin de getirdiği yenilikler ile ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, bölgedeki şehir ve köyler yüz tanıma yazılımı ile donatılarak video kameralar aracılığıyla vatandaşların dinî faaliyetleri takip edilmekte; dinî bir metin paylaşımı gibi çevrim içi aktiviteler dahi “radikal eğilim” olarak kabul edilebilmektedir (Nardi, 2019). Bu denetim mekanizmalarına ek olarak, Müslümanlara yönelik dinî pratikleri hedef alan kapsamlı kısıtlamalar

uygulanmaktadır. Bu kapsamda, kadınların başörtüsü takması ve erkeklerin sakal bırakması yasaklanmakta; Ramazan ayında oruç tutulmadığının ispatı amacıyla Uygur Müslümanlardan yemek yerken görüntü sunmaları talep edilmektedir. Hükûmetin istekleri doğrultusunda hareket etmeyen vatandaşlar, “dinî aşırılıkçı” olarak kabul edilerek endoktrinasyon kamplarına alınmakta ve kamplarda hem psikolojik hem de fiziksel şiddete maruz kalmaktadırlar.

Çin, Doğu Türkistan’daki Uygur ve diğer Türki halklar üzerinde gerçekleştirdiği bu sistematik dinî baskıya dair kamuoyunu manipüle etmek adına çeşitli ülkelerden gelen gazeteci ve heyetler için bölge ziyaretleri düzenlemekte ve yerel kalkınma göstergeleri üzerinden bölgedeki ekonomik gelişmelere dikkat çekerek insan hakları ihlallerini örtmeye çalışmaktadır. Buna karşın, bölgeye gitme fırsatı bulan bağımsız araştırmacı ve

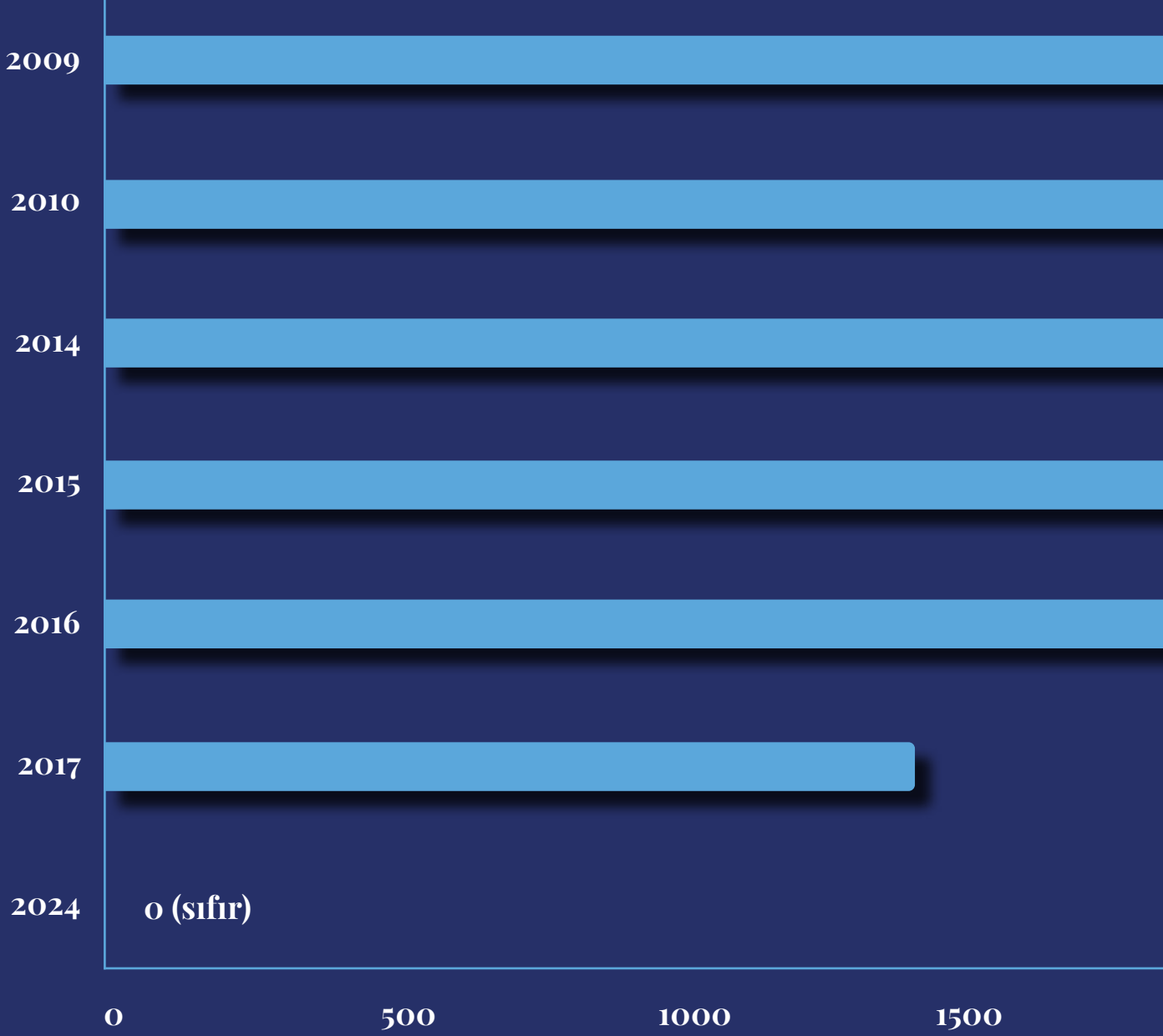
saha gözlemcileri, Çin’in gösterdiği tablo ile gerçek yaşam koşullarının tamamen çeliştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, bölgeyi en son ziyaret eden isimlerden biri olan gazeteci araştırmacı Taha Kılınç da saha ziyareti sonrasında ele aldığı kitabında; sokaklarda başörtülü Müslüman kadın ve sakallı erkek görmediğini, turistik ziyaretlere açık az sayıda camiye kapıda yer alan görevlilerin yaptığı kimlik veya pasaport kontrolü ile ancak giriş yapılabildiğini, yerel camilere ise görevlilerin ellerinde bulunan listelerde adı geçenler dışında kimsenin girişine izin verilmediğini, namaz vakitlerinde herhangi bir ezan sesi duymadığını, cami içerisindeki raflarda Arapça herhangi bir esere yer verilmediğini ve bölgedeki Uygurları tehlikeye atmamak adına ‘nerede namaz kılınabileceğine’ dair soruları dahi Uygurlara yöneltmekten kaçındığını ifade etmiştir (Kılınç, 2025).

Çin’in Doğu Türkistan halkına karşı uyguladığı bu politikalar,

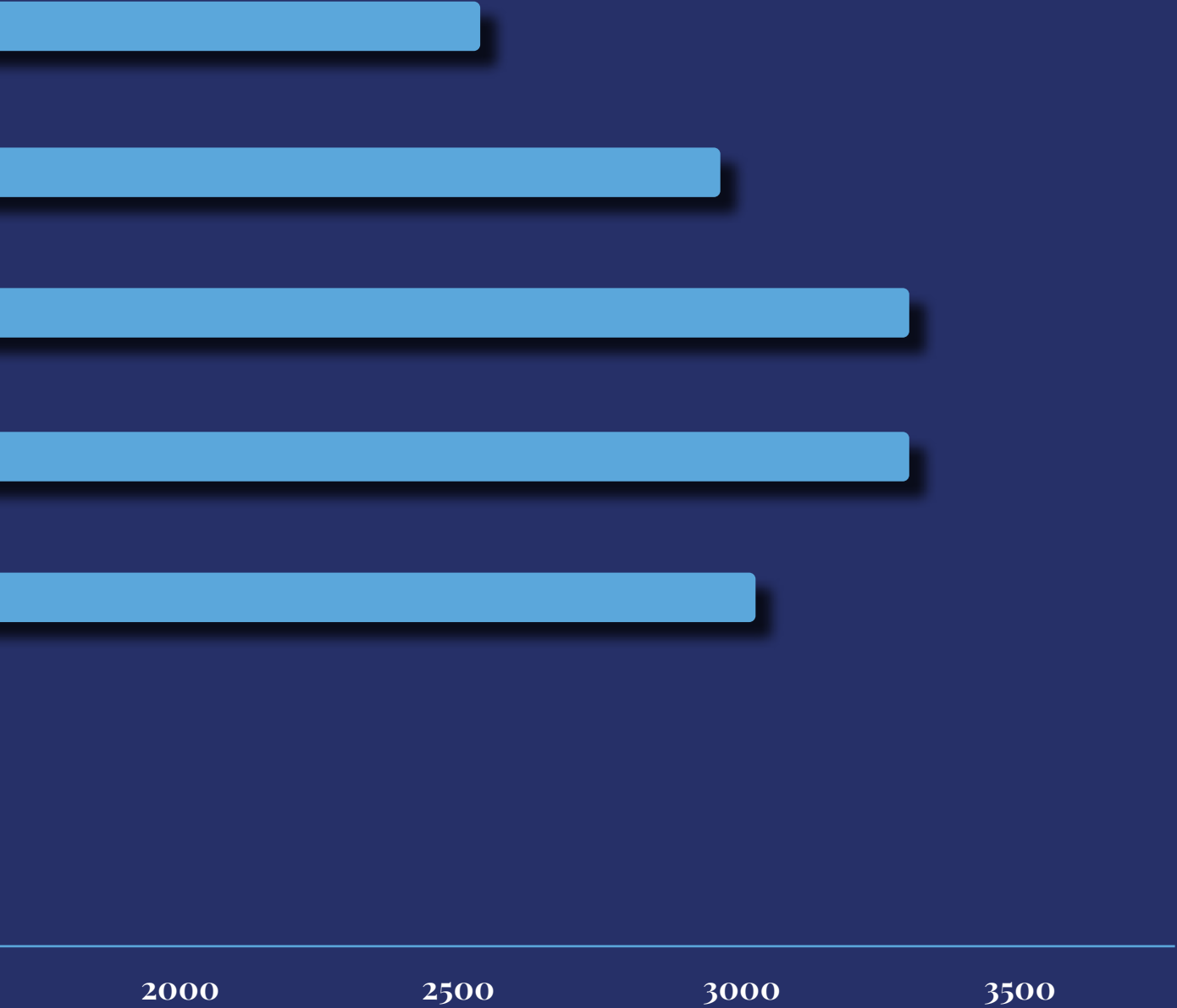
bireyin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına alan temel uluslararası insan hakları normlarıyla açık biçimde çelişmektedir. Bu uygulamalar, İnsan Hakları Evrensel Beyanname-si’nin 18. maddesinde güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ilkesini ihlal ettiği gibi (United Nations, 1948), Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 18. maddesinde açıkça koruma altına alınan bireyin dinini seçme, yaşama ve ibadet etme özgürlüğüne de aykırılık teşkil etmektedir (United Nations, 1966). Bu çerçevede söz konusu politikalar, dinî inançların yalnızca bireysel alanda değil, kamusal ve toplumsal yaşamda da serbestçe yaşanmasına yönelik uluslararası yükümlülüklerin sistematik biçimde ihlal edildiğini ortaya koymaktadır.

Doğu Türkistan'dan Hac İbadeti için

Suudi Arabistan'a Giden Hacı Adayları

Kaynak: China Arabic, 2009; Yangtze River Daily, 2010; China National Radio, 2014; China National Energy Broadcasting Network, 2015; China National Radio Xinjiang Channel, 2016; Deutsche Welle, 2018; Radio Free Asia, 2024.

1949

Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuş ve Doğu Türkistan işgal edilmiştir.

1955

Sincan Uygur Özerk Bölgesi kurulmuştur.

1958

Büyük İleri Atılım sürecinde din “gericilik” olarak tanımlanmış, İslami pratikler bastırılmıştır.

1966-1976

Kültür Devrimi sırasında din yasaklanmış, camiler kapatılmış veya yıkılmıştır.

1980

Reform döneminde ibadet ve dini kurumlara sınırlı serbestlik tanınmıştır.

2025

Çin yönetimi, Doğu Türkistan’da dinin Çinlileştirilmesi ve dijital gözetim politikalarını sürdürerek dini özgürlükler üzerindeki baskıları kurumsallaştırmıştır.

2024

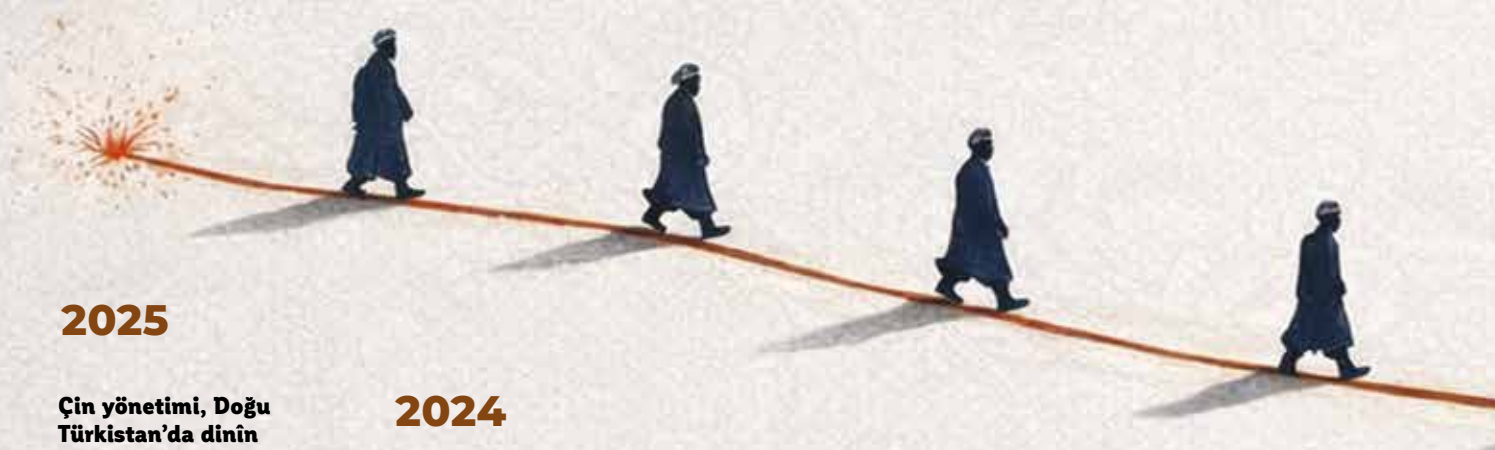
Sincan Uygur Özerk Bölgesi Din İşleri Yönetmeliği’nin revize edilmesiyle İslam’ın Çinlileştirilmesine yönelik düzenlemelerin kapsamı genişletilmiştir.

2022

Endoktrinasyon kampı polislerine verilen talimatları ve gözaltındaki kişilerin görüntülerini içeren ve “Xinjiang Police Files” olarak adlandırılan binlerce güncel dosya insan hakları araştırmacıları ve uluslararası medya tarafından duyurulmuştur.

2019

New York Times ve Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu, Doğu Türkistan’daki kitlesel gözetim, keyfi gözaltı ve endoktrinasyon kamplarıyla ilgili birçok gizli belge ve konuşmayı yayımlamıştır. Bu ifşalar sonrası, Çinli yetkililer uluslararası baskı nedeniyle kampların kapatıldığını duyurmuştur.

1989

Tiananmen sonrası güvenlikçi yaklaşım güçlenmiş, din etnik tehdit olarak görülmüştür.

1994

Dini faaliyetler devlet iznine bağlanarak sıkı şekilde düzenlenmiştir.

2001

11 Eylül gerekçe gösterilerek baskılar “terörle mücadele” söylemiyle yoğunlaştırılmıştır.

2014

Xi Jinping, Teröre Karşı Sert Mücadele kampanyası ile Doğu Türkistan’da “yeniden eğitim merkezleri” adında endoktrinasyon kamplarını tesis ettirdi. Aynı yıl, Sincan Din İşleri Yönetmeliği revize edilerek dini haklar üzerindeki kontroller sıkılaştırıldı.

2018

Çin İslam Birliği, İslam’ın Çinileştirilmesi için Beş Yıllık Planlama Taslağı yayımlamış ve Doğu Türkistan’da Terörle Mücadele Kanunu’na ilişkin tedbirler yürürlüğe girmiştir.

2017

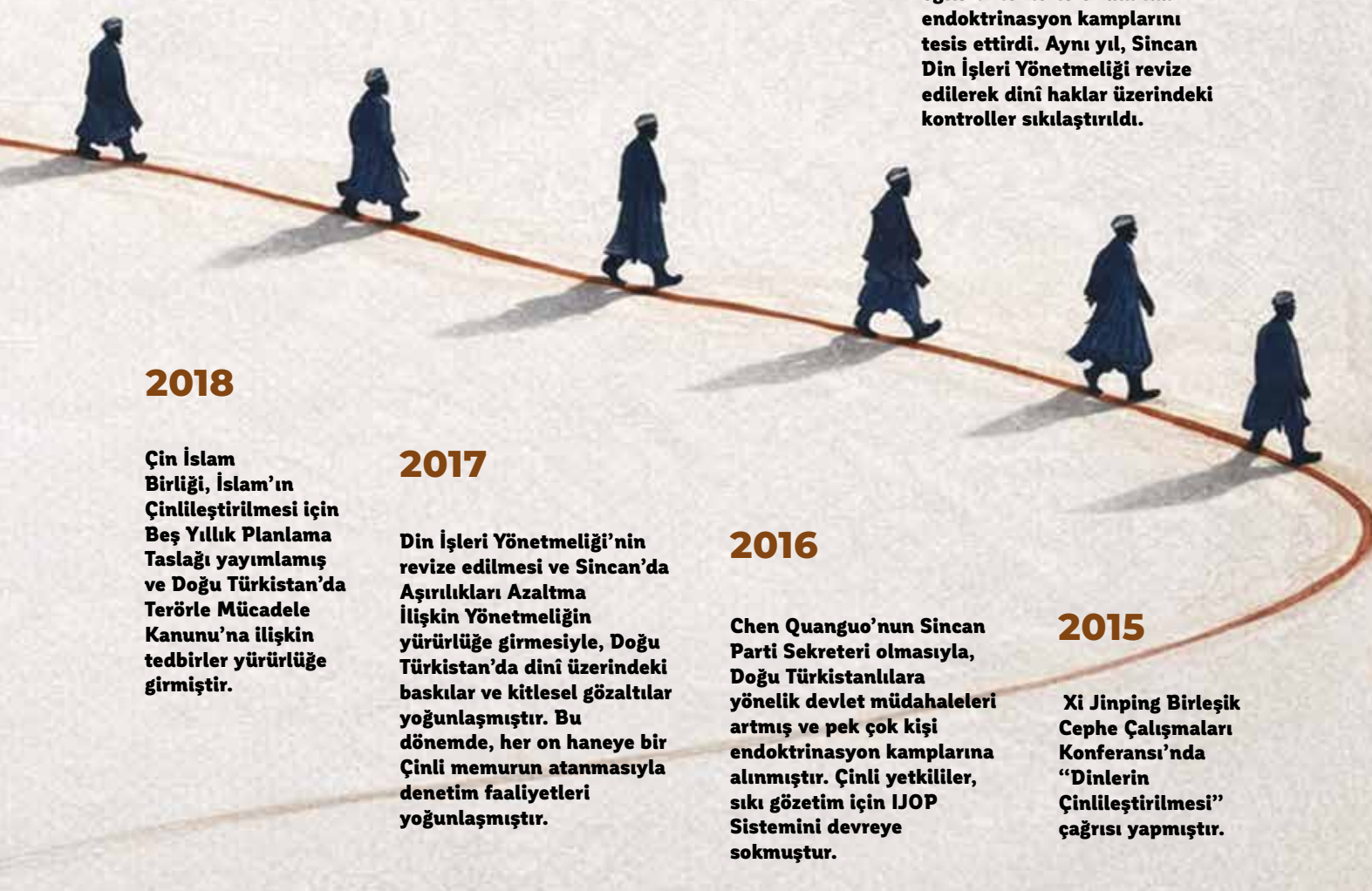
Din İşleri Yönetmeliği’nin revize edilmesi ve Sincan’da Aşırılıkları Azaltma İlişkin Yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle, Doğu Türkistan’da dini üzerindeki baskılar ve kitlesel gözaltılar yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, her on haneye bir Çinli memurun atanmasıyla denetim faaliyetleri yoğunlaşmıştır.

2016

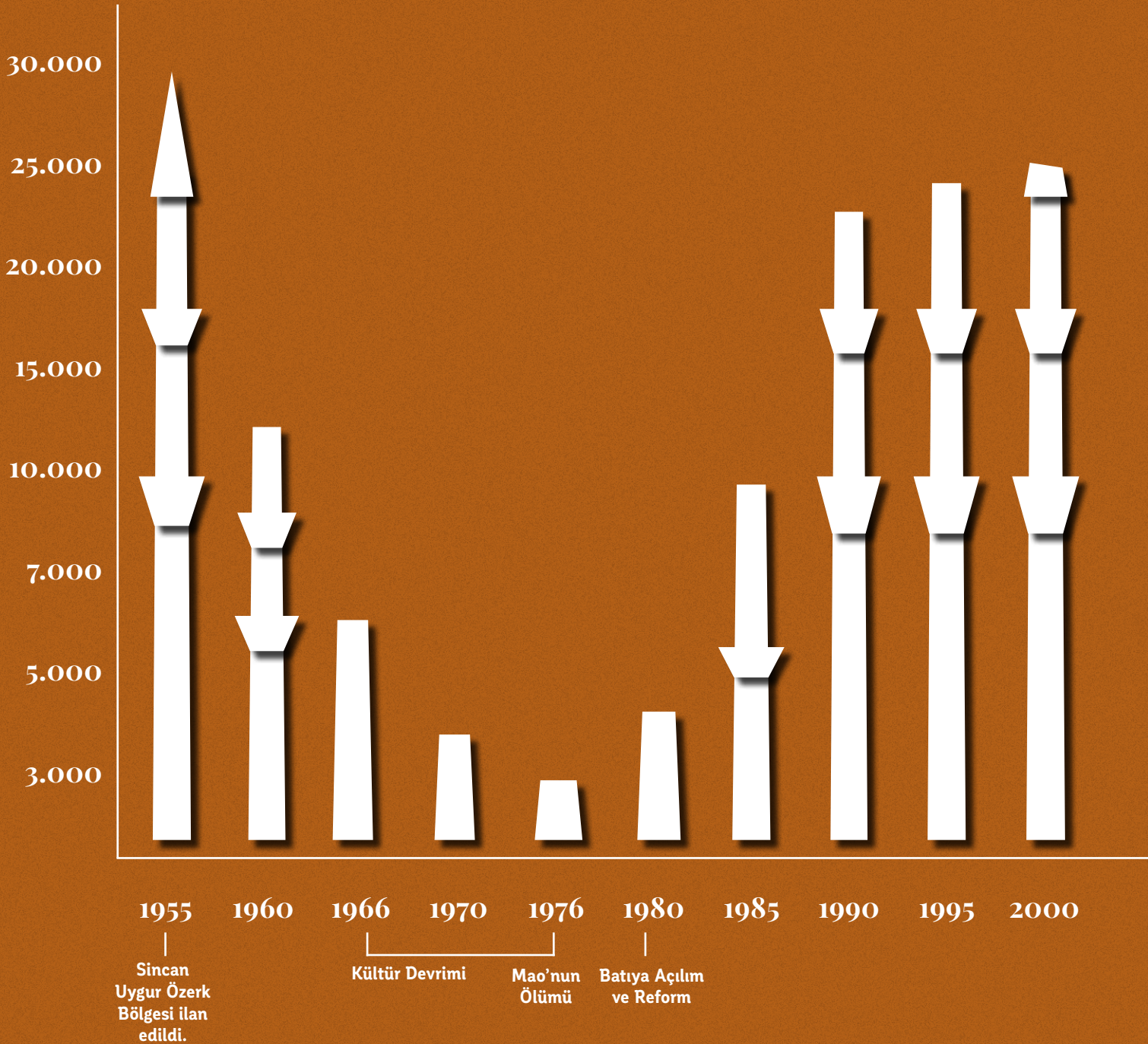
Chen Quanguo’nun Sincan Parti Sekreteri olmasıyla, Doğu Türkistanlılara yönelik devlet müdahaleleri artmış ve pek çok kişi endoktrinasyon kamplarına alınmıştır. Çinli yetkililer, sıkı gözetim için IJOP Sistemini devreye sokmuştur.

2015

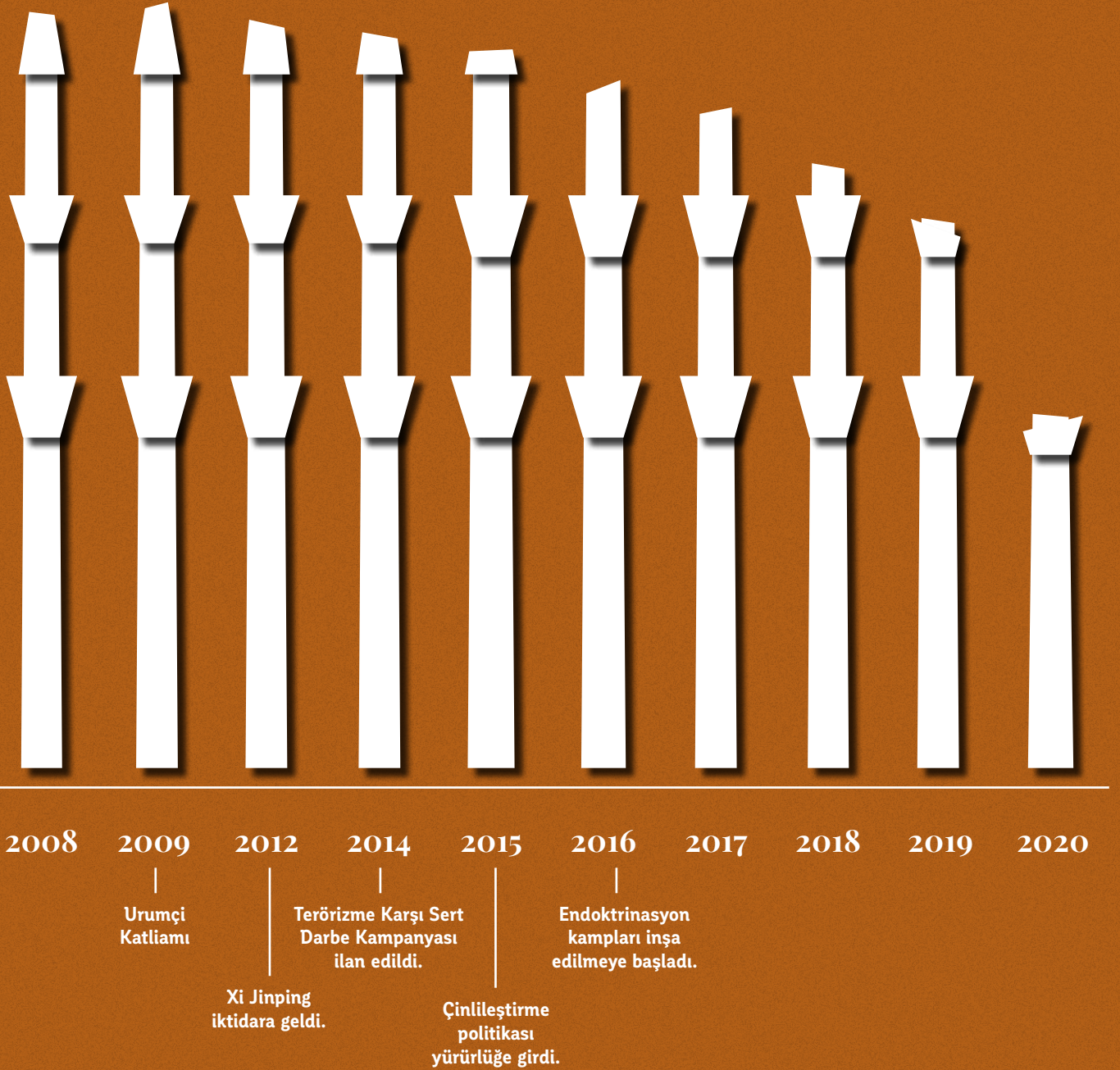
Xi Jinping Birleşik Cephe Çalışmaları Konferansı’nda “Dinlerin Çinileştirilmesi” çağrısı yapmıştır.

1955-2020 Döneminde Doğu Türkistan'daki İbadethane (Cami ve Mescit) ve Kutsal Mekân (Türbe, Mezar vb.) Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Li Xiaoxia, Sociology of Ethnicity (2018); Ruser et al., ASPI (2020)

6. BÖLÜM

Geri Göndermeme İlkesi

21. yüzyılın ve insanlığın utanç tablosudur Doğu Türkistan!

Uygur Türkleri, bir yandan tüm dünyanın sessiz bakışları altında modern tarihin en sistematik soykırımlarından birini yaşarken, diğer yandan da Doğu Türkistan yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle karış karış sömürülmekte ve milyonlarca Uygur Türkü Nazi kamplarını aratmayan çalışma kamplarında modern köleliğe mahkûm edilmektedir. “Kardeş Aile” safsatasıyla evlerin içine kadar giren bu zulüm; tecavüzü, şiddeti, aile mahremiyeti ile şerefının katlini gündelik rutine dönüştürmüştür. Bugün Doğu Türkistan, insanlık onurunun can çektiği ve zulmün sınır tanımadığı karanlık bir hapishaneye dönüşmüş durumdadır. Bu sadece bir halkın yok edilişinden öte insanlığın vicdan sınavıdır. Zira sessiz kılmanın bu soykırma ortak olmak anlamına geldiği unutulmamalıdır.

Doç. Dr. Uğur Dolgun
İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi

kaynaklar için:

16.05.2025

Doğu Türkistan'dan kaçarak Kazakistan'a sığınan 23 yaşındaki Kazak genç Yerzhanat Abai, Kazak polisler tarafından gözaltına alınarak Çin'e zorla iade edilme riskiyle karşı karşıya kaldı. Abai, gözaltına alınmadan 1 ay önce Kazakistan'a giriş yapmış ve güvenlik endişeleri nedeniyle kimliğini gizleyerek yerel bir insan hakları örgütü olan *Atajurt Gönüllülerinden* yardım istemişti. İnsan hakları örgütleri ve uluslararası kurumlar, Kazakistan'ı Birleşmiş Milletler'in "işkenceyi önleme" ve "mülteci statüsü" sözleşmelerine uyararak Abai'yi iade etmemeye, gerekli hukuki korumayı sağlamaya ve sığınma prosedürlerini yerine getirmeye çağırmaktadır.

27.02.2025

Tayland; insan hakları örgütlerinin işkence, zorla kaybetme ve uzun süreli hapis riski uyarılarına rağmen en az 40 Uygur'u Çin'e sınır dışı etti. Yaklaşık 10 yıldır Bangkok'taki göçmen gözetli merkezinde tutulan Uygurların, erken saatlerde gizlilik içinde Doğu Türkistan'a gönderildiği teyit edildi. Tayland hükümeti ilgili kararın üçüncü bir ülkenin bahsi geçen Uygurları kabul etmemesi nedeniyle alındığını ve Çin makamlarından söz konusu kişilerin güvenliğine ilişkin "güvence" verildiğini açıkladı.

ANALİZ

Geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesi; kişilerin işkence, zulüm, ölüm veya insanlık dışı muamele riski bulunan ülkelere hiçbir koşulda geri gönderilmesini zorunlu kılan ve uluslararası hukukta istisnası olmayan bir kuraldır (UNHCR, 2025). Bu bağlamda Çin'de Uygurlara yönelik olarak uygulanan tecrit, elektrik verme, uzun süre ayakta ya da uykusuz bırakma, fiziksel şiddet

ve diğer işkence yöntemleri; etnik köken ve dinî kimlik temelinde sistematik ayrımcılık ile ibadet, kıyafet ve ana dil kullanımı gerekçe gösterilerek yapılan keyfî gözaltılar; işkence ve ağır tıbbi müdahaleler sonucu ortaya çıkan ölüm riski ile endokrinasyon kamplarında görülen hijyen eksikliği, yetersiz beslenme ve tıbbi bakıma erişimin engellenmesi gibi insanlık dışı uygulamalar, Çin'i

söz konusu ilke kapsamında açık biçimde risk teşkil eden bir ülke konumuna getirmektedir.

2013-2014 yılları içerisinde Çin'in iç bölgelerinden yasa dışı yollarla Tayland'a geçiş yapan yüzlerce Uygur, Tayland emniyet güçleri tarafından tutuklanmıştır. 2015'te içlerinden 172'si (kadın ve çocuk olmak üzere) Türkiye'nin girişimiyle kurtarılarak Türkiye'ye nakledilirken aynı yıl tamamı

Endoktrinasyon Kampı (Kaşgar)

10.11.2025

Der Spiegel ve Deutsche Welle'nin haberine göre, Almanya'ya sığınma başvurusu yapan Doğu Türkistanlı Reziwanguli Baikeli, Alman Göç ve Mülteciler Dairesinin kararında Türkiye'ye gönderilmesi öngörülmesine rağmen, Aşağı Saksonya eyaletindeki yerel makamlar tarafından Kasım 2025 başında Pekin'e giden bir uçağa bindirildi. Baikeli'nin, Pekin Havalimanı'nda kısa süre kaldıktan sonra kızının yardımıyla Dubai üzerinden İstanbul'a geçerek Çin'e dönmekten son anda kurtulduğu ifade edildi. Alman yetkililer, Türkiye makamlarının Baikeli'nin Türk vatandaşlığı bulunmadığını bildirmesi üzerine geri gönderme işleminin Çin'e yapılması gerektiğini öne sürdü.

12.11.2025

Türkiye'de yaşayan Uygurların, Çin'den kaçtıktan sonra Türkiye'deki ikamet hakları ve uluslararası koruma statüleri konusunda çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları öne sürülüyor. Polis ve göç kayıtlarında uygulanan "tahdit kodları" yoluyla bazı Uygurların "kamu güvenliği tehdidi" olarak sınıflandırıldığı savunuldu. Bu kişilerin, zaman zaman idarî gözetim altında tutulduğu ve "gönüllü geri dönüş" formları imzalamaya yönlendirildiği bildirildi.

yetişkin erkeklerden oluşan 109 Uygur, Çin'e iade edilmiştir. Çin'e deport edilen Uygurlar, çeşitli işkence ve sorgulamalara tabi tutulmuş ve Tayland'da kalan Uygurların çoğu, süreç içerisinde ya hayatını kaybetmiş ya da firar etmiştir. Ülkede kalan son 48 Uygur ise 2025 yılında, göz altında tutuldukları Bangkok Yannawa bölgesindeki Soi Suan Phlu'daki Göçmenlik Bürosu Merkezinden Çin'e

deport edilmiştir (ETHR, 2025). Bu hususta Çin, "yüksek riskli ülke" olarak tanımlanırken şubat ayında Tayland'dan Çin'e gönderilen Uygurların, "radikalleşmeye maruz kaldıkları" iddiasıyla sistematik biçimde gözaltına alındığı ve 'yeniden eğitim' süreçlerine tabi tutuldukları da ifade edilmektedir (Rojanaphruk, 2025).

Safeguard Defenders ve Freedom House verilerine göre

Çin, 2014-2022 yılları arasında 230.000'den fazla kişiyi zorla Çin'e geri getirdi (ARTICLE 19, 2025). Çin'e geri getirilen Uygurların akıbeti, çoğunlukla fiziksel ve psikolojik şiddet ile sonlandı ya da ilgili kişilerden haber alınmadı. Nitekim; 2017 yılında Mısır'dan Çin'e iade edilen 21 Uygur'dan Abdusalam Mamat ve Yasinjan Memtimin, Çin'e döndükten sonra polis nezaretinde hayatını

20.11.2025

Fransız haber ajansı AFP'ye konuşan iki kaynağa göre Suriye yönetimi, Çin'in talebi üzerine Uygur kökenli kişileri Pekin'e teslim etmeye hazırlandığını açıkladı. İddialara göre, Dışişleri Bakanı Esad el-Şeybani'nin Çin'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret kapsamında yaklaşık 400 Uygur'un Çin'e iade edilmesi planlanıyor. Öte yandan Suriye'nin resmî haber ajansı SANA, dışişleri bakanlığındaki "yetkili bir kaynağa" dayandırdığı açıklamasında bu haberleri reddetti.

Çinli aktivist Guan Heng

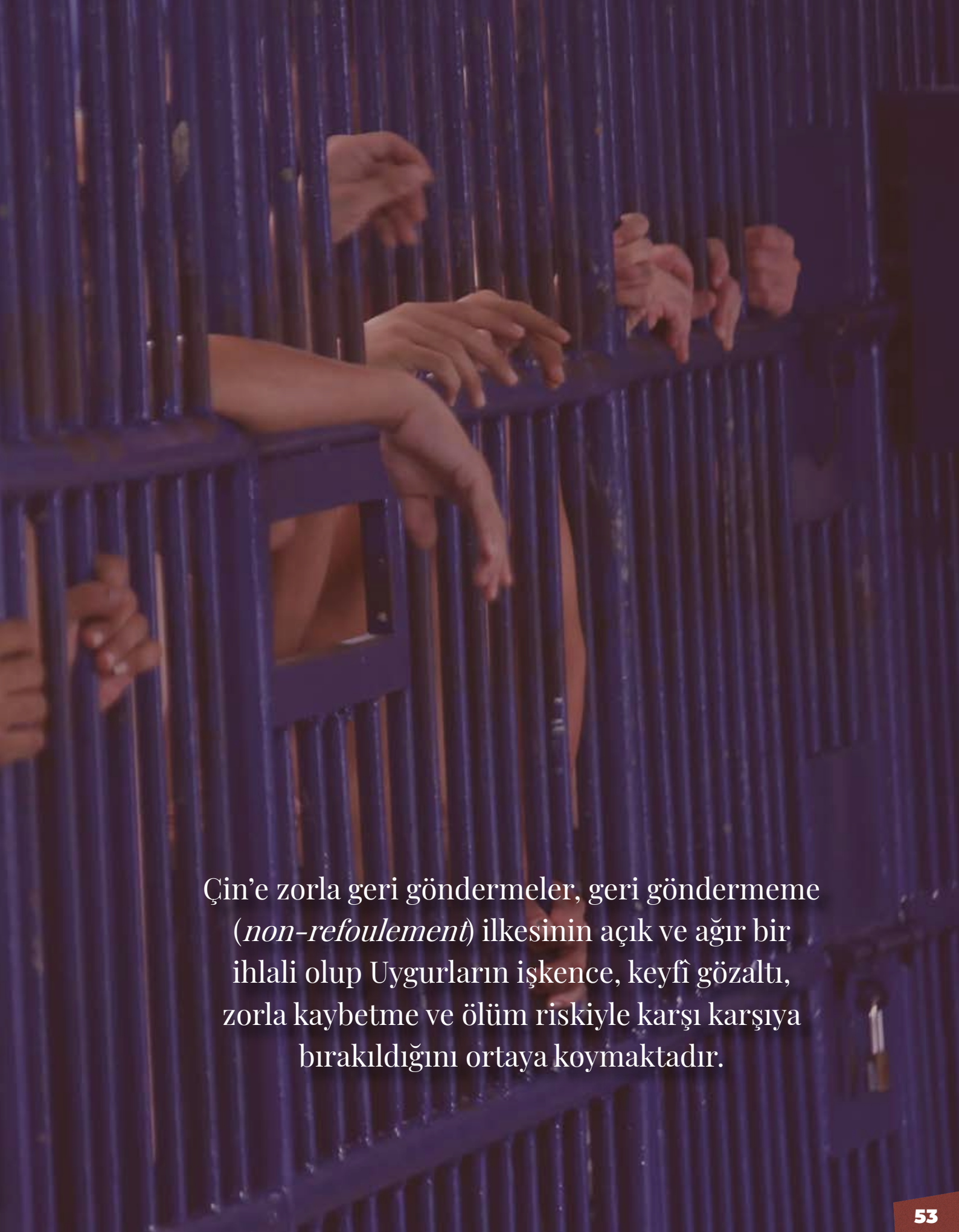
20.12.2025

ABD İç Güvenlik Bakanlığı, Doğu Türkistan'da Uygurlara yönelik insan hakları ihlallerini belgeleyen Çinli aktivist Guan Heng'in sınır dışı edilmesine ilişkin planını geri çekti. Hak savunucularına göre karar, Guan'ın Çin'e gönderilmesi hâlinde Pekin yönetimi tarafından cezalandırılabileceğine yönelik artan kamuoyu ve Kongre baskısının ardından alındı. 2020'de Doğu Türkistan'daki gözaltı tesislerini gizlice kayda alan Guan, görüntüleri yayımlayamayacağı için 2021'de Çin'den ayrılarak ABD'ye yasal olmayan yollarla giriş yapmış ancak 2025'in ağustos ayında Göçmenlik ve Gümrük Muhafaza yetkilileri tarafından gözaltına alınmıştı. İnsan hakları kuruluşları ve ABD'li milletvekilleri Guan'a güvenli bir sığınak sağlanması çağrısında bulunurken, yetkililerden resmî bir açıklama gelmedi ve Guan'ın iltica başvurusunun devam etmesi ile kefaletle serbest bırakılması için hukuki girişimlerin sürdüğü bildirildi.

kaybetmiş ve geri kalanlardan bir daha haber alınamamıştır. Benzer şekilde, 2018 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nden Çin'e iade edilen Ahmet Talip'ten, Çin'e döndükten sonra ailesi hiçbir haber alamamıştır. (Uyghur Human Rights Project & Oxus Society for Central Asia Affairs, 2021).

Bu çerçevede; Çin'e zorla geri göndermeler, geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesinin açık ve ağır bir ihlali olup Uygurların işkence, keyfî gözaltı, zorla kaybetme ve ölüm riskiyle karşı karşıya bırakıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim bu tablo, Çin'in uygulamalarıyla birlikte Uygurları

bu ülkeye iade eden devletlerin de uluslararası insan hakları hukukuna aykırı biçimde sorumluluk üstlendiğini göstermektedir.

Çin'e zorla geri göndermeler, geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesinin açık ve ağır bir ihlali olup Uygurların işkence, keyfî gözaltı, zorla kaybetme ve ölüm riskiyle karşı karşıya bırakıldığını ortaya koymaktadır.

Detention and Repatriation Activities Targeting Uyghurs in Thailand (2014-2025)

Mart 2014

Tayland polisi, Malezya sınırına yakın Songkhla eyaletinde aralarında erkek, kadın ve çocukların yer aldığı yaklaşık 220 Uygur'u, yasa dışı sınır geçişi gerekçesiyle gözaltına aldı. Aynı dönemde Tayland'ın farklı bölgelerinde yakalanan pek çok Uygur da Bangkok'taki göçmen gözaltı merkezlerine sevk edildi.

Temmuz 2015

Tayland'da gözaltına alınan yaklaşık 170 Uygur kadın ve çocuk Türkiye'ye gönderildi. Bu sevkten yaklaşık bir hafta sonra Tayland makamları, 100'den fazla Uygur erkeği zorla Çinli yetkililere teslim ederek Çin'e gönderdi.

2014-2024

Geriye kalan 48 Uygur, 2014'ten 2024'e kadar Bangkok'taki göçmen gözaltı merkezlerinde on yılı aşkın süre fiilî tecrit koşullarında tutuldu; bu süre boyunca avukatlara, aile bireylerine ve uluslararası kuruluş temsilcilerine erişimleri engellendi. Benzer dönemde, aralarında yeni doğmuş bir bebek ve üç yaşında bir çocuğun da bulunduğu en az beş Uygur gözaltında hayatını kaybetti.

3 Mart 2025

Birleşmiş Milletler organları ve insan hakları kuruluşları, gizli bir gece operasyonuyla gerçekleştirilen zorla geri gönderme nedeniyle Tayland'ı sert biçimde kınadı.

10 Ocak 2025

Gözetimdeki 48 Uygur'dan 43'üne "gönüllü geri dönüş" belgeleri imzalatılmak istendi. Bunun üzerine belgeleri imzalamayı reddeden Uygurlar açlık grevine başladı.

27 Şubat 2025

Sabahın erken saatlerinde camları siyah bantla kapatılmış birden fazla kamyon, 48 Uygur'un tutulduğu Bangkok'taki göçmen merkezinden ayrıldı. Kısa süre sonra China Southern Airlines'a ait tarifersiz bir uçak Bangkok Don Mueang Havalimanı'ndan havalandı ve yaklaşık altı saat sonra Doğu Türkistan'ın Kaşgar iline indi. Gün içinde Tayland Savunma Bakanı, sınır dışı işleminin gerçekleştirildiğini doğruladı.

10-27 Ocak 2025

Açlık grevi yaklaşık 17 gün boyunca devam etti. Uygurlar bu süreçte Çin'e geri gönderilmemek için uluslararası kamuoyuna çağrıda bulundu ve geri gönderilmeleri hâlinde hapis, işkence veya ölüm riskiyle karşı karşıya kalacaklarını ifade etti.

21-25 Ocak 2025

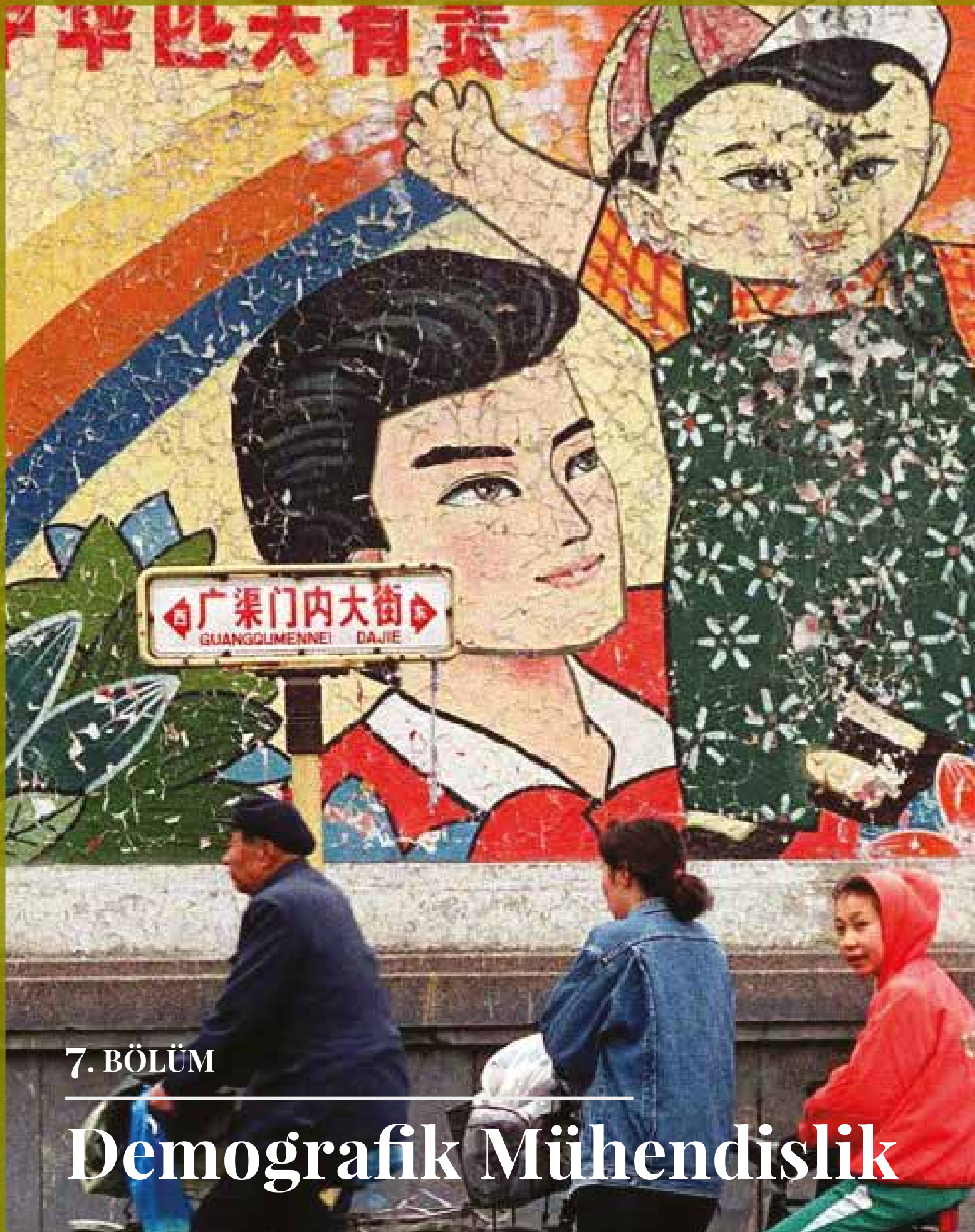
Birleşmiş Milletler mekanizmaları, Tayland hükûmetine 48 Uygur'un sınır dışı edilmesini derhal durdurma çağrısında bulunurken; aynı günlerde aileler ve insan hakları çevreleri, açlık grevi ve kötüleşen sağlık koşulları nedeniyle tutukluların durumuna ilişkin ciddi endişeleri kamuoyuna taşıdı.

4 Şubat 2025

Tayland Ulusal İnsan Hakları Komisyonu, geri göndermeme ilkesine bağlılığını vurgulayarak hükûmete, Uygurların üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi seçeneğini ciddi biçimde değerlendirmesi çağrısında bulundu.

26 Şubat 2025

Yerel saatle yaklaşık 20.00'de Suan Phlu cezaevi yerleşkesine büyük bir gözetli aracının girdiği görüldü. Bu hareketlilik, Uygurların havaalanına nakledileceği yönündeki şüpheleri güçlendirdi.

7. BÖLÜM

Demografik Mühendislik

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025, Doğu Türkistan'da yaşanan hak ihlallerini özellikle zorla yerinden edilme, nüfus mühendisliği ve yapısal göç politikaları bağlamında görünür kılan, son derece önemli ve referans niteliğinde bir çalışmadır. Endeks, güvenlik ve kalkınma söylemleri altında yürütülen politikaların; kitlesel gözetim, zorla çalıştırma, kültürel ve dini baskılar yoluyla Uygur halkını yaşadığı topraklardan koparmayı, iç ve dış göçe zorlamayı ve demografik yapıyı kalıcı biçimde dönüştürmeyi hedefleyen sistematik bir devlet pratiği olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Uluslararası Mülteci Hakları Derneği (UMHD) olarak, Endeks'te belgelenen uygulamaların yalnızca bireysel insan hakları ihlalleri olarak değerlendirilemeyeceğini; ülke içinde yerinden edilmeler ve zorla yaratılan göç akışları yoluyla seyahat ve yerleşme özgürlüğü ile aile hayatına saygı ve aile bütünlüğünün korunması gibi uluslararası insan hakları hukukunda güvence altına alınmış temel hakların sistematik biçimde ihlal edildiğini tespit etmekteyiz.

Endeks'in sunduğu veriler, Doğu Türkistan'daki ihlallerin klasik anlamda bir "iç güvenlik" meselesi değil; zorla yerinden edilme yoluyla kimliksizleştirme ve mekânsal kopuş üreten yapısal bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda rapor, Birleşmiş Milletler Şartı ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ortak 1. maddesinde güvence altına alınan halkların kendi kaderini tayin hakkının, yalnızca siyasal statüyle sınırlı olmayıp; yerleşim, kültürel süreklilik ve toplumsal bağların korunması boyutlarını da kapsadığını güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

UMHD, bu çalışmayı aynı zamanda zorla yerinden edilenler, sürgün edilen topluluklar ve diasporada yaşayan Uygurlar açısından önemli bir belgeleme ve hafıza çalışması olarak değerlendirmektedir. Endeks, sahadan beslenen verilerle, göç ve yerinden edilmenin yalnızca bir "sonuç" değil; bizzat uygulanan bir yönetim ve kontrol tekniği olduğunu göstermekte, uluslararası koruma mekanizmalarının bu gerçeklik üzerinden harekete geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025'in; Birleşmiş Milletler mülteci ve yerinden edilme mekanizmaları, özel raportörlükler ve sözleşme organları nezdinde yürütülecek inceleme süreçlerine, ayrıca zorla yerinden edilme ve nüfus mühendisliği bağlamında devlet sorumluluğunun tartışılmasına somut katkı sunmasını temenni ediyoruz. Doğu Türkistan'daki zorunlu göç ve yerinden edilme pratiklerinin belgelenmesi, yalnızca bölgesel bir insan hakları meselesi değil; küresel adalet ve insan onurunun korunması açısından hayati önemdedir.

Av. Abdullah Resul Demir
Uluslararası Mülteci Hakları Derneği
Yönetim Kurulu Başkanı

kaynaklar için:

30.01.2025

Çin yönetimi, 2025 yılı boyunca Doğu Türkistan'daki şehir ve kasabalar içerisinde yer alan 258 yerleşim alanında "kentsel dönüşüm" uygulanacağını açıkladı. 118 yerleşim alanının Doğu Türkistan'ın güneyinde yer aldığı ve bölgede yaşayan yaklaşık 76.000 kişinin bu plandan doğrudan etkileneceği belirtildi. Uzmanlara göre söz konusu dönüşüm süreci, Uygur Türklerine ait konutların yıkılması, bu alanlara inşa edilecek yeni binalara devlet eliyle Çinli nüfusun yerleştirilmesi ve Uygur halkının şehir merkezlerinden uzaklaştırılarak daha kırsal bölgelere yönlendirilmesi riskini barındırıyor.

02.03.2025

Çin'de 2025 yılı için üniversite ve lisansüstü öğrencilerini kapsayan "Batı Bölgelerine Gönüllü Hizmet Planı" kapsamında, yaklaşık 50.000 gencin Çin'in batı ve sınır bölgelerine (Uygurların çoğunlukta olduğu bölgeler de dahil olmak üzere) yönlendirilmesi hedefleniyor. Resmî söylemde "gönüllülük" olarak sunulan bu program, fiilen devlet tarafından planlanan ve teşvik edilen uzun süreli bir insan kaynağı yerleştirme politikası olarak uygulanıyor. Gençlerin hizmet süresi, bir ila üç yıl arasında değişiyor ve gençler her yıl yenilenen sözleşmeler ile bölgedeki farklı alanlarda görevlendiriliyor. Devlet, hizmet süresi sona eren gençlerin, yerel düzeyde çalışmaya devam etmeleri amacıyla eğitim, istihdam ve mesleki gelişim alanlarında çeşitli politika destekleri sunuyor.

ANALİZ

Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan'a yönelik nüfus ve yerleşim politikaları, "ekonomik kalkınma" söyleminin ötesinde, demografik yapıyı dönüştürmeyi ve toplumsal düzeni yeniden inşa etmeyi hedefleyen sistematik bir devlet stratejisi olarak şekillenmektedir. Göç, istihdam ve konut politikaları bu çerçevede birbirini tamamlayan araçlar hâline gel-

miş; özellikle Han Çinli nüfusun bölgeye yönlendirilmesi ve Uygur nüfusun mekânsal olarak yeniden dağıtılması yoluyla kalıcı bir demografik dönüşüm hedeflenmiştir.

1950-1980 arası dönemde, Çin Komünist Partisi (ÇKP), çeşitli devlet destekli yerleştirme programları kapsamında üç milyon Han Çinliyi Doğu Türkistan'a yer-

leştirmeye başladı. Bu demografik mühendislik her ne kadar Ma-o'nun ölümü ile devlet tarafından sonlandırılrsa da Çin'in iç bölgelerinden gelen milyonlarca gönüllü göçmen, Doğu Türkistan'daki büyük petrol, kömür ve doğal gaz endüstrilerindeki iş fırsatları nedeniyle bölgeye göç etmeye devam etti. ÇKP de bu hareketliliğe ek olarak, bölgedeki Uygur nüfu-

28.06.2025

Çinli yetkililer, “Kavak ve Çam Ağaçları Sincan’a Katkıda Bulunuyor - On Bin Kişinin Sincan’ı İnşa Etme Yolculuğu” başlığıyla yürütülen program kapsamında Haziran 2025’te binlerce üniversite öğrencisi, akademisyen ve emekli öğretmeni Doğu Türkistan’a davet etti. Davet kapsamında sanayi bölgeleri, enerji tesisleri, üniversiteler ve yerel yerleşimler alanlarına kapsamlı ziyaretler düzenlenerek nitelikli insan kaynağının bölgeye çekilmesi ve bu kişilerin uzun vadeli istihdam yoluyla kalıcı yerleşimi teşvik ediliyor. Katılımcılara bölgenin ekonomik potansiyelinin, sanayi altyapısının ve “yaşam imkânlarının” sunulması, söz konusu programın yalnızca geçici ve sınırlı bir gözlem faaliyeti olmanın ötesinde, Han Çinli nüfusun bölgeye kalıcı biçimde yerleştirilmesini ve yerel demografik yapının yeniden şekillendirilmesini hedefleyen daha geniş kapsamlı bir “insan yerleştirme ve kadrolaştırma” politikasının parçası olarak gündeme getiriliyor.

21.12.2025

Uluslararası sivil toplum kuruluşu Genocide Watch, “Genocide Emergency: Xinjiang, China 2025” başlıklı raporunda, 1990’lardan bu yana Han nüfusunun Doğu Türkistan’a yoğun biçimde yerleştirilmesinin bölgenin demografik yapısını köklü biçimde değiştirdiğine dikkat çekmektedir Rapora göre, “Kuzeybatının Büyük Kalkınma Planı” kapsamında milyonlarca Han Çinli bölgeye taşınırken, Uygur nüfus üzerindeki kültürel ve sosyal baskı giderek arttı. Genocide Watch, bu demografik değişimin bölgedeki Uygur kimliğinin korunması ve toplumsal özerklik açısından ciddi tehditler oluşturduğunu vurguluyor.

sunu doğuya kaydırmaya başladı. Zamanla kalıcı nüfus içinde Han Çinlilerinin oranı başlangıçta %6 iken, yetmiş yıldan kısa bir süre içinde bu oran %42’ye yükseldi (Côté, 2023). Bu süreç, bölgedeki etnik demografik yapının sistematik olarak değiştirilmesine ve Han Çinlilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel üstünlük sağlamasına zemin hazırladı.

Devlet destekli göç ve yerleşim politikalarının bir uzantısı olarak, 2003 yılında Devlet Konseyi Daimî Komitesi ile Çin Komünist Gençlik Ligi Merkez Komitesi, İnsan Kaynakları ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı; ulusal üniversite mezunlarının istihdam toplantılarının ruhuna uygun olarak “Üniversite Öğrencilerinin Batı Bölgesi

Gönüllü Hizmet Planı”nı hayata geçirdi. Bu plan kapsamında belirli sayıda yeni üniversite mezunu veya lisansüstü öğrencileri, Doğu Türkistan gibi Çin’in batısındaki yerel bölgelerde 1 ila 3 yıl süreyle gönüllü hizmet yapmak üzere görevlendirilmekte ve gönüllüler, hizmet süreleri dolduktan sonra da bölgeye yerleşerek çalışma ve girişimcilik faaliyetlerine devam

etmeleri için teşvik edilmektedir. 2018 yılında, bu plan kapsamında 2.100'den fazlası Çin Gençlik Gönüllüleri Yoksullukla Mücadele Araştırma Programı'na bağlı lisansüstü öğrencileri olmak üzere toplam 18.300 kişi görevlendirilmiştir. Genel çerçevede; planın uygulanmaya başlamasından bu yana, 15 yıl içinde toplamda 270 binden fazla üniversiteli gönüllü, Çin'in orta ve batı bölgelerinde yer alan 22 farklı eyalet, bölge, şehir ve Sincan Üretim ve İnşa Birliklerine (Bingtuan) bağlı 2.100'den fazla ilçe ve yerleşim birimine gönderilmiştir (Çin Gençlik Ağı, 2018).

2020 yılında, demografik mühendisliğin aktif biçimde sürdürülebilmesi ve ekonomik araçlarla desteklenmesi amacıyla Çin'in Sincan Üretim ve İnşa Birlikleri tarafından bir politika yürütülmüştür. Bu kapsamda Çin'in diğer eyaletlerinden Doğu Türkistan'a göç etmesi istenen 18-35 yaş arası genç Han ailelerine; yardımcı polislik ve öğretmenlik gibi hazır iş pozisyonları ile aile büyüklüğüne göre 40-80 m² arasında değişen yeni konutlar sunulmuştur. Ayrıca bu konutlarda dört yıl ücretsiz kira, dört yıl sonrasında kiraya devam etme veya satın alma seçeneği, kapsamlı sağlık sigortası, her işçi için 35 dönüm tarım arazisi tahsisi ve yetişkin başına aylık 1.000 RMB'ye kadar yaşam sübvansiyonu sağlanarak bölgedeki Han Çinli nüfusun artırılması hedeflenmiştir (Sincan Üretim ve İnşa Birlikleri 3. Tümen 50. Alay, 2020).

Xi Jinping, 2024 Ulusal Etnik Birlik ve İlerleme Ödül Konferansı'nda, Çin Düşü hedefini gerçekleştirmek adına "karşılıklı iç içe

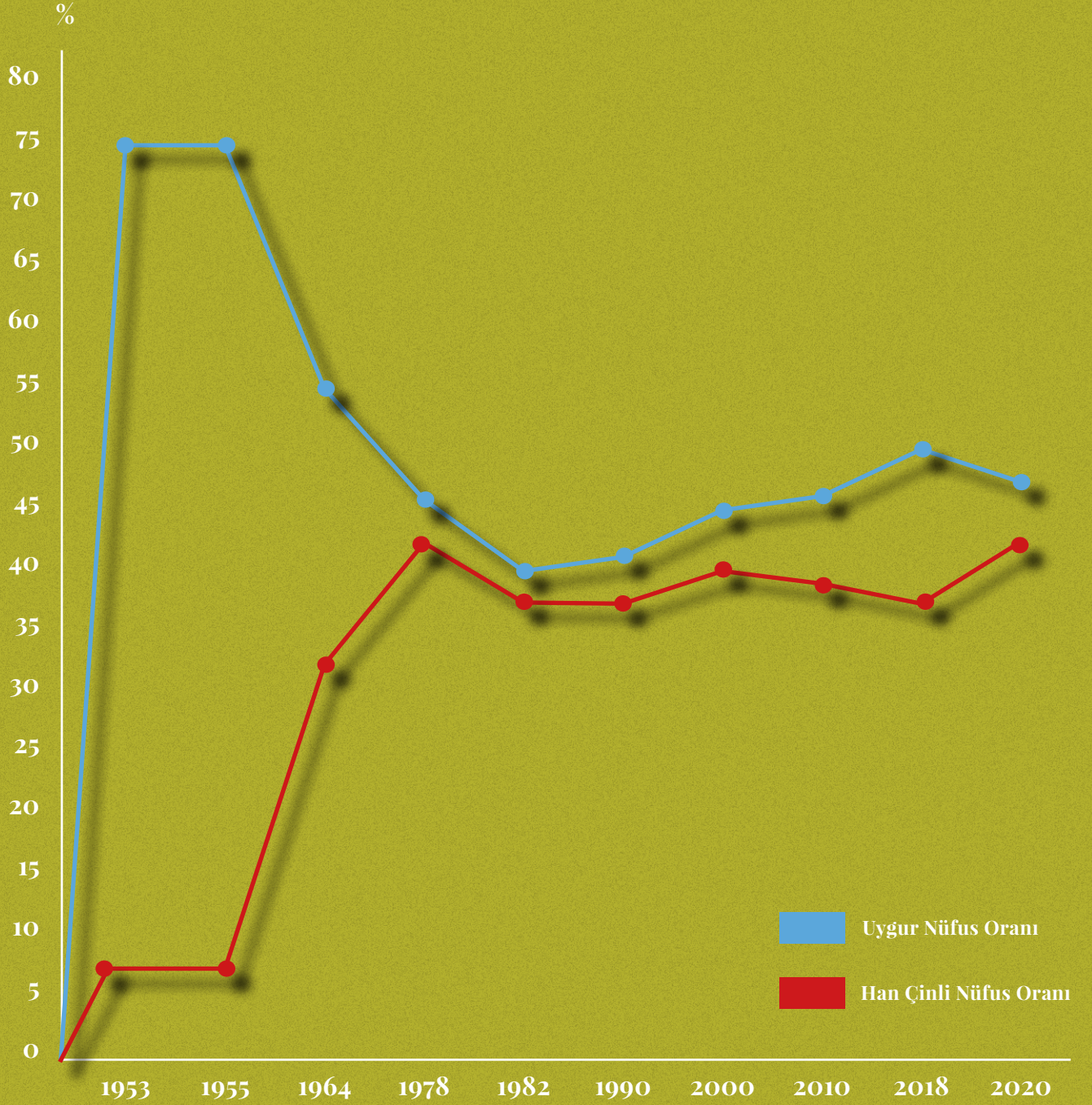
Doğ Türkistan'da, başlangıçta kalıcı nüfus içindeki payı %6 olan Han Çinlilerinin oranı, yetmiş yıllık bir süreçte %42'ye yükselmiştir.

geçmiş bir sosyal yapı ve toplumsal ortam" oluşturulması ve tüm etnik grupların birbirine daha sıkı bağlanmasını sağlayacak uygulama yollarının genişletilmesi gerektiğini vurgulamış (Tianshan Net-Xinjiang Daily, 2025) ve bu söylem doğrultusunda Doğu Türkistan'da etnik yerleşimlerin yeniden düzenlenmesi, karma konut projeleri, zorunlu iş gücü transferleri ve Han-Uygur nüfusun aynı yaşam ve çalışma alanlarında "kaynaştırılması" politikaları hız kazanmıştır.

Bu çerçevede Doğu Türkistan'da izlenen politikalar; Han Çinli nüfusun devlet destekli yerleştirme programlarıyla bölgeye yönlendirilmesi ve Uygur nüfusun zorunlu göç, iş gücü transferleri ve mekânsal yeniden dağıtım yoluyla parçalanması üzerinden şekillenmektedir. Konut politikaları, istihdam teşvikleri ve kentsel dönüşüm projeleri ise bu demografik dönüşümü geçici bir müdahale olmaktan çıkarak kalıcı hâle getiren yapısal araçlar olarak devreye sokmaktadır. Özellikle karma yerleşim alanları, Han merkezli istihdam düzenlemeleri ve zorunlu çalışma programları, Uygurların tarihsel ve kültürel olarak yoğunlaştıkları mekânlardan koparıl-

masına ve toplumsal bağlarının zayıflatılmasına yol açmaktadır. Bu uygulamalar, yalnızca nüfus oranlarını değiştirmeyi değil; Uygur toplumunun kültürel üretim alanlarını, mekânsal sürekliliğini ve kolektif hafızasını aşındırarak etnik kimliğin yeniden üretim koşullarını ortadan kaldırmayı hedefleyen sistematik bir demografik mühendislik stratejisine işaret etmektedir. Bu yönüyle söz konusu politikalar, "kalkınma" ve "ulusal birlik" söylemleri altında yürütülse de pratikte etnik hiyerarşiyi derinleştiren ve Han merkezli bir toplumsal düzeni kurumsallaştıran bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir.

Yıllara Göre Doğu Türkistan'daki Uygur ve Han Çinli Nüfus Oranı (1953-2020)

Kaynak: Li & Qiu, 2024; Côté, 2023; Sincan Uygur Özerk Bölgesi Yedinci Ulusal Nüfus Sayımı Yürütme Kurulu Ofisi, 2021; Xiaoxia, 2021; Li, 2021; Akçam, 2017; Toops, 2004

8. BÖLÜM

İstek Dışı Tıbbi Müdahale

Bölgemizde yaşanan gerilimler, bizi Doğu Türkistan'da yaşanan hak ihlallerini görmekten alıkoymamalı. Raporda görüldüğü üzere, Çin yönetimi bu ihlallerin görülmemesi için ciddi anlamda sansür uyguluyor. Ama bize düşen, tüm engellemelere ve dezenformasyona karşı soydaşlarımızın sesi olmaktır.

Samet Doğan
Gazeteci

kaynaklar için:

04.07.2025

Çin, Doğu Türkistan'da, 2030 yılına kadar altı yeni organ nakli hastanesi daha kurmayı planladığını açıkladı. Buna karşın, bölgedeki resmî organ bağış oranının yalnızca milyonda 0,69 ile ulusal ortalamanın oldukça altında olduğu ifade ediliyor. İnsan hakları gözlemcileri, bu artışın rıza dışı organ alımını artırma amacı taşıyabileceği konusunda uyarılarda bulunuyor.

ANALİZ

20. yüzyılın ikinci yarısında, bir Çin vatandaşının ortalama yaşam süresi 60 ila 70 yaş arasında iken; Çinli liderler (Deng Xiaoping: 93, Wan Li: 99, Wang Dongxing: 100, Deng Liqun: 100, Zhang Jingfu: 101, Lu Zhengcao: 105, Lei Jieqiong: 106 vb.) devlet tarafından sağlanan ayrıcalıklı sağlık hizmetlerine ek olarak, iddialara göre genç insanlar ve mahkumlardan alınan organlar ile daha uzun bir yaşama sahip olmaktadır. Nitekim benzer durum, 2016'da masum olduğu resmen kabul edilen Nie Shubin'in 1995 yılında henüz 20 yaşındayken haksız biçimde idam edilmesinde de gündeme gelmiştir. Nie'nin aceleyle getirilen idamının arkasında, o dönem iki kez böbrek nakli olan tanınmış diplomat Zhang Hanzhi için Nie'nin organlarının kullanıl-

mış olabileceği iddiası yatmaktadır (New Tang Dynasty Television, 2025).

Alman sosyolog Matthew Robertson, Voice of America'ya verdiği özel röportajda, Çin hükûmetinin sunduğu organ bağış verilerinin "son derece güvenilir" olduğunu ve bazı kalp nakli vakalarının "tıbbi yöntemlerle gerçekleştirilen yargısız infazlar" olabileceğini öne sürdü. Alman sosyologa göre, Çin'in 2015'te gönüllü bağış politikası yürürlüğe girdikten sonra Çin'de bazı reform belirtileri görülse de resmî veriler ciddi şekilde manipüle edilmiştir. Robertson ayrıca, 2019'da Çin makamları tarafından paylaşılan üç ana organ bağış veri setini istatistiksel yöntemlerle incelediğinde, bu verilerin kendi içlerinde çelişkiler barındırdığını ve ciddi öl-

çüde yapay bir düzen sergilediğini fark etmiştir. Ortaya çıkan tablo, söz konusu sayıların gerçek bağış süreçlerinden değil, önceden kurulanmış ve planlanmış rakamlardan oluştuğuna işaret etmektedir (Voice of America, 2025).

Avustralya merkezli uluslararası insan hakları örgütü International Coalition to End Transplant Abuse in China (ETAC), Çin hükûmetinin 2030 yılına kadar Doğu Türkistan'da organ nakli tesislerine sahip 6 yeni tıp merkezi daha inşa ederek toplam merkez sayısını 9'a çıkarmayı planladığını açıkladı. Planın hayata geçirilmesi ile 5 yıl içinde nakil merkezlerinin sayısının iki katına çıkacağı düşünülmektedir. İstatistiklere göre, Doğu Türkistan'da milyon kişi başına yalnızca 0,69 kişi organ bağışına kayıtlı olmasına rağmen

17.07.2025

Oxford University Press (OUP); Forensic Sciences Research dergisi, Çin Adalet Bakanlığı ve Çin Adli Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan Forensic Sciences Research dergisiyle olan yayın ilişkisini 2026'dan itibaren sonlandıracağını duyurdu. Karar, dergide yayımlanan bazı araştırmalarda Uygur katılımcılardan alınan kan ve DNA örneklerinin gönüllü olup olmadığı konusunda ciddi etik kaygılar bulunması nedeniyle alındı. OUP, daha önce bazı tartışmalı makaleler için "endişe beyanı" yayımlamış ancak makaleleri geri çekmemiştir.

bölgede açılması planlanan 6 yeni tıp merkezî uluslararası toplumun bu konuya yönelik ilgisini artırmaktadır. Ayrıca; Falun Gong Araştırma Örgütü Başkanı Wang Zhiyuan, Çin'in "hava yolu yeşil koridorları" ile organ nakli için özel olarak organize edilmiş hızlı taşımacılık ağları geliştirdiğini ve bu tür koridorların en yoğun biçimde yer aldığı coğrafyanın Doğu Türkistan olduğunu ifade etmektedir (People's Daily Online, 2025).

Çin'in organ ticaretine ilişkin bir başka iddia ise, daha önce canlı organ toplama faaliyetlerine katılan Uygur doktor Enver Tohti'den gelmiştir. Tohti, Çin Komünist Partisi'nin Doğu Türkistan halkının organlarını Arap ülkelerden gelen alıcılara sattığını ifade ederek (People's Daily Online, 2025), bu alıcıların "tıbbi

turist" olarak domuz eti ile alkol tüketmeyen Müslüman "bağışçılardan" organ temin edebilmek için yetkililere yüksek meblağlar ödediğini söylemiştir. Bu süreçte, DNA eşleşmesi yapılarak seçilen Uygur "donörlerin" beyin ölümü gerçekleştiği ve Doğu Türkistan'dan doğudaki hastanelere taşındığı iddia edilmektedir. Doğu Türkistan ile doğudaki ilgili hastaneler arasındaki uzaklığın 4.000 km olması sonucu organların yaşatılması konusunda ortaya büyük bir lojistik sorunun çıktığı, bu sorunu çözmek için de tıbbi personelin taşınabilir "ECMO makineleri" kullanmaya başladığı ifade edilmektedir. Victims of Communism Memorial Foundation araştırmacısı Ethan Gutmann, *bu cihazlar ile cerrahların bir kişiden dört sağlıklı organ bile çıkarabildiği*

ve böylece tek bir kişinin 100.000 dolardan 500.000 dolara varan bir ekonomik değere dönüştürülebildiğini ifade etti (Willemyns, 2024).

Endoktrinasyon kamplarının, Çin için bir "organ nakli yedek deposu" işlevi görmesi istek dışı tıbbi müdahale başlığındaki bir diğer iddidir. Tutuklanan Uygur ve diğer Türkî halklardan sık sık kan örneği alınmakta, genetik verileri kayda geçirilmekte ve kan grubu ile doku uyumu bilgileri sistematik olarak sınıflandırılmaktadır (New Tang Dynasty Television, 2025). Nitekim, 2018'de endoktrinasyon kampına götürülen Züm-rüt Davut da, "İçeride üniformalı polisler, beyaz doktor önlüğü gi-yiyordu. Tutulanların tamamı Uy-gur kadınlardı ve yaşları 17 ile 70 arasındaydı. Tutukluyken banyo yapmalarına izin verilmiyordu ve

Çin’de organ bağışı verilerindeki tutarsızlıklar, yeni nakil merkezleri ve endoktrinasyon kamplarına ilişkin tanıklıklar, Uygurların zorla organ toplamanın hedefi hâline getirildiği yönündeki iddiaları güçlendirmektedir.

her 10 günde bir kan alınıyordu. Her gece birileri götürülüyordu.” ifadeleriyle bu iddiaların temelini güçlendirmektedir. Ayrıca endoktrinasyon kamplarına ek olarak, Uygurlar için kapsamlı DNA ve sağlık veri tabanlarının oluşturulduğu ifade edilmektedir. Nitekim Teksaslı doktor ve milletvekili Tom Oliverson; ÇKP tarafından, Uygur ve Falun Gong mağdurlarının “*ücretsiz sağlık taraması*” olarak sunulan fakat sonuçları paylaşılmayan testlere zorlandığını ancak bu testlerin aslında doku tipi belirleme ve organ eşleştirme amacı taşıdığını ifade ederek bu durumu desteklemektedir. Benzer şekilde araştırmacı Matthew Robertson da, yüz binlerce Uygur’dan alınan kan örneklerinin DNA analizine tabi tutulduğunu ve bunun organ reddini azaltmak için kullanıldığını öne sürmüştür (Willemyns, 2024).

Devlet destekli politikalar ile bölgeye yerleştirilen halkların yanı sıra, Doğu Türkistan’da kadınlara yönelik cerrahi müdahaleler ve zorunlu ilaç kullanımı ile bölgedeki demografik mühendislik politikaları ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, Aralık 2020’de Çin’in Washington Büyükelçiliği tarafından X’te paylaşılan, “...aşırılığın

ortadan kaldırılması sürecinde, Sincan’daki Uygur kadınların zihinleri özgürleşti, cinsiyet eşitliği ve üreme sağlığında ilerleme kat edildi—artık onlar bebek yapma makineleri değil. Daha özgüvenli ve bağımsızlar.” tweeti ile Çin hükümeti, “halk sağlığı” söylemi üzerinden Doğu Türkistan’daki Uygur kadınlara yönelik nüfus kontrolüne dayalı parti politikalarını meşrulaştırmaya çalışmıştır (Anwar, 2025). Nitekim; 2015–2018 yılları arasında en büyük iki Uygur ilinde -Kaşgar ve Hoten- nüfus artış oranlarının %84 oranında düşmesiyle başlayan süreç, 2017’den itibaren doğum kontrol politikalarının sahada yoğun biçimde uygulanmasıyla daha da belirginleşmiştir. 2016’da Tekes İlçesi’ne bağlı Çorak Tirek Nahiyesi’nde rahim içi araç (spiral) kullanım oranının %70,4’e ulaşması ve 2017 ilkbaharı-2018 sonbaharı dönemleri arasında ise Kuça İlçesi’ndeki Kök Gumbaz Bölgesi’nde doğurganlık çağındaki evli kadınların %73,5’ine spiral takılması, doğum kontrol uygulamalarının bölgesel istisnalar değil, sistematik ve yaygın bir politika haline geldiğini göstermektedir. Çin’in nüfus politikası, 2018 ve

2019’da daha da sertleşmiş ve Nilka İlçesi 2019’da ilk çocuktan sonra spiral takılmasını resmî politika haline getirmiştir. Ayrıca 2019 yılına ait diğer belgelerde ise Doğu Türkistan’ın güneyinde yaşayan ve doğurganlık çağındaki evli Uygur kadınların %14 ila %34’ünü kapsayan kitlesel kısırlaştırma kampanyalarının planlandığı görülmektedir. Üç ve daha fazla çocuğu olan kadınların yanı sıra iki çocuklu bazı kadınların da bu kapsama alındığı ve böylelikle kitlesel kısırlaştırma kampanyalarının doğurganlık çağındaki kadınların en az %20’sini kapsadığı ifade edilmektedir (Zenz, 2020).

Sonuç olarak, Çinli liderlerin belirgin uzun ömürlülüğü ve yüksek profilli diplomatların organ nakli vakaları üzerinden dile getirilen iddialar; hükümetin resmî organ bağışı verilerinin güvensizliği ve Doğu Türkistan’da kurulan yeni nakil merkezleri gibi unsurlarla bir araya gelmesi, Çin’in Uygurlardan zorla organ toplama ve bu organları ayrıcalıklı kesimlere sunma pratiğini sistematik ve devlet destekli bir şekilde yürüttüğü yönündeki uluslararası endişeleri güçlendirmektedir.

2019: Bu tarih ve sonrasına ilişkin olarak, hükûmet verilerinin eksikliği yahut yayımlanmaması ve Doğu Türkistan'da raporlama faaliyetlerinin ciddi biçimde sınırlandırılması nedeniyle sağlıklı ve doğrulanabilir veri temin edilememektedir.

سەللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ، سەللە بۆلگۈنچىلىكى تاراش تۇراقلىق ، ئىجتىمائىي بۆلگۈنچىلىكىنى قەتئىي رەت قىلىش
分裂 维护社会稳定 共建美好家园

9. BÖLÜM

Çinlileştirme

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025, Doğu Türkistan'da süregiden yapısal hak ihlallerini yalnızca belgeleyen değil, aynı zamanda bu ihlalleri uluslararası hukukun normatif çerçevesi içinde konumlandırmaya zemin teşkil edebilecek kritik bir referans çalışmadır. Endeks, güvenlik ve kalkınma söylemleri altında yürütülen politikaların; kültürel ve dinî asimilasyon, sistematik gözetim, demografik mühendislik ve zorla çalıştırma yoluyla bir halkın kolektif varlığını dönüştürmeye matuf sistematik bir proje mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda raporun bulguları, Birleşmiş Milletler Şartı ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ortak 1. maddesinde güvence altına alınan halkların ve kendi kaderini tayin hakkının, yalnızca siyasal statü meselesi değil, aynı zamanda kültürel süreklilik, dil ve din özgürlüğü ve toplumsal özerklik boyutlarıyla ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Endeks'in belgelediği uygulamalar, uluslararası hukuk ve insan haklarının tarihsel olarak sömürgecilikle iç içe geçmiş olan yönetim ve kontrol tekniklerinin güncel tezahürleri olarak okunabilir. Asimilasyon politikaları, çocukların ailelerinden koparılması, dinî ve kültürel pratiklerin kriminalize edilmesi ve dijital gözetim rejimleri; bir halkın kolektif kimliğini tahrip eden ve onu devlet merkezli homojenleştirme projelerine tabi kılan araçlar olarak işlev görmektedir. Endeks, bu süreçleri mağdurların deneyimini merkeze alarak kayda geçirmek suretiyle uluslararası insan hakları hukukunun evrensellik iddiasını epistemik açıdan da sınamakta ve bilgi üretiminde uzun süredir marjinalleştirilen seslere alan açmaktadır.

Yeryüzü Avukatları Derneği (Worldwide Lawyers Association-WOLAS) olarak bu çalışmayı yalnızca bir izleme ve raporlama faaliyeti olarak değil, aynı zamanda uluslararası toplumun hukuki ve etik sorumluluklarını hatırlatan bir müdahale olarak görüyor; Birleşmiş Milletler insan hakları mimarisi açısından da kritik bir başvuru kaynağı olarak değerlendiriyoruz. Endeks'in ortaya koyduğu bulguların; BM İnsan Hakları Konseyi, sözleşme organları ve özel raportörlük mekanizmaları nezdinde yürütülecek izleme ve inceleme süreçlerine, ayrıca Soykırım Sözleşmesi ve Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi kapsamındaki devlet sorumluluğu tartışmalarına somut katkı sunma potansiyeli bulunmaktadır. Endeks'in sunduğu bulguların, uluslararası ve bölgesel mekanizmalar nezdinde etkili soruşturmalara, yaptırım süreçlerine ve mağdurlar lehine onarıcı adımlara katkı sağlamasını temenni ediyoruz. Doğu Türkistan'daki ihlallerin belgelenmesi, küresel adalet arayışının ayrılmaz bir parçasıdır ve bu yöndeki her ciddi akademik ve hukuki çaba hayati önemdedir.

Enes Kafadar

Yeryüzü Avukatları Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

kaynaklar için:

19.01.2025

Doğu Türkistan'daki yetkililerin bir önceki yıl hayata geçirilen icraatları özetlediği ve gelecek yılın politika önceliklerini ortaya koyan resmî bir belge niteliğindeki “2025 Xinjiang İki Toplantı (Lianghui) Hükûmet Çalışma Raporu”nda, bölgenin ekonomik büyüme, güvenlik, ideolojik bütünleşme ve stratejik kaynak üretimi ekseninde Çin merkezî yönetimine daha sıkı entegre edilmesinin planlandığı duyuruluyor. Nitekim 2025'te ÇKP, Doğu Türkistan'daki şehirleşme ve bölgesel kalkınma projelerini, altyapı ve teknoloji yatırımları ile destekleyeceğini ve kültürel faaliyetler ve toplumsal uyum çalışmalarına ağırlık vereceğini ifade ediyor.

02.02.2025

Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı (Chinese People's Political Consultative Conference, CPPCC) raporunda, 2025'in On Dördüncü Beş Yıllık Planın kapanış yılı ve Xinjiang'ın 70. kuruluş yılı olduğu vurgulanıp, merkezî hedefler olarak istikrarın korunması ve teknoloji yatırımlarının güçlendirilmesi ile kültürel ve toplumsal uyum çalışmalarının derinleştirilmesi gerektiği belirtiliyor. Raporda, Doğu Türkistan'da “Çin tarzı modernleşme” hedefi doğrultusunda ekonomik kalkınmanın devam ettiği, altyapı ve enerji projelerinin hayata geçtiği, toplumsal istikrarın güçlendiği vurgulanıyor. CPPCC'nin siyasi sadakate, toplumsal uyuma ve Çin ulusunun ortak bilincinin pekiştirilmesine odaklandığı, dinî ve kültürel alanlarda “Çinileştirme” ve kültürel mirasın korunması çalışmaları yürüttüğü belirtiliyor.

Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi CPPCC Başkanı Nurlan Abilmejin

ANALİZ

1966-1976 Kültür Devrimi ile ivme kazanan kültürel asimilasyon politikaları, Doğu Türkistan'da yaşam mücadelesi veren Uygur ve diğer Türki halklar için kendi kimliklerini Çin kültürü potasında eritmek zorunda kaldıkları bir stratejiye işaret etmektedir. Bu ideolojik miras, ilerleyen yıllarda daha fazla kurumsallaşmış ve güvenlik merkezli bir çerçeveye bürünerek, kültürel pratiklerin

doğrudan hedef alındığı yeni düzenlemelerin zeminini oluşturmuştur.

Nitekim 1995 yılında hükûmet, belirli kültürel gelenekleri siyasi veya dinî pratikler olarak yeniden tanımlamaya başlamıştır. Bu süreçte Doğu Türkistan'a özgü gelenekler, “ayrılıkçı ve terörist tehditlere karşı bir koruma önlemi alma” sloganı altında ya tamamen yasaklanmış ya gele-

neklerin sadece belirli günlerde yaşatılmasına izin verilmiş ya da Han geleneğine uygun biçimde yeniden şekillendirilmiştir. Örneğin, 2010'da UNESCO tarafından kültürel miras olarak kabul edilen geleneksel Uygur etkinliği Meşrep (Kashgar, 2025), gündelik hayat içerisinde sembolik bir düzeye indirgenmiş ve bölgeye giriş izni verilen heyet ve turistler için propaganda aracı olarak kullanılmış-

28.02.2025

Çin’de “İslam’ın Çinlileştirilmesi” politikası kapsamında Kur’an-ı Kerim’in yeniden Çinceye çevrilmesine ilişkin çalışmalar, 2024–2025 döneminde yeni bir aşamaya taşındı. Eylül 2024’te yayımlanan Kur’an’dan Seçme Ayetler ve Kısa Açıklamalar adlı eser, resmî çevrelerde eğitim ve dinî rehberlik alanlarında öne çıkarılmaya başlandı. Çin İslam Derneği, tam çeviri çalışmalarının devam ettiğini belirtirken hazırlanan yeni metnin “çağdaş Çin bağlamına uygun, barışçıl ve kapsayıcı” bir yorum sunduğunu savundu. Bazı bölgelerde ise Kur’an’ın eski baskılarının dolaşımdan çekilmesi ve yeni çevirilerinin teşvik edilmesi kamuoyunda tartışmalara yol açtı.

21.03.2025

Xinjiang Parti Sekreteri Ma Xingrui, Xinjiang İslam Enstitüsü ve Xinjiang İslam Derneği’ni ziyaret ederek dinî eğitim ve çalışma faaliyetlerini inceledi. Ma, öğrencilerin vatanseverlik ve “doğru din anlayışı” temelinde eğitilmesinin önemine dikkat çekti. İslam Derneği’nde ve Xinjiang Budist Derneği’nde de incelemelerde bulunan Ma, dinî toplulukların yönetim, rehberlik ve hizmet işlevlerinin güçlendirilmesi ile dinî grupların parti ve hükûmet çevresinde birleştirilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca, dinî işlerin Çinlileştirilmesi, hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesi, öğretmen ve din görevlisi yetiştirilmesi gibi önlemlerle dinlerin devlet ideolojisine uyumlu hâle getirilmesi ve sağlıklı şekilde aktarılması gerektiğini ifade etti.

Xinjiang Parti Sekreteri Ma Xingrui

tır. Aynı şekilde, 2014 yılına kadar Kaşgar’daki okulların beden eğitimi derslerinde etnik bir gelenek olarak yer alan Sama dansı, “dinî dans” olarak kabul edilerek müfredattan çıkarılmış ve yerine Han kültürüne ait Küçük Elma dansı konulmuştur (Steenberg, 2021).

2021 yılında kabul edilen “Partinin Geçtiğimiz Yüzyıldaki Başlıca Başarıları ve Tarihsel Deneyimi Hakkında Karar (Resolu-

tion on the Major Achievements and Historical Experience of the Party over the Past Century)”, Xi Jinping’in ideolojik konumunu Mao Zedong ve Deng Xiaoping’in mirasının tamamlayıcısı olarak kurumsallaştırmış ve Parti tarihinde üçüncü bir tarihsel dönüm noktası olarak sunulmuştur (Wang, 2021). Bu karar ile eş zamanlı olarak, etnik çeşitliliğin “ulusal birlik” çerçevesinde yeni-

den tanımlanması hedefi doğrultusunda, Parti tarafından “rakip” ya da “alternatif” kimlik biçimleri olarak görülen etnik ve kültürel aidiyetlerin bastırılmasına yönelik politikalar belirgin şekilde yoğunlaşmıştır. Söz konusu belgede vurgulanan “kendine özgü Çin yolu” stratejisi, ideolojik temelini 2010’lu yılların başında resmî söylemde öne çıkan “kaynaşma (jiaorong)” kavramına dayandır-

25.09.2025

Çin Devlet Konseyi Enformasyon Ofisi, Xi Jinping'in Eylül 2025'te Doğu Türkistan'a yaptığı ziyaretle eş zamanlı olarak 25 Eylül 2025'te yayımladığı yeni Teknik Rapor'da, (White Paper) bölgeyi "modernleşme", "etnik birlik" ve "kültürel bütünleşme" örneği olarak sunarak önceki yıllarda öne çıkan terörle mücadele gibi güvenlik söylemini geri plana ittiğini belirtti. Raporda ayrıca, din ve kültürün Çinileştirilmesinin temel politikalar arasından yer aldığı vurgulandı. Teknik Rapor'da, Uygur ve Türkî halkları "tek bir Çin ulusu" içinde tanımlanarak Mandarin Çincesinin yaygınlaştırılması ve halklararası evlilikleri toplumsal bütünleşmenin araçları olarak gösterildi.

Xi Jinping

Maca Sanat Merkezi

10.11.2025

Pekin'deki Maca Sanat Merkezi'nde düzenlenen "Selamlar" sergisinin Doğu Türkistan kültürünü yanlış temsil ettiği ve kültürel sahiplenmeye yol açtığı iddia ediliyor. Anonim bir oluşum olan Yixak, sergide Uygur ve diğer Doğu Türkistan etnik gruplarının kültürlerinin birbirine karıştırıldığını, geleneklerin bağlamından koparıldığını ve yanlış etiketlendiğini öne sürüyor. Yixak, Çin'de çağdaş sanat kurumlarının çeşitlilik ve etnik kimlik konularında bilgi eksikliği olduğunu vurguluyor.

maktadır. Bu kavram, etnik gruplar arasındaki farklılıkların korunmasından ziyade, ortak ve merkezî bir Çin kimliği içinde eritilmesini esas alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Ancak "kaynaşma" adı altında yürütülen bu asimilasyon politikası, Çin'in 1954 ve 1982 Anayasalarında açıkça güvence altına alınan etnik grupların "kendileri geleneklerini sürdürme veya reforme etme özgürlüğü" ile yapısal

bir çelişki yaratmakta ve pratikte bu anayasal hakların sınırlandırılmasına hizmet etmektedir (Glaserman, 2022). Bununla birlikte, söz konusu politika yalnızca idari bir uygulama alanı olarak kalmakta, aynı zamanda devletin ideolojik meşruiyetini pekiştiren bir propaganda aracına dönüştürülmektedir. Nitekim Ulusal Etnik İşler Komisyonu Direktörü Pan Yue'nin, Çin kültürünü "birleşik

bir Çin kimliği" inşa eden bağlayıcı unsur olarak tanımlaması ve etnik azınlıkları bu bütüncül yapıya "katkıda bulunanlar" şeklinde konumlandırması, asimilasyon sürecini kültürel uyum ve ortak aidiyet söylemi üzerinden meşrulaştırma çabasının açık bir yansımasıdır (Mansel, 2024).

Asimilasyon politikaları kapsamında Çin yönetimi, Uygur ve diğer Türkî halkların kültürel

13.11.2025

Zümret Davut tarafından Facebook'ta paylaşılan ilk videoda, Kaşgar'daki bir hastane meydanı önünde bir araya gelen ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bir grup Uygur; her pazartesi sabahı yapılan bayrak töreninde Çin Devlet Marşı okunduktan sonra devlete bağlılık yemini edilmektedir. İkinci videoda, mahalle muhtarlığı önünde Uygurlar Çince marş okumakta ve ardından Çin'e bağlılık yemini etmektedir. Son videoda ise fabrika avlusu olduğu tahmin edilen mekânda Uygur işçiler tarafından Çin Komünist Partisi marşı okutulmaktadır.

15.11.2025

Çin'in "Qixin Planı" adlı projesinin Kaşgar'da uygulanmaya başlandığı ve Uygur çocuklara yönelik Go (Weiqi) eğitimi üzerinden kültürel ve ideolojik asimilasyon hedefleri taşıdığı bildiriliyor. Çin Weiqi Derneği Başkanı Chang Hao'nun kasım ortasında Kaşgar'a giderek Barçu ve Yarkent'teki ilkokullarda düzenlenen etkinliklere katıldığı, yerel yöneticilerin programı "kültürel bütünleşme", "etnik birlik" ve "gençliğin ideolojik eğitimi" açısından önemli bir örnek olarak tanımladığı belirtiliyor. Haberde, projenin 2023'te Şanghay yönetimi ve Çinli resmî kurumların desteğiyle başlatıldığı, iki yıl içinde 30'dan fazla okulda Go derslerinin açıldığı vurgulanıyor. Yetkililerin açıklamalarında, Go'nun "sınır bölgelerinde stratejik önemi olan bir araç" olarak sunulduğu, her taşın eşit olduğu vurgusu üzerinden tüm etnik grupların "Çin ulusal kimliği" içinde yer alması gerektiği mesajının öne çıkarıldığı görülüyor.

varlığını bütüncül biçimde hedef almaktadır. Bu çerçevede Uygur tarihinin ve kimliğinin önemli unsurları arasında yer alan yerel mimari, Çin kültürüyle uyumlu hâle getirilerek yeniden şekillendirilmektedir. Camiler, türbeler, mezarlıklar ve tarihî yapılar ya tamamen yıkılmakta ya da Çin mimari anlayışına uygun biçimde dönüştürülerek Çinileştirilmektedir. Kent merkezleri ise Han

Çinlilerinin yaşam tarzı esas alınarak yeniden tasarlanmakta; geleneksel Uygur mimarisi ve mahalle dokusu sistematik biçimde ortadan kaldırılmaktadır. Benzer şekilde, Uygur tarihi ve geleneğine atıfta bulunan yüzlerce köyün adı, "mutluluk" ve "uyum" gibi ÇKP ideolojisi ve Çin kimliğiyle örtüşen terimler ile yeniden adlandırılmaktadır (Mansel, 2024). Çin yönetiminin köy isimlerini

değiştirme politikasında öncelikle, bölgede dinî kimliği yansıtan "hoca, hanika, Baxshi, mezar ve mescit" gibi İslami veya tasavvufi çağrışımlar taşıyan kelimeler hedef alınmaktadır. İkinci olarak, köy isimleri Uygur tarihine atıf yapan "ordu, sultan, bey" gibi siyasi ve kültürel unvanlar ile Uygur hanlıkları ve cumhuriyetlerine atıfta bulunan ifadelerden arındırılmaktadır. Üçüncü olarak ise Uygur

17.12.2025

Çin’de hazırlanan “Etnik Birlik ve İlerlemeyi Teşvik Yasası” taslağı, Doğu Türkistan’daki Uygurlar ile diğer Türkî halklara yönelik dilsel ve kültürel asimilasyonun artırılacağı yönünde endişeleri güçlendirdi. Taslak, Mandarin Çincesinin eğitimde daha yaygın kullanılmasını, okul öncesi düzeyden itibaren ideolojik içerikli eğitimin artırılmasını ve “Çin ulusu ortak bilinci”nin pekiştirilmesini öngörüyor.

**Köy isimlerinden
mimariye,
danslardan gündelik
geleneklere kadar
uzanan müdahaleler,
Uygur kimliğinin
tarihsel ve mekânsal
izlerini silmeyi
amaçlayan bütüncül
bir Çinlileştirme
politikasının
parçasıdır.**

kültürel pratiklerini temsil eden “dutar” gibi kelimeler köy adlandırılmalarından sistematik olarak çıkarılmaktadır. Human Rights Watch’un araştırmasına göre, 2009–2023 yılları arasında yaklaşık 630 köyün adı, yukarıdaki gerekçelerle değiştirilmiştir (Human Rights Watch, 2024). Yapılan Çince yeniden adlandırmalar, Uygur kimliğinin tarihsel ve mekânsal referanslarını sistematik biçimde ortadan kaldırmayı ve bu kimliğin yerine Çin Komünist Partisi tarafından tanımlanan “Çinlileştirilmiş” bir kimliği yerleştirmeyi amaçlayan bir politika aracıdır. Bu

uygulama, kamusal alandaki yer adları üzerinden kolektif hafızayı yeniden düzenleyerek, yerel kimlik unsurlarını zayıflatmakta ve resmî ideolojik çerçeveye uyumlu bir aidiyet anlayışını tesis etmeyi hedeflemektedir.

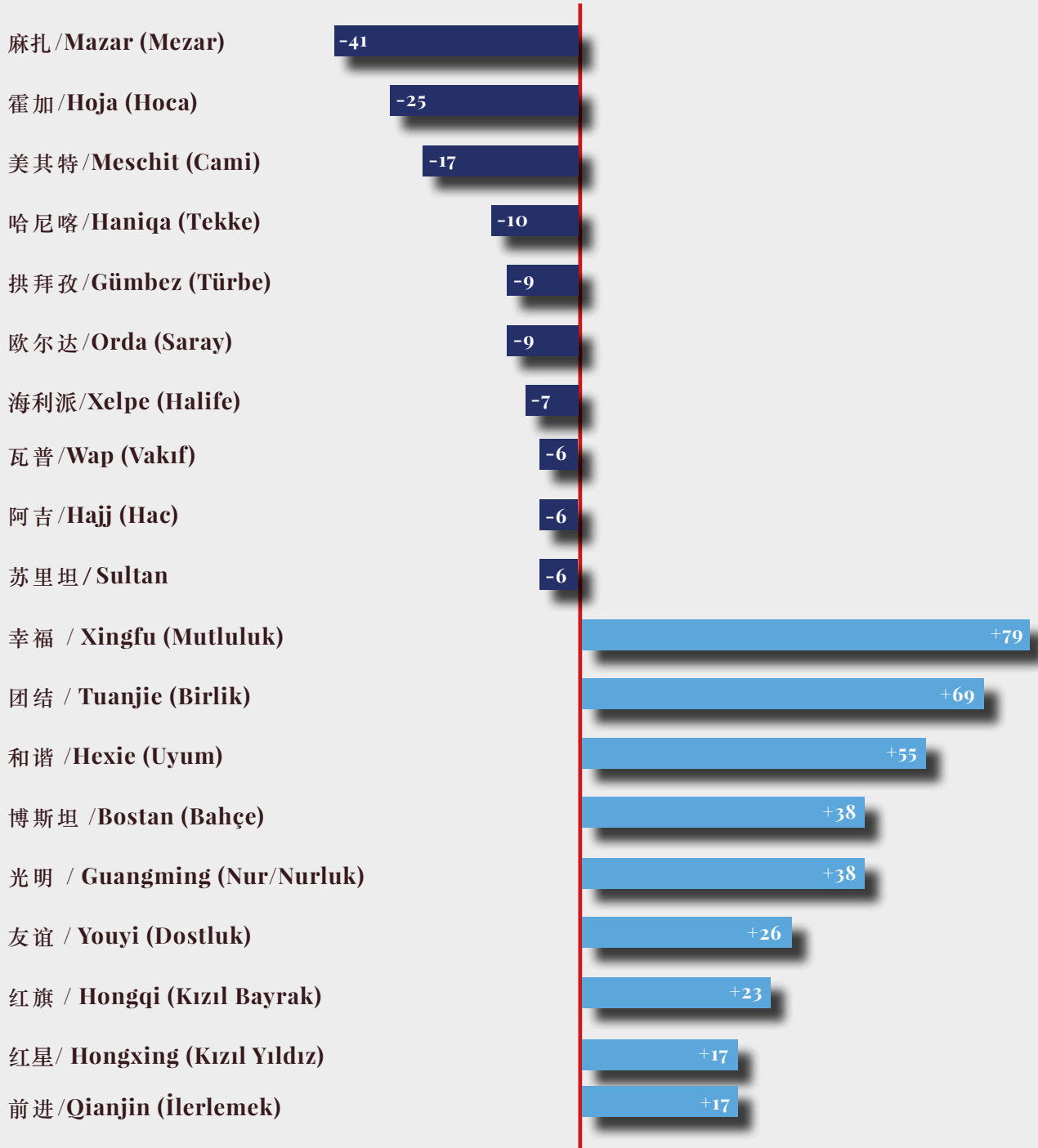
Sonuç olarak Doğu Türkistan, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping’in “birleşik ulusal kimlik” oluşturma hedefi doğrultusunda etnik gruplar arasında entegrasyonu teşvik eden hükûmet politikasının uygulandığı ilk coğrafyadır. “Çin ulusu” anlamına gelen zhonghua minzu anlayışını dikte eden bu politika, bölgedeki baskın

Han Çin kültürüne ivme kazandırmayı amaçlamaktadır (Hoja, 2024). Bu doğrultuda Uygurların tarihini, kültürel ve dilsel kimliğini geri plana iterek tüm etnik grupları Han merkezli bir ulusal kimlik altında bütünleştirmeyi ve böylece etnik farklılıkların siyasi talepler üretmesini engellemeyi hedeflemektedir. Bu politik çerçeve, görünürde “ulusal birlik” söylemi sunarken pratikte Han Çinli normlarını merkezileştiren ve diğer etnik halkların kimliklerini marjinalleştiren bir asimilasyon stratejisine işaret etmektedir.

Doğu Türkistan'da Yer Adlarının Uygurcadan Çinceye Dilsel Dönüşümü:

Uygurca	Çince
Kumul	Hami
Ghulca	Yining
Yarkent	Shache
Chöchek	Tacheng
Karakaş	Moyu
Qarakhoja Bazari (Turfan)	Gaochang
Tengri Tagh	Tian Shan
Qutpidin Mazar Mehellesi (Kaşgar)	Meiguihua Cun (Gül Çiçeği köyü)
Aq Mescit Mehellesi (Kızılsu)	Tuanjie Cun (Birlik Köyü)
Hojaeriq Mehellesi (Aksu)	Liushu Cun (Söğüt Köyü)
Dutar Mehellesi (Karakaş)	Hongqi Cun (Kızıl Bayrak Köyü)
Xelpe Eriq Mehellesi (Aksu)	Tuanjie Xin Cun (Yeni Birlik köyü)
Mazar Östeng Mehellesi (Hoten)	Guangming Cun (Nurluk Köyü)
Devletbagh Yolu	Painapu Lu (Yüzyıl Caddesi Güney Yolu)
Üzümlük Yolu	Xihuan Lu (Batı Çevre Yolu)
Lenger Yolu	Tuanjie Lu (Birlik Yolu)
Yumulak Şehir	Renmin Xi Lu (Batı Halk Yolu)
Doquztaş Yolu	Guangdong Lu (Çin'de bir eyalet adı)
Pahtabazar Yolu	Renmin Dong Lu (Doğu Halk Yolu)

Uygurca Köy İsimlerinin Yeniden Adlandırılmasında Kullanılan Belirli Kelimeler (2009-2023)

Kaynak: National Bureau of Statistics of China

10. BÖLÜM

Sınır Ötesi Baskı

İllüstrasyon: Uyghur Human Rights Project

Çin hükûmeti, Uyğurlara karşı insanlığa karşı suç işlemeye devam etmektedir. Yüz binlerce Uyğur hâlen haksız ve keyfî biçimde cezaevlerinde tutulurken, devlet tarafından dayatılan zorla çalıştırma uygulamaları küresel tedarik zincirlerini etkilemekte; Uyğurların barışçıl İslami yaşam biçimleri de dâhil olmak üzere gündelik hayatları Çin hükûmeti tarafından kriminalize edilmektedir. Son on yılda bu zulümler ilgili herhangi bir hesap verebilirlik sağlanmamış; Pekin'in küresel etkisi arttıkça, birçok hükûmet Xi Jinping'in acımasız rejimiyle ilişkilerinde insan hakları kaygılarını geri plana itmiştir. Çinli yetkililer ayrıca zorla geri gönderme, gözetim, aile üyelerine yönelik misillemeler ve seyahat kısıtlamaları gibi açık sınır ötesi baskı yöntemleriyle yurt dışındaki Uyğurları da hedef almaktadır. Son dönemde ortaya çıkan eğilimler ise Çin hükûmetinin, Uyğurlara karşı işlediği suçları propaganda faaliyetleri ve sınır ötesine uzanan ideolojik kontrol yoluyla aklamaya yönelik yeni bir stratejiye yöneldiğini göstermektedir. Bu koşullar altında, ilgili hükûmetler Çin hükûmetine Uyğurlara yönelik baskıyı sona erdirmesi ve temel insan haklarına saygı göstermesi yönünde açık ve kararlı bir baskı uygulaması gerekmektedir, zira bu haklar güvence altına alınmadıkça Uyğurların onur ve özgürlük içinde yaşaması mümkün değildir.

Yalkun Uluyol

Human Rights Watch, Çin Araştırmacısı

kaynaklar için:

28.01.2025

20 Kanada vatandaşı, Çin'in Doğu Türkistan ve Tibet'te gerçekleştirdiği insan hakları ihlallerine ilişkin yürüttükleri çalışmalar nedeniyle Çin'in yaptırımları ile karşı karşıya kaldı. Bu kapsamda Çin'e seyahat etmeleri yasaklandı ve finansal varlıklarının dondurulması talimatı verildi. Uyghur Rights Advocacy Project Danışma Kurulu üyesi Margaret McCuaig-Johnston, söz konusu yaptırımların yürütülen çalışmaların somut ve etkili sonuçlar doğurduğunu ortaya koyduğunu, bunun da insan haklarını savunma konusundaki motivasyonu güçlendirdiğini ifade etti.

12.02.2025

İsviçre Federal Hükûmeti, 12 Şubat 2025'te Tibetliler ve Uygurların Çin tarafından uluslararası düzeyde baskı ve takip altında olduklarını resmen kabul etti. Bu açıklama, İsviçre Parlamentosu'nun 15 Mart 2021'de kabul ettiği bir karara yanıt olarak hazırlanan 36 sayfalık "Tibetlilerin ve Uygurların İsviçre'deki Durumu" başlıklı raporla duyuruldu. Rapor, İsviçre'deki Tibetli ve Uygur mültecilerin durumu, ifade özgürlüğü, gözetim uygulamaları ve Çin'in diasporaya yönelik kapsamlı gözetim operasyonlarını ele alıyor. Basel Üniversitesi tarafından yürütülen araştırmalara dayanan rapor, resmî bir hükûmet belgesi olarak da yayımlandı.

xxx meydan

12.03.2025

Çinli oyun geliştiricisi miHoYo, Genshin Impact'in Ifa karakterinin Japonca seslendirmesi için Showtaro Morikubo'yu "çeşitli sebeplerle" değiştirdiğini açıkladı. Ağustos 2024'te Morikubo, Çin'in Doğu Türkistan'daki Uygurlara yönelik politikalarını konu alan "Inochigake no Shougen" adlı kitabın canlı okumasına katılmıştı. Kitapta, Çin hükûmetinin uygulamaları soykırım olarak nitelendirilmiş ve Amnesty International, Uygurların kitlesel gözetim, toplama kampları ve işkenceye maruz kaldığını belirtmişti. Morikubo'nun bu eylemi ile Ifa rolünden alınması arasında bağlantı olduğu iddia ediliyor.

Showtaro Morikubo

17.03.2025

Fransa'da yaşayan iki Uygur aktivist Dilnur Reyhan ve Gülbahar Jelilova, Çin'in sınır ötesi baskı politikalarından dolayı Paris mahkemesine yeniden dava açtı. Önceki şikâyetlerinin mahkeme tarafından yanıtlanmaması nedeniyle, Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in Mayıs 2024'te Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Çin Büyükelçiliği tarafından düzenlendiği iddia edilen saldırı ve gözetim olayları dava gerekçesi olarak gösterildi. Reyhan, davalarının esas olarak Çin'in Uygurlara yönelik soykırımını diaspora üzerinde psikolojik baskı yoluyla sürdürme çabalarına odaklandığını belirtiyor.

11.04.2025

İsveç hükûmeti, Dünya Uygur Kurultayının (World Uyghur Congress, WUC) üst düzey sözcüsü Dilşat Reşit'i, Çin için casusluk yapmak ve İsveç'teki Uygur topluluğu hakkında bilgi toplamakla suçlayarak gözaltına aldı. 2004'ten beri Kurultay'da görev yapan Reşit, gözaltı sonrası görevinden uzaklaştırıldı. Çin'in İsveç Büyükelçiliği olayla ilgili yorum yapmadı ve bunun yetkilerinin dışında olduğunu belirtti. Kurultay, Çin'in küresel casusluk faaliyetleri konusunda daha önce uyarılarda bulunduğunu ve artık iç güvenlik önlemlerini artırdığını duyurdu.

28.04.2025

Toronto Üniversitesindeki Citizen Lab araştırmacıları, Çin hükûmetiyle bağlantılı faillerin, Münih merkezli Dünya Uygur Kongresine bağlı aktivistlerin cihazlarına casus yazılım yüklemeye çalıştığını iddia ediyor. Yazılımın Uygurca yazım ve kelime işlem aracı gibi görünerek aktivistlere e-posta yoluyla gönderildiği ve aktivistlerin cihazlarına sızma, cihazlarından bilgi toplama ve dosya alış-verişi yapmayı hedeflediği belirtiliyor.

29.04.2025

İrlanda vatandaşı olan Uygur Türkü Nuria Zyden, Çin'in Uygurlara yönelik baskı politikalarını eleştirdiği için Çinli yetkililerin ailesini tehdit ettiğini söyledi. Aktivizmi nedeniyle Çin hükûmetinden telefonlar aldığını ve çeşitli tacizlere maruz kaldığını belirten Zyden, özellikle yaşlı annesinin tehdit edildiğini ve olası gözaltılardan korktuğunu ifade etti. Zyden, Çinli yetkililerin kendisine "ancak iş birliği yaparsa ailesinin güvende olacağı" mesajı verdiğini ve bu durumun açık bir tehdit olduğunu vurguladı.

29.04.2025

Washington merkezli Campaign for Uyghurs Direktörü Ruşen Abbas, 10 Haziran 2025'te yayımlanması planlanan "Unbroken: One Uyghur's Fight for Freedom" adlı anı kitabında hem kendi hayatını hem de Çin'in Uygurlar üzerindeki baskılarını ele alıyor. Abbas, kitabın hem kişisel bir tanıklık hem de dünya çapındaki hükûmetler ve kamuoyuna yönelik siyasi bir çağrı niteliğinde olduğunu vurguluyor. Kitapta, özellikle ablası Dr. Gülşen Abbas'ın 2018'de Çin'de haksız yere tutuklanması ve babasının kızının aktivizmi gerekçesiyle görevden uzaklaştırılması örnekleri üzerinden, Çin'in sınır ötesi baskı ve yıldırma politikalarına dikkat çekiliyor.

30.04.2025

Türkiye'de yaşayan Uygurların, Çin'in sınır ötesi baskı ve gözetim faaliyetlerinden ciddi şekilde etkilendiği ifade ediliyor. DW Türkçe ve The International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ)'in ortak araştırmasına göre Çin, yurt dışına kaçan Uygurları birbirleri hakkında casusluk yapmaya zorluyor. Örneğin, Türkiye'de yaşayan Uygur bir tekstil tüccarının, Çinli istihbarat görevlilerince ailesi üzerinden tehdit edilerek İstanbul'daki Uygur topluluğu hakkında bilgi toplamaya zorlandığı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda söz konusu kişiye, Uygur aktivistleri izlemesi ve raporlaması karşılığında para teklif edildiği bildirilmektedir.

10.05.2025

Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT), İstanbul merkezli yürüttüğü operasyonda sahte baz istasyonu kurarak siber casusluk ve dolandırıcılık yaptığı tespit edilen yabancı uyruklu 7 şüpheliyi suçüstü yakaladı. Vatandaşlardan gelen sahte SMS şikâyetleri üzerine başlatılan teknik incelemede, Çin menşeli olduğu belirlenen cihazlar aracılığıyla sahte baz istasyonları kurulduğu tespit edildi. Cep telefonlarının bu sahte istasyonlara bağlanmasının sağlandığı, ardından GSM operatörü gibi davranarak kullanıcılara ödeme talep eden sahte mesajlar gönderildiği belirlendi. Şebekenin İstanbul'un yanı sıra İzmir, Bursa ve Yalova'da da faaliyet gösterdiği, toplanan iletişim ve kullanıcı verilerinin Çin merkezli bir sunucuya aktarılarak "hedefli ortalama" saldırılarında kullanıldığı tespit edildi.

12.05.2025

Danimarkalı antropolog Rune Steenberg'in, Uygurlar üzerine yürüttüğü araştırmalar ve Çin'in Doğu Türkistan'daki baskı politikalarını eleştirmesi nedeniyle 12 Nisan 2025'te Kazakistan'a girişine izin verilmedi. Steenberg, Kırgızistan-Kazakistan sınırından Almatı'ya geçmeye çalıştığı sırada pasaport kontrolünde ülkeye girişinin "engellendiğini" ve Kazak yetkililerin ise bu karara ilişkin herhangi bir gerekçe sunmadığını aktardı. Daha önce Kazakistan'a defalarca seyahat eden Steenberg, bu durumun Çin'in Doğu Türkistan'daki Uygur ve Kazak topluluklara yönelik baskı politikaları üzerine yürüttüğü çalışmalarla bağlantılı olabileceği yönündeki tahminlerini iletti.

27.05.2025

Doğu Türkistan'daki Tekes ilçesi Kamu Güvenliği Bürosuna ait olduğu belirtilen ve kamuoyuna sızan iç güvenlik belgeleri, Çin hükûmetinin ABD merkezli Radio Free Asia (RFA) muhabiri Shohret Hoshur'u etkisizleştirmeye yönelik kapsamlı bir izleme ve baskı mekanizması kurduğunu ortaya koymaktadır. Belgelerde, Hoshur ile "yakın temas" hâlinde olduğu ileri sürülen 42 kişiye ait isim, adres, meslek ve iletişim bilgilerinin ayrıntılı biçimde listelendiği, belgede ayrıca söz konusu kişilere yönelik "çok dikkatli olunması" yönünde talimat verildiği ifade edilmektedir.

28.05.2025

Eski endoktrinasyon kampı çalışanı Ehetjan Ehet, 2023 yılında Türkiye'ye gelmiş ve Avrupa'da sığınma arayışını sürdürürken 31 Mayıs 2025'te Saraybosna'da bir hastanede hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından cenazesinin yaklaşık iki ay boyunca morgda bekletildiği, ancak Uygur aktivistleri ve merhumun arkadaşlarına göre, Çin hükûmetinin cenazenin teslim alınmasını geciktirdiği ve bu nedenle Uygur kuruluşlarının naaşı teslim alarak Ehet'i İslamî usullere uygun ve saygın bir şekilde defnetmelerine izin verilmediği aktarılmaktadır.

05.08.2025

Kırgızistan'da yaşayan Uygur lider Abdulkasım İsmail, kendisine verilen yeni pasaporttaki hatalı bilgiler nedeniyle güvenliğinin tehlikeye girdiğini ifade ediyor. Çin'in bu tür hatalı pasaport uygulamalarının, yurt dışında yaşayan Uygurları Çin'e geri dönmeye zorlamak amacıyla başvurduğu yeni yöntemlerden biri olduğu öne sürülüyor. Geçersiz pasaportlar nedeniyle geri dönmeye zorlanan Uygurların; keyfi gözaltı, zorla çalıştırma ve dahi ölüm riskiyle karşı karşıya kaldığı öne sürülüyor.

ANALİZ

Çin, yurt dışındaki Uygur diasporasını hedef alan sınır ötesi baskı yöntemleri kullanmakta ve diasporadaki Uygurları, geride kalan aile üyeleri üzerinden tehdit, dijital gözetim, telefon hackleme, dezenformasyon, çevrim içi kimlik hırsızlığı, takip, taciz ve fiziksel tehdit gibi çeşitli yollarla sindirmeye çalışmaktadır.

Freedom House verilerine göre, 2014–2024 döneminde dünya genelinde 103 ülkede toplam 1.219 sınır ötesi baskı vakası tespit edilmiştir. Çin, tek başına bu vakaların yaklaşık %22'sini teşkil ederek 272 vaka ile “en fazla sınır ötesi baskı uygulayan devlet” konumunda yer almıştır.

Çin'in sınır ötesi baskısı, 2014 yılından itibaren en az 36 ülkeyi etkilemiş ve pek çok Uygur, Tayvanlı, Hong Konglu, Tibetli ve Çinli göçmen bu baskının hedefi olmuştur (China Digital Times, 2025). Bu çerçevede Uygur, Hong Kong, Tibet ve diğer diasporalar sadece ifade özgürlüğü ve örgüt-

28.08.2025

Bangkok'ta "otoriter rejimleri" konu alan bir sergide; Çin'in talebi üzerine Tibet, Hong Kong ve Uygur diasporasına ait sanatçıların eserleri sansürlendi. Reuters'a göre Bangkok Sanat ve Kültür Merkezi, Çin Büyükelçiliğinden gelen baskı nedeniyle bir Tibetli sanatçıya ait multimedya çalışmayı sergiden kaldırdı. Diğer birtakım eserlerde ise "Hong Kong", "Tibet" ve "Uygur" ifadeleri ile sanatçı isimleri karartıldı. Sergiyi düzenleyen kuruluşlardan Myanmar Barış Müzesi'nin kurucu ortağı Sai, kaldırılan eserler arasında Tibet ve Uygur bayrakların yanı sıra Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in yer aldığı kartpostalların da bulunduğunu ifade etti.

09.09.2025

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin A/HRC/60/62 sayılı raporunda, Çin'in BM mekanizmalarıyla iş birliği yapan kişi ve kuruluşlara yönelik misilleme niteliği taşıyan uygulamalarına yer veriliyor. Raporda, Hong Kong Demokrasi Konseyi yöneticileri Anna Kwok ve Carmen Lau'nun, BM İnsan Hakları Konseyi süreçlerine katılımları nedeniyle haklarında yakalama emri çıkarıldığı ve pasaportlarının iptal edildiği belirtiliyor. Ayrıca, Uygur dilbilimci Abduveli Ayup'un Şubat 2025'te Paris'te düzenlenen UNESCO bağlantılı bir konferansta Doğu Türkistan'da Uygur dilinin durumuna yönelik endişelerini dile getirmesinin ardından, kimliği belirsiz kişilerce görüşlerinin sorgulandığı ve ailesinin akıbetine ilişkin sorularla karşılaştığı; bunu takiben konferans kapsamındaki poster sunumunun iptal edildiği, konferans süresince ise takip edilip rızası dışında görüntülendiği aktarılıyor.

lenme hakları bakımından değil, aynı zamanda barınma, seyahat ve kişisel güvenlik gibi temel insan hakları bakımından da risk altındadır. Uluslararası insan hakları mekanizmaları, bu tür sınır ötesi baskıların ev sahibi devletlerin egemenlik haklarını zedelediğini ve uluslararası hukukun temel ilkeleri

ile çeliştiğini vurgulamaktadır. Bu durum, uluslararası insan hakları rejiminin bütünlüğü ve demokratik normların korunması açısından uzun soluklu yapısal bir tehdidi ortaya koymaktadır (Vaughan, Gorokhovskaia & Schenkan, 2025).

Uluslararası medya kuruluşları, bağımsız araştırma merkezleri ve

sivil izleme ağlarının son yıllarda artan siyasal, mali ve idari baskılar nedeniyle faaliyet alanlarının daralması, Çin'in sınır ötesi baskı uygulamalarına ilişkin bilgi üretimi ve bu uygulamaların uluslararası kamuoyundaki görünürlüğünü zayıflatmaktadır. Denetim ve izleme kapasitesindeki bu genel aşınma,

23.09.2025

Çin hükûmetinin, yapay zekâ destekli “deep-fake” içerikler yoluyla Uygur diasporasındaki insan hakları savunucularını hedef aldığı iddia ediliyor. Açıklamalara göre kampanyanın merkezinde, Pekin’in Doğu Türkistan politikalarını eleştiren Uygur Hareketi Direktörü Ruşen Abbas bulunuyor ve Abbas hakkında sahte videolar, uydurma yayınlar ve çevrim içi saldırılar yürütüldüğü belirtiliyor.

Ruşen Abbas

03.11.2025

Sheffield Hallam Üniversitesi, Çin’in baskı ve tehditleri sonucunda insan hakları araştırmalarını durdurmak zorunda kaldığını duyurdu. İnsan hakları ve modern kölelik üzerine çalışan Profesör Laura Murphy’nin Doğu Türkistan’daki Uygurların zorla çalıştırılmasıyla ilgili araştırmalarının, Çin Ulusal Güvenlik Servisinden geldiği iddia edilen yetkililerin tehditleri ve üniversitenin Çin’deki internet erişiminin engellenmesi nedeniyle yayımlanamadığı ifade edildi. Son durumda üniversite yetkilileri, Murphy’ye “Çin’deki tedarik zincirleri ve Uygurların zorla çalıştırılması konusundaki araştırmaya devam edemeyeceğini” bildirdi.

Pekin’in politikalarının daha az denetlenmesine yol açmaktadır. Bu durum Çin’in devlet kontrolündeki medya organları, diplomatik söylemleri ve çevrim içi propaganda ağları aracılığıyla kendi anlatılarını daha baskın biçimde dolaşıma sokabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu koşullar altında Çin, sınır ötesi baskı faaliyetlerini daha düşük maliyet ve riskle sürdürme imkânı bulurken, uluslararası toplumun bu ihlallere zamanında ve etkili biçimde karşılık verme kapasitesi de belirgin biçimde zayıflamaktadır.

Çin, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde yer alan ifade özgürlüğü, barışçıl toplantı ve gizlilik haklarını açıkça ihlal ederek Uygur ve diğer diaspora toplulukları tarafından her yıl ABD, Avrupa, Avustralya ve Asya ülkelerinde düzenlenen Çin karşıtı protestoları bastırmaya çalışmaktadır. Özellikle Çinli liderlerin resmî ziyaretleri sırasında, ÇKP yanlısı gruplar organize biçimde seferber edilmekte ve yerel kolluk kuvvetleri çoğu durumda etkili bir müdahalede bulunmamaktadır (Molina Acosta, 2025).

Sonuç olarak, Çin’in sınır ötesi baskıyı kurumsallaşmış ve çok katmanlı bir dış politika aracına dönüştürmesi, yalnızca hedef alınan diaspora topluluklarının temel hak ve özgürlüklerini değil, aynı zamanda ev sahibi devletlerin egemenliğini, uluslararası insan hakları rejiminin meşruiyetini ve demokratik normların sürdürülebilirliğini de aşındıran, acil ve kolektif bir uluslararası tepkiyi zorunlu kılan yapısal bir tehdit niteliği taşımaktadır.

2014–2024 yılları arasında dünya genelinde 103 ülkede 1.219 sınır ötesi baskı vakası kaydedilirken, Çin 272 vaka ile toplamın yaklaşık %22'sinden sorumlu olmuş ve bu alanda en fazla sınır ötesi baskı uygulayan devlet olarak öne çıkmıştır.

11. BÖLÜM

Tarihsel Revizyonizm

Bir Kırım Tatar gazeteci ve kendi halkına yönelik hak ihlallerini de yakından yaşamış bir insan olarak, Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri 2025 Endeksi'ni dikkatle okudum. Bu çalışma, Doğu Türkistan'daki baskıları yalnızca münferit vakalar üzerinden değil, dinî baskıdan dijital gözetleme sistemlerine, zorla çalıştırmadan demografik değişime kadar 14 ayrı başlık altında, süreklilik gösteren yapısal bir devlet politikası olarak ele almasıyla son derece kıymetlidir. Endeks'in en güçlü yönü, resmî söylem ile sahadaki fiilî uygulamalar arasındaki çelişkiyi, zaman içinde kurumsallaşan ve normalleştirilen bir baskı mekanizması olarak ortaya koymasıdır. Kırım'da yaşananlar bize şunu öğretti: asimilasyon, tarihsel revizyonizm ve keyfî tutuklamalar bir gün içinde başlamaz; sessizlikle derinleşir. Bu nedenle Endeks 2025'in sunduğu somut bulgulara yaslanan ve karşılaştırılabilir analizler, yalnızca Uygur Türkleri için değil, uluslararası kamuoyu için de önemli bir uyarıdır. Doğu Türkistan'da yaşananların görünür kılınması, bugün artık bir tercih değil, ortak bir insanlık sorumluluğudur.

Gülsüm Khalilova
Gazeteci

kaynaklar için:

06.07.2025

Xiamen Üniversitesine bağlı “Nar Tanesi” adlı öğrenci grubu tarafından, “Çin ulusal topluluğu bilinci”nin güçlendirilmesi amacıyla 30 Haziran-6 Temmuz 2025 tarihleri arasında Urumçi, Changji ve Manas’ta bir program düzenlendi. Programda, müze ziyaretleri ve tarihî eserler üzerinden, Doğu Türkistan’ın binlerce yıldır Çin merkezli bir tarihsel bütünlüğün parçası olduğu ifade ediliyor. Programda, müze ziyaretleri ve tarihî eserler üzerinden Doğu Türkistan’ın binlerce yıldır Çin merkezli bir tarihsel bütünlüğün parçası olduğu anlatısı öne çıkarılıyor. 7. ve 9. yüzyıllar ile 17. ve 19. yüzyıllara tarihlenen askerî objeler ve İpek Yolu buluntuları bu çerçevede seçici biçimde sunulurken, yerel halkların özgün tarihsel, kültürel ve siyasal varlığının ise büyük ölçüde arka planda bırakıldığı görülüyor.

07.07.2025

“Bugünkü Sincan (Jinri Xinjiang)” adlı derginin Temmuz ayı sayısında; Kaşgar ve çevresinde tespit edilen arkeolojik yapılar, tapınak kalıntıları ve çeşitli maddi kültür unsurları üzerinden Doğu Türkistan’ın tarihsel süreçte Çin’e ait olduğu iddia ediliyor. Dergide; metal süs eşyaları, yazıtlı belge parçaları ve figürlü dairesel kabartmalar üzerinden yazı kültürü ve ikonografi üzerinden “Çin ulusu” kavramını destekleyen bir anlatının inşa edildiği gözlemleniyor.

ANALİZ

2017 yılında, dönemin Parti Sekreteri Chen Quanguo, “Arkeolojik çalışmalar, Sincan’da (Xinjiang) sosyalist değerleri yerleştirmede, vatanseverlik eğitiminde ve ayrılıkçı fikirlerle mücadelede gereklidir.” ifadesi ile Çin’in Doğu Türkistan’da gerçekleştirmiş olduğu tarihsel revizyonizm stratejisini dile getirmiştir. Bu strateji ile arkeoloji ve kültürel miras, siyasi ve ideolojik emeller için araçsal-

laştırıldı ve bölgedeki arkeolojik kazılar; bilimsel bir araştırma alanı olmaktan ziyade ulus inşası, kültürel mühendislik ve toplumsal hafızanın yeniden şekillendirilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır (Chen, 2017). Aynı yıl, beş yüzyıllık Türk-İslam tarihine ait Kuça Camii, antik Budist Küsen Krallığı ile yeniden ilişkilendirilmiştir. Bu ve benzeri eylemler aracılığıyla ÇKP’nin, “çoğulcu kültürel enteg-

rasyon (duoyuan wenhua ronghe)” söylemi üzerinden bölgenin tarihsel hafızasını temel alarak kurmaca bir tarih anlatısı inşa etmeye çalıştığı görülmektedir (Harris, 2024).

2018 yılından itibaren “kentsel dönüşüm” ve “kamusal alanların yeniden düzenlenmesi” gerekçeleriyle bölgedeki tahribat hız kazanmıştır. Bu süreçte, Uygur ve Türk-İslam tarihine önemli katkı-

30.07.2025

Çin devlet medyası, Altay bölgesinde bulunan Han Hanedanlığı dönemine ait “altın kanatlı uçan at” eserini merkeze alarak Doğu Türkistan’ı tarihsel olarak Çin medeniyetinin doğal bir uzantısı olarak sunan bir anlatı inşa ediyor. Haberde, söz konusu eser üzerinden Altay’ın İpek Yolu bağlamında erken dönemden itibaren Orta Çin ile bütünleşik olduğu iddia edilerek, bölgenin yerel halklarına ait tarihsel ve kültürel sürekliliği büyük ölçüde arka planda bırakılıyor. Orta Asya ve Batı Asya mitolojik unsurlarını barındıran eserin çok katmanlı kültürel kökenleri vurgulanmak yerine, bu çeşitlilik “medeniyetlerin Çin merkezli kaynaşması” söylemi içine dâhil edilen tekil bir tarihsel çerçeveye indirgenmektedir.

23.10.2025

Urumçi’deki Büyük Pazar çevresine Çinli tarihsel figür Lin Zexu’nun heykelinin dikilmesi, Çin yönetiminin Doğu Türkistan’da semboller üzerinden yürüttüğü tarihsel ve kültürel yeniden inşa politikasının son örneklerinden biri olarak değerlendiriliyor. Uzmanlar, Çin tarihine ait bir figürün Uygurların yoğun olarak yaşadığı ve güçlü yerel kimliğe sahip bir mekâna yerleştirilmesinin, bölgenin tarihsel olarak “Çin’e ait olduğu” iddiasını kamusal alanda görünür kılmayı amaçladığını belirtiyor. Bu adım, Uygur kültürel mirasının tahribi ve İslamî sembollerin sistematik biçimde ortadan kaldırılmasıyla birlikte ele alındığında, Doğu Türkistan’da kimlik, hafıza ve aidiyet üzerinde sürdürülen kapsamlı bir tarihsel revizyonizm ve sembolik hâkimiyet stratejisinin parçası olarak yorumlanıyor.

Lin Zexu

lar sunmuş Kaşgarlı Mahmut, tıp âlimi Ghazbay ve şair-tıp bilgini Hüseyinhan Tecelli gibi şahsiyetlerin heykelleri ile çok sayıda kültürel hafıza unsuru sistematik biçimde kaldırılmış veya tahrip edilmiştir. İlerleyen süreçte ÇKP’nin Doğu Türkistan’ın kadim tarihini yansıtan yapıları hedef alan politikası, bölgeye özgü eserlerin yıkılmasıyla sınırlı kalmamış; bu yapıların yerine Çin tarihine ait

şahsiyetleri temsil eden unsurlar yerleştirilmiştir. Nitekim Uygurların yoğun olarak yaşadığı Urumçi Uluslararası Büyük Pazar çevresine, Çin’in tarihsel figürlerinden Lin Zexu’nun heykeli dikilmiş, bu adımla Han milliyetçiliğinin kamusal alanda somutlaştırılması ve Doğu Türkistan tarihinin “Çin’in kadim bir parçası” olduğu algısının pekiştirilmesi hedeflenmiştir (Uyghur Post, 2025).

Çin, Doğu Türkistan’ın özerk bir kültürel ve tarihsel kimliğe sahip olduğunu silikleştirmek adına mekânsal hafızayı dönüştürmeye, yeniden inşa etmeye ve ideolojik çerçeveye uygun biçimde Uygur kimliğini yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Bu noktada Türk tarihi uzmanı Doç. Dr. Erkin Ekrem, Çin’in Doğu Türkistan’ı “ırkların karıştığı bir bölge” gibi göstermeye çalışarak kendine özgü tarihini

silmek istediğini ifade etmektedir. Ayrıca “genetik soy” kavramının “halk” kavramı ile karıştırıldığını vurgulamakta ve bu durumu, tarihin milliyetçi bir perspektifle yeniden şekillendirilme çabası olarak değerlendirmektedir (Kashgary & Niyaz, 2022). Bu bağlamda genetik soy, bireylerin biyolojik kökenine ve fiziksel mirasına işaret ederken, halk kavramı ortak tarih, kültür, dil ve kolektif aidiyet temelinde oluşan toplumsal ve siyasal bir kimliği ifade etmekte, bu iki kavramın eşitlenmesi ise Uygur kimliğini tarihsel bir özne olmaktan çıkarma amacına hizmet etmektedir.

Sonuç olarak, Çin’in Doğu Türkistan’da arkeoloji, kentsel dönüşüm ve kültürel miras politikaları üzerinden yürüttüğü bu uygulamalar, bilimsel ve çoğulcu bir tarih anlayışından ziyade tarihsel revizyonizm yoluyla bölgenin özgün Türk-İslam kimliğini silmeyi ve Doğu Türkistan Çin merkezli bir ulusal anlatının parçası hâline getirilmektedir. Böylelikle tarih, Uygur kimliğini görünmez kılacak şekilde yeniden kurgulanmaktadır.

**Çin, Doğu
Türkistan’da
mekânsal hafızayı
dönüştürerek Uygur
kimliğini tarihsel
bir özne olmaktan
çıkarmayı ve bölgeyi
Çin merkezli bir
ulusal anlatıya
eklemlemeyi
hedeflemektedir.**

**Doç. Dr. Erkin Ekrem, Çin'in
Doğu Türkistan'ı "ırkların
karıştığı bir bölge" gibi
göstermeye çalışarak kendine
özgü tarihini silmek istediğini
ifade etmektedir.**

12. BÖLÜM

Süregelen İşgal

Geçtiğimiz on yılda Çin devleti, Uygurlar ve diğer Türk Müslüman halklarının ata yurdu olarak bilinen Doğu Türkistan'da, Uygur kimliğinin temel unsurlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir kampanya yürütmüştür. Dinî pratiklere yönelik saldırılar, yüz binlerce çocuğun ailelerinden koparılması, milyonlarca Uygur yetişkinin bölge genelinde alıkoyma ve zorunlu çalışma biçimlerine tabi tutulması ve Uygur dilinin kamusal alandan silinmesine yönelik girişimleri ile birlikte devletin Uygurların yaşam biçimini denetim altına almayı, işgal etmeyi ve onları sistematik biçimde bu yaşamdan mahrum bırakmayı hedefleyen politikası artık kritik bir eşiği aşmıştır. Vahşet suçu niteliğindeki bu eşik, devletin normalleştirmeyi umduğu kalıcı bir kontrol mekanizmasının parçasıdır. Çinli devlet yetkilileri ile Uygurların yaşam alanlarından ve kimliklerinden koparılmasından çıkar sağlayanlar, dünyanın unutulmasını bekleyerek ve dijital dünyayı dezenformasyonla doldurarak adaletten kaçmayı, işledikleri suçun cezasız kalmasını umut etmektedir. Onlar, dünyanın Uygur toplumunu ve onların var olma mücadelesini kendi kaderine terk etmesini istemektedirler. ETHR tarafından hazırlanan bu rapor, dünyanın bu duruma sırtını dönmeye izin vermeyi reddeden bir belgedir. Vicdan sahibi her bireyin Uygurların yaşadığı acıyla yüzleşmesini ve onların cesaretinden ilham almasını talep etmekte, insan onuru ve özerklik değerlerini savunan dünyadaki tüm kurum ve hükümetleri, bu değerlerin gereğini yapmaya çağırılmaktadır.

Doç. Dr. Darren Byler
Simon Fraser Üniversitesi, Öğretim Üyesi

kaynaklar için:

08.01.2025

Çin yönetimi, Eylül 2025'te yayımladığı "Çin Komünist Partisi'nin Yeni Dönemde Sincan'ı (Xinjiang) Yönetme Rehberi: Uygulama ve Başarılar (CPC Guidelines for Governing Xinjiang in the New Era: Practice and Achievements)" başlıklı metinde, Doğu Türkistan'ı Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak tanımlıyor. Metinde, merkezî yönetim ve yerel parti kurumlarının bölgede güvenlik, istikrar, ekonomik kalkınma ve toplumsal bütünleşme odaklı politikalar yürüttüğü aktarılıyor. Ayrıca terörle mücadele, kamu düzeninin sağlanması, altyapı ve refah projeleri ile etnik gruplar arası uyumun teşvik edilmesi temel uygulama alanları arasında yer alıyor. Din ve kültür politikaları ise devletin belirlediği hukuki ve idari çerçeve içerisinde konumlandırılıyor.

ANALİZ

1876'da Mançu (Çin) İmparatorluğu'nun Doğu Türkistan'ın Kumul şehri üzerinden batıya doğru ilerlemesi ve 1877'de Kaşgar'ın da ele geçirilmesi ile Çin, Doğu Türkistan'ı tamamen işgal etmiştir. 1882'de Mançu Hanedanlığı, bölgeyi Pekin'e bağlı bir eyalet statüsüne getirmiş ve işgalin ardından bölgenin adını "yeni toprak" anlamına gelen "Xinjiang" olarak değiştirmiştir. Bu adlandırma ile Doğu Türkistan, bölgenin tarihsel ve kültürel kimliğini aşındırmayı ve dönüştürmeyi amaçlayan sömürgeci bir yeniden tanımlama sürecinin öznesi hâline gelmiştir. Bu uygulama, bölgenin kadim halkı olan Uygurların tarihsel aidiyetini reddederken, Çin merkezli egemenlik anlayışını kalıcılaştır-

mayı hedeflemiştir. Aynı zamanda "Xinjiang" kavramı, bölgenin merkeze bağlı bir sınır toprağı olarak algılanmasını pekiştirmiş ve uygulanan asimilasyon ve demografik mühendislik politikalarına ideolojik bir zemin hazırlamıştır (Taşağıl, 2012).

Mançu İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından komünistler, milliyetçiler ve imparatorluk taraftarları arasındaki güç mücadelesi esnasında Doğu Türkistan halkı 1933 ve 1944'te sırasıyla "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti" ve "Doğu Türkistan Cumhuriyeti" adlı iki devlet kurarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Öte yandan, bu oluşumlar bölgesel ve uluslararası güç dengeleri nedeniyle uzun ömürlü olamamıştır.

1949'da bölge, Halkın Kurtuluş Ordusu tarafından kontrol altına alınmış ve Çin Komünist Partisi yönetimine girmiştir. 1955'te ise "Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi" adıyla Çin Halk Cumhuriyeti'nin idarî yapısına dâhil edilmiştir (Süleyman, 2020).

Doğu Türkistan'da işgal süreciyle birlikte hayata geçirilen politikalar, zaman içinde güvenlik ve yönetim pratiğinin ötesine geçerek, bir halkın varlığını hedef alan sistematik uygulamalara dönüşmüştür. Bu noktada Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi, soykırımı millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubun tamamen ya da kısmen yok edilmesi kastıyla işlenen belirli fiiller olarak tanımlamaktadır. Bugün etkileri hâlen

24.09.2025

Xinjiang Daily’de yayımlanan makalede, Doğu Türkistan’ın “70. kuruluş yılı” kapsamında, bölgenin sosyal istikrarının korunmasının önemi vurgulanıyor. Makalede, Xi Jinping’in bölge yönetimine yaptığı açıklamalar referans gösterilerek, uzun vadeli ve bütüncül bir yaklaşımın gerekli olduğu öne sürülüyor. Ayrıca, 18. Parti Kongresi sonrası Doğu Türkistan’da güvenlik ve kalkınmanın dengeli şekilde sağlanması için yasal önlemler, anti-terör ve risk yönetimi çalışmalarının öncelikli olduğu aktarılıyor. Makalede, ulusal güvenlik bilincinin güçlendirilmesi ve Çin’in modernleşme hedefleri doğrultusunda kültürel ve ekonomik kalkınmanın güvenlik anlayışıyla uyumlu hâle getirilmesinin gerekliliği vurgulanıyor.

devam eden bu tarihsel süreçte, Doğu Türkistan’da yürütülen uygulamaların söz konusu tanım- da yer alan beş fiilin tamamıyla örtüştüğü görülmektedir. Önde gelen Uygur liderlere verilen idam cezaları ile Uygur mahkûmlardan zorla organ toplandığına ilişkin kapsamlı raporlar, Çin’in Uygur halkını oluşturan grup üyelerinin öldürülmesi fiilinin faili olduğunu ortaya koymaktadır. İşkence, cinsel şiddet, zorla ilaç verme ve sistematik psikolojik baskı uygulamaları ise grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar verilmesi suçunu oluşturmaktadır. Kitlesel gözetim ve toplu hapis uygulamaları, zorla kısırlaştırma, zorla çalıştırma, gündelik ibadetlerin kriminalize edilmesi ile dinî

ve kültürel yapıların yok edilmesi, grubun tamamen ya da kısmen yok edilmesine yol açacak yaşam koşullarının kasten dayatılması anlamına gelmektedir. 2019 yılı itibarıyla yaklaşık 900.000 Uygur çocuğunun, ebeveynlerinin kamplarda tutulması nedeniyle devlet yetimhanelerine ve yatılı okullara yerleştirilmesi, grup çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi fiiline karşılık gelmektedir. Buna ek olarak, kitlesel kısırlaştırmalar, zorla spiral takılması, zorunlu kürtaajlar ve bazı bölgelerde %84’e varan doğum oranı düşüşleri, grup içinde doğumları engellemeye yönelik tedbirlerin sistematik biçimde dayatıldığını göstermektedir. Bu tablo, Doğu Türkistan’daki gelişmelerin

münferit uygulamalar olarak değil, tarihsel arka planıyla birlikte ele alınması gereken yapısal bir sürece işaret ettiğini göstermektedir (Newlines Institute for Strategy and Policy & Raoul Wallenberg Centre for Human Rights, 2021).

Bu çerçevede Doğu Türkistan’da yaşananlar, tarihsel işgalin günümüzde kurumsallaşmış baskı, asimilasyon ve fiziksel yok etme politikaları aracılığıyla sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu süreç, Çin’in bölgedeki varlığının Uygur halkının ulusal, kültürel ve biyolojik sürekliliğini hedef alan sistematik bir soykırım pratiğine dönüştüğünü açıkça göstermektedir.

13. BÖLÜM

Zorla Çalıştırma ve İşçi Transferi

“Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025”, bölgede yaşanan sistematik hak ihlallerini hamasetten uzak, veri temelli ve analitik bir çerçeveye kayıt altına alması bakımından son derece kıymetli bir çalışmadır.

Çin’in “güvenlik” ve “terörle mücadele” söylemleriyle meşrulaştırmaya çalıştığı dinî baskı, dijital gözetim ve zorla çalıştırma gibi uygulamaların, insan hakları çerçevesinde ağır birer insanlık suçu olduğu bu çalışma ile bir kez daha teyit edilmiştir. Özellikle Uygur halkının kimliğini hedef alan asimilasyon politikaları ve aile bütünlüğüne yönelik müdahaleler, evrensel hukuk ilkelerinin açık bir ihlalidir.

Hak savunucuları ve hukukçular olarak bizler için bu tür raporlar, yaşanan trajediyi yalnızca ifşa etmekle kalmayıp, sorumluların uluslararası hukuk mekanizmaları önünde hesap vermesi adına elzem birer delil niteliği taşımaktadır.

MAZLUMDER olarak, insan onurunu merkeze alan, sahadan beslenen bu tür akademik çalışmaların, farkındalık oluşturma ve ötesine geçerek somut yaptırımlara ve hukuk önünde faillerin hesap verdiği süreçlere zemin hazırlamasını temenni ediyoruz. Doğu Türkistan’daki zulmün görünmez kılınmaya çalışıldığı bir dönemde, bu endeks adaletin tecellisi için atılmış stratejik olarak önemli bir adımdır.

Kaya Kartal

MAZLUMDER Genel Başkanı

kaynaklar için:

07.01.2025

İngiltere Parlamentosu İş ve Ticaret Komitesinde ifade veren Shein'in Avrupa operasyonlarından sorumlu genel hukuk müşaviri Yinan Zhu, şirket ürünlerinde Çin'in Uygurların zorla çalıştırılması ile ilişkilendirilen pamuk kullanılıp kullanılmadığına dair sorulara net yanıt vermedi. Zhu'nun tedarik zinciri konusunda "yetkili olmadığını" söylemesi milletvekilleri tarafından "bilinçli cehalet" olarak nitelendirildi. Shein, tedarikçilerinin bağımsız denetçilerce kontrol edildiğini ve zorla ya da çocuk işçi çalıştıran firmalarla sözleşmelerin feshedildiğini savunsa da Uygur pamuğuna yönelik açık bir yasak olup olmadığını teyit edemedi.

14.01.2025

ABD İç Güvenlik Bakanlığı, Doğu Türkistan kaynaklı polisilikon kullandığı gerekçesiyle dört Çinli güneş paneli tedarikçisini, zorla çalıştırma içermediği kanıtlanmadıkça ABD pazarına girişleri fiilen yasaklanan şirketleri kapsayan Uygur Zorla Çalıştırma Önleme Yasası Varlık Listesine (Uygur Forced Labor Prevention Act Entity List, UFLPA Entity List) ekledi. Listede yer alan şirketler Donghai JA Solar, Hongyuan Green Energy ve bağlı şirketi Hongyuan New Materials, Jiangsu Meike ve Shuangliang Silicon olarak sıralandı. Bu şirketlerin ürettiği ingot ve wafer'lerin artık ABD'ye ithal edilemeyeceği ve bu malzemelerle üretilen hücre ve modüllerin de ABD'ye giriş yapamayacağı duyuruldu.

06.02.2025

Fransız spor perakendecisi Decathlon'un Çin'deki tedarik zinciri üzerinden Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine yönelik zorla çalıştırmadan dolayı biçimde faydalanmış olabileceği iddia edildi. Medya ve televizyon programı "Cash Investigation", şirketin Qingdao Jifa Group'tan tedarik sağladığını ve bazı ürünlerde Doğu Türkistan pamuğu kullanılmış olabileceğini öne sürerken, Decathlon tüm iddiaları reddederek zorla çalıştırmayı kesin biçimde kınadığını ve ham maddelerin bu tür uygulamalardan arındırılmış kaynaklardan temin edildiğini açıkladı. Çin'deki karmaşık ve şeffaf olmayan tedarik zincirleri, uluslararası şirketlerin zorla çalıştırma risklerinden ayrışmasını zorlaştırmakta; özellikle Doğu Türkistan bağlantılı üretim ağlarında bağımsız denetim ve izlenebilirliğin önemini öne çıkarmaktadır.

14.02.2025

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Çin'in Doğu Türkistan ve Tibet'te devlet destekli zorla çalıştırma programlarını genişlettiğini bildirdi. ILO, Çin hükûmetinin "mesleki beceri eğitim merkezleri" adı altında yürüttüğü zorla çalıştırmanın yanı sıra kırsal bölgelerdeki "artık" iş gücünü ülke genelindeki devlet destekli iş programlarına aktararak büyük çaplı istihdam dönüşümü gerçekleştirdiğini iddia ediyor. Ayrıca, bu süreçlerin resmî propaganda tarafından "kırsal iş gücünü özgürleştirme" olarak sunulduğu ancak gerçekte on binlerce Uygur, Tibetli ve diğer etnik gruplara mensup kişinin güneş paneli ve pil üretimi ile mevsimlik tarım ve deniz ürünleri gibi sektörlerde zorla çalıştırıldığı öne sürülüyor.

22.04.2025

Alman kimya şirketi BASF, Çinli bir ortakla yürüttüğü ve Doğu Türkistan bölgesinde faaliyet gösteren iki ortak girişimdeki hisselerini devretme kararı aldığını açıkladı. Bu karar, yerel ortağının bölgedeki Uygurlara yönelik hak ihlallerine karıştığı iddialarının ardından geldi. BASF, Markor Chemical Manufacturing ve Markor Meiou Chemical'deki hisselerini Singapur merkezli Verde Chemical'e sattığını duyurdu. BASF, ayrıca, ortak girişim çalışanlarının hak ihlallerine karıştığına dair doğrudan bir kanıt bulunmadığını, yalnızca yerel ortağın çalışanlarının bu faaliyetlerle ilişkili olduğunu belirtti.

23.04.2025

Birleşik Krallık hükûmeti, devlet destekli enerji şirketi Great British Energy'nin Çin'de zorla çalıştırma ile bağlantılı olduğu öne sürülen güneş panellerini kullanmasını engellemek için yasa tasarısında değişiklik yapmayı planlıyor. Yeni düzenleme, GB Energy'nin tedarik zincirlerinde zorla çalıştırma içermeyen ürünlerin kullanılmasını yasal zorunluluk hâline getirmeyi amaçlıyor ve bu değişikliğin yürürlüğe girmesi için parlamentonun her iki meclisinin onayı gerekiyor. Tasarı kabul edildiğinde, şirket yalnızca insan haklarıyla uyumlu, zorla çalıştırmadan arınmış tedarik zincirlerine sahip güneş panelleri ve bileşenleri kullanmak zorunda kalacak.

09.05.2025

Uluslararası zincir otel markası InterContinental Hotels Group (IHG), Doğu Türkistan'da Uygurlara yönelik kitlesel gözetim, zorla çalıştırma ve dinî baskıların sürdüğü bir bölgede faaliyet göstermesi nedeniyle eleştiriliyor. Uyghur Human Rights Project (UHRP) raporuna göre InterContinental Hotels Group (IHG) hâlihazırda Doğu Türkistan'da dört otel işletiyor ve önümüzdeki yıllarda bölgede en az 16 yeni otel daha açmayı planlıyor. İnsan hakları savunucuları, bu ölçekteki genişlemenin, bölgede süregelen baskı politikalarının turizm ve yatırımlar yoluyla normalleştirilmesine ve görünmez kılınmasına katkı sunduğu uyarısında bulunuyor.

03.06.2025

Çin'in, Uygur nüfusunu Doğu Türkistan dışındaki fabrikalar ve tarım alanlarında çalıştırmak üzere kapsamlı iş gücü transferi projeleri yürüttüğü; bu projeler kapsamında on binlerce Uygurun ülkenin farklı bölgelerindeki üretim merkezlerine sevk edildiği ifade ediliyor. Bu projeler kapsamında Uygurlar, gruplar hâlinde tren ve uçaklarla taşınıyor; lastik terlik, otomobil kablo demeti montajı ve tavuk sınıflandırma gibi işlerde üretim yapmaya zorlanıyor. Uzmanlar ve insan hakları savunucuları, projelerin resmî olarak "yoksulluk ve işsizlikle mücadele" amacıyla başlatılmış olsa da pratikte zorlayıcı ve kontrol edici nitelikte olduğunu belirtiyor. Hedeflenen sayılara ulaşmak için parti yetkililerine ödül sistemi uygulandığı ve pek çok Uygur'un, başka iş imkânlarının olmaması nedeniyle bu programlara katılmak zorunda kaldığı bildiriliyor.

ANALİZ

Dünya pamuk üretiminin %20'sine, domates üretiminin %25'ine, güneş paneli sınıfı polisilikonun %45'ine ve alüminyumun yaklaşık %9'una ev sahipliği yapan Doğu Türkistan'da, bölgedeki üretim kapasitesinin önemli bir bölümü zorla çalıştırma ile bağlantılıdır. Bu bağlamda, 2021'de yürürlüğe giren Uygur Zorla Çalıştırma Önleme Yasası (Uyghur Forced Labor Prevention Act, UFLPA) kap-

samında, Doğu Türkistan'dan gelen tüm ürünlerin -aksi açık ve ikna edici biçimde kanıtlanmadıkça- zorla çalıştırma ile bağlantılı olduğu yönünde hukuki bir karine uygulanmaktadır (ANI News, 2025). Bu küresel eğilimin bir parçası olarak, Amerika Birleşik Devletleri ile Malezya arasında 2025 yılında imzalanan "Karşılıklı Ticaret Anlaşması" da zorla çalıştırma ile üretilmiş ürünlerin ihracatını engelleyen bağlayıcı

hükümler içerirken, Avrupa Birliği 2024 yılında kabul ettiği "AB Pazarındaki Zorla Çalıştırma Ürünlerinin Yasaklanmasına İlişkin Tüzük" ile menşei, sektörü veya tedarik zincirindeki konumu fark etmeksizin zorla çalıştırma ile üretilmiş tüm ürünlerin AB pazarına girişini yasaklamıştır (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2024). Buna ek olarak Alman Tedarik Zinciri Yasası da şirketleri tedarik zincirleri boyunca in-

12.06.2025

Çin'in Doğu Türkistan'daki kritik mineral endüstrilerinin, artan küresel talebi karşılamak amacıyla devlet destekli zorla çalıştırma programlarından yararlandığı bildiriliyor. Lahey merkezli insan hakları örgütü Global Rights Compliance'a göre, Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren 77 şirket ve bunlarla bağlantılı yan üreticinin lityum, titanyum, berilyum ve magnezyum sektörlerinde yürütülen iş gücü transferi programlarıyla bağlantılı olma riski taşıyor. Bölge berilyum, magnezyum ve titanyum gibi kritik mineraller açısından önemli bir kaynak konumunda olup, özellikle elektrikli araç bataryalarında kullanılan lityum üretimi için hızla artıyor. Raporda, Uygur ve diğer Türk halklarının ailelerinden koparıldıkları, topraklarına el konulduğu ve zorunlu eğitim programlarına tabi tutuldukları; bu uygulamalar yoluyla sistematik biçimde sömürüldükleri vurgulanıyor.

31.07.2025

Çin'in Doğu Türkistan'dan Avrupa'ya yönelik hızla artan kargo uçuşlarının, Uygurların zorla çalıştırmasıyla üretilen ürünlerin Avrupa tedarik zincirine dâhil edilmesi riskini taşıdığı iddia ediliyor. Haziran 2024'ten itibaren dokuz kargo şirketi, Urumçi'den AB, Birleşik Krallık ve İsviçre'ye yeni hava taşımacılığı hatları açıyor ve taşınan ürünler arasında e-ticaret malları, tekstil, ayakkabı, elektronik ve tarım ürünleri bulunuyor. Bu uçuşlar ayrıca, Çin'in "Hava İpek Yolu" stratejisinin bir parçası olarak Doğu Türkistan'ı küresel pazarlara entegre etme hedefini destekliyor.

san hakları ve çevre temelli riskleri tespit etme, önleme ve gidermeye yönelik yükümlülükler altına sokarak bu alandaki kurumsal sorumluluk rejimini güçlendirmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, t.y.).

Benzer şekilde; polisilikon, alüminyum, lityum, berilyum ve nadir toprak elementleri gibi stratejik madenlerin çıkarılması, işlenmesi ve yarı mamul hâline getirilmesi süreçlerinde de Uygurlar, "mes-

leki eğitim", "iş gücü transferi" ve "yoksulluk azaltma" söylemleri altında düşük ücretli, zorlayıcı ve sıkı gözetim altındaki işlere yönlendirilmektedir (Global Rights Compliance, 2025). Bu yolla güneş enerjisi teknolojileri, elektrikli araçlar, savunma sanayii ve ileri üretim gibi küresel ölçekte stratejik öneme sahip sektörlerin hammadde ihtiyacı karşılanmakta, zorla çalıştırma ise Çin'in kritik minerallere dayalı

sanayi politikalarının sürdürülebilirliğini sağlayan yapısal bir unsur hâline gelmektedir. Bununla birlikte, ev içi iş yapan gruplar ve kadınlar da 2023'te büyük ölçüde artan "mesleki eğitim" programları kapsamında sisteme zorla dâhil edilmiştir. Bu programlar, Uygur erkeklerin zorla çalıştırılmasına ek olarak 2,5 milyon kişiyi etkilemiştir (Zenz, 2024). Bu geniş katılım, zorla çalıştırmanın yalnızca

05.08.2025

Avustralya'daki Uygurlar, perakende zinciri Kmart'a karşı dava açarak şirketin Çin'in Doğu Türkistan'daki bazı tedarikçileri aracılığıyla Uygurların zorla çalıştırıldığı uygulamalarla bağlantısı olup olmadığının tespit edilebilmesi için tedarik zincirlerine ilişkin belgelerin açıklanmasını talep etti. Australian Uyghur Tangritagh Women's Association (AUTWA) tarafından Federal Mahkemeye sunulan başvuruda, Kmart'ın 2024 ve 2025 tedarikçi listelerinde yer alan ve Doğu Türkistan ile bağlantılı olduğu belirtilen iki fabrika ile olan ticari ilişkilerinin ortaya çıkarılması istendi. Başvuruda, şirketin tedarik zincirlerine ilişkin kamuoyuna yaptığı açıklamaların yanıltıcı olup olmadığının da yargısal denetime konu edilmesi talep ediliyor.

06.08.2025

Güney Kore merkezli güneş paneli üreticisi Qcells, ABD Gümrük ve Sınır Koruma tarafından Güney Kore'den gelen belirli miktardaki fotovoltaik bileşenlerin Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası (UFLPA) kapsamında alıkonulduğunu doğruladı. Şirket, alıkonulan bu bileşenlerin Doğu Türkistan kaynaklı herhangi bir malzeme içermediğini belirterek CBP ile sorunu çözmek amacıyla iş birliği yaptığını açıkladı. Qcells ayrıca, ABD'deki üretimini artırmak için Georgia eyaletinde dikey entegre kristal silikon üretim tesisi kurduğunu ve yerli üretimi güçlendirmeyi hedeflediğini ifade etti.

fabrikalarla sınırlı olmadığını aynı zamanda toplumsal yaşamın tüm katmanlarına da yayıldığını ortaya koymaktadır.

Resmî açıklamalarda “ekonomik kalkınma ve sosyal refah” propagandası ile servis edilen “Yoksulluk Azaltma Programı” kapsamında pek çok Uygur evlerini, topraklarını ve diğer varlıklarını kaybetmiştir. Köylerde yaşayan Uygurlara ait tarım arazilerinin

büyük bölümü devlet güdümlü kooperatiflere devredilmiş, arazilerini kaybeden köylüler “fazla iş gücü” olarak adlandırılarak fabrika veya hizmet sektörlerine zorla aktarılmıştır. Öyle ki bazı köylerde arazilerin %90'a yakını devredilmiş, yüzlerce kişi topraklarından kopararak devletin belirlediği işlere yönlendirilmiştir. Jamestown Foundation tarafından yayımlanan değerlendirmede, Çin hükû-

metinin yükselen tarımsal üretim politikalarının, Doğu Türkistan'daki “Poverty Alleviation Through Labor Transfer” gibi devlet yönlendirmeli çalışma programlarını güçlendirdiği ve bu programların yerel nüfusu tarım dışı işlere sevk ederek zorla çalıştırma uygulamalarına yol açtığı ifade ediliyor (Zenz, 2024).

Bununla paralel olarak, Çin hükûmeti Ocak 2026'da resmi si-

08.09.2025

Çin eyaleti Jinjiang'de, ayakkabı üretim merkezlerinde çalışan işçilerin önemli bir kısmının Uygur, Kazak ve Kırgız etnik gruplarından olduğu ve çoğunun zorla çalıştırıldığı iddia ediliyor. TBIJ'nin araştırmasına göre, Tommy Hilfiger, Guess ve Skechers için üretim yapan Jinjiang Baoshu Shoes and Plastic fabrikasında işçilerin zorla çalıştırıldığına dair sosyal medya paylaşımları bulunuyor. Ayrıca analizler, Nike, La Sportiva, Jack Wolfskin, Vans, The North Face ve Timberland gibi markaların tedarik zincirinde yer alan Fulgent Sun Group'un fabrikalarının Uygur işçi transfer programına bağlı olduğunu gösteriyor.

11.11.2025

Dünya Uygur Kurultayı (World Uyghur Congress, WUC) Başkanı Turgunjan Alawdun'un Japon parlamentosunda yetkililerle yaptığı görüşmenin ardından, ABD'deki Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası'na benzer şekilde, Doğu Türkistan kaynaklı ürünlerin ithalatını kısıtlamayı hedefleyen bir Japon yasa taslağı üzerinde çalışılacağı açıklandı. Kurultay, Japonya'ya sunduğu yazılı taleplerde Doğu Türkistan'daki zorla çalıştırma bağlantılı ürünlerin yasaklanmasını, Japonya'daki Uygurların güvenliğinin sağlanmasını ve Uygur mültecilere yönelik korumanın güçlendirilmesini istedi.

Turgunjan Alawdun (soldaki)

tesinde yayımladığı "2026 Sincan İki Oturumu: Hükûmet Çalışma Raporundan Alıntılar" yazısında 14. Beş Yıllık Plan kapsamında toplam 16,1 milyon kişinin "kırsal kalkınma" politikası altında il dışına gönderildiği ifade edilmektedir (Xinjiang Uygur Autonomous Region Government, 2026). İnsan hakları örgütleri ve bağımsız raporlar, bu sürecin özgür istihdamdan ziyade baskı, gözetim ve

yaptırım tehdidi altında yürütüldüğünü ve programın ekonomik bir refah aracı olmaktan ziyade Uygur toplumunu dağıtan, denetim altına alan ve ucuz iş gücü havuzuna dönüştüren yapısal bir zorla çalıştırma mekanizması işlevi gördüğünü vurgulamaktadır (Human Rights Foundation, 2025). Bu nedenle "ekonomik kalkınma" söylemi, bölgede gerçek anlamda bir özgür istihdam

oluşturmak yerine, sosyal ve siyasi kontrolü meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmaktadır.

Zorla çalıştırılan Uygurlar bir yandan fabrikalarda, tarım alanlarında ve lojistik ağlarda emekleri sömürülerek Çin'in ekonomik çıkarlarına hizmet eden üretim unsurlarına dönüştürülürken, diğer yandan endoktrinasyon kamp-ları, sürekli gözetim ve disiplin mekanizmaları aracılığıyla sürekli

16.11.2025

İtalya'daki üretici birliklerinin baskısı, menşe etiketleme skandalları ve Doğu Türkistan kaynaklı ürünlerde zorla çalıştırma iddialarının yarattığı endişelerden dolayı, 2025 yılında Çin'in İtalya'ya domates salçası ihracatı %76 düşerken, Avrupa pazarındaki sert daralma Çin'de büyük stok birikimine yol açtı. Tomato News verilerine göre, Çin'in elindeki salça stoğu 600-700 bin tona ulaşarak yaklaşık altı aylık ihracata eşdeğer bir seviyeye çıktı. Batı Avrupa'ya ihracat %67 azalırken toplam ihracat da üçüncü çeyrekte yıllık bazda %9 geriledi.

23.11.2025

Avustralya'da güneş paneli kullanımındaki hızlı artış, temiz enerji hedefleri açısından önemli görülse de tedarik zincirinde insan hakları endişelerini gündeme getiriyor. Ülkedeki güneş panellerinin yaklaşık %90'ı Çin'den ithal edilirken, hak örgütleri, Doğu Türkistan'daki Uygur ve diğer Türkî halkların zorla çalıştırıldığına dair kanıtlar bulunduğunu bildiriyor. Avustralya Uygur Tangritagh Kadın Derneği Başkanı Ramila Chanisheff, bu çalışmaların rıza temelinde yürütülmediğini ve katılımcıların hareket ve tercih özgürlüklerinin ciddi biçimde kısıtlandığını belirterek, programları "devlet destekli zorla çalıştırma" olarak nitelendiriyor. Hedeflenen sayılara ulaşmak için parti yetkililerine ödül sistemi uygulandığı ve pek çok Uygur'un, başka iş imkânlarının olmaması nedeniyle bu programlara katılmak zorunda kaldığı bildiriliyor.

denetlenen bir kontrol nesnesi hâline getirilmektedir. Bu ikili yapı, Uygurları Çin açısından hem düşük maliyetli ve itaatkâr bir iş gücü kaynağına hem de toplumsal ve siyasal baskının sürdürülebilirliğini sağlayan stratejik bir araç konumuna indirgemektedir.

Der Spiegel, The New York Times ve The Bureau of Investigative Journalism (TBIJ) tarafından

mayıs ayında yayınlanan ortak soruşturmada, Çin hükûmetinin "iş gücü transfer programı (labor transfer program)" aracılığıyla çok sayıda Uygur'u Çin'deki fabrikalara gönderdiği ve bunun zorla çalıştırma niteliği taşıdığı tespit edilmiştir. Çin'in resmî istatistikleri, uluslararası gümrük verileri ve on binlerce TikTok videosunu inceleyen soruşturma ekibi, Çin'in

11 farklı eyaletinde Uygurların zorla çalışmasıyla bağlantılı en az 75 fabrika tespit etmiştir. Eyaletler arası görevlendirilen Uygur işçilerin sayısının 2018'de 27.000 iken, 2025'te yaklaşık %40 artışla 38.000'e yükseldiğini belirtilmiştir. Eyaletler arası görevlendirilen Uygurlar, kendi rızaları dışında Çin'in farklı bölgelerine sevk edilmekte, ailelerinden koparılmakta

26.11.2025

Wuhan merkezli otomobil iç donanım tedarikçisi Boqi Technology'nin tedarik zincirinde, Doğu Türkistan kaynaklı pamuk ve tekstil malzemeleri kullanıldığı tespit edildi. Şirketin en büyük hissedarlarından Wuhan Yudahua Textile and Garment Group'un yan kuruluşları, Doğu Türkistan'daki Kunyu Ekonomik ve Teknolojik Gelişim Bölgesi gibi yüksek riskli sanayi bölgelerinden malzeme temin ediyor ve bu bölgeler, zorla çalıştırma ve devlet destekli "yardım" programlarıyla ilişkilendiriliyor. ABD merkezli Sage Automotive Interiors ise Boqi ürünlerini hem ABD'ye hem de Meksika'ya ithal ediyor ve bazı parçaların doğrudan Wuhan'daki tedarikçilerden geldiği görülüyor.

28.11.2025

ETHR tarafından Ankara'da düzenlenen "Uygur Zorla Çalıştırması: Küresel Tedarik Zincirine Yansımaları ve Türkiye için Olası Riskler" başlıklı çalıştayda, Çin'in Doğu Türkistan'daki sistematik zorla çalıştırma politikalarının küresel tedarik zincirleri ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etik, ticari ve jeopolitik riskleri ele alındı. Çalıştayın ikinci oturumunda söz alan AK Parti İstanbul Milletvekili Adem Yıldırım, Türkiye-Çin ilişkilerindeki sorun alanlarına rağmen Doğu Türkistan meselesinin ikili iş birliğinin önüne "aşılmaz bir engel" olarak konulmaması gerektiğini vurguladı ve bunun Türkiye'nin hem insan hakları ve etik sorumluluklarını hem de tedarik zinciri güvenliği ile ticari itibarını koruyan, ilkel ve ölçülü bir diplomatik hat üzerinden yürütülebileceğini ifade etti. Deva Partisi Genel Başkan Yardımcısı İdris Şahin ise tekstil sektöründeki "ürün aklama" verilerine dikkat çekti. Gelecek Partisi Grup Başkanvekili Selçuk Özdağ ise Çin'in gazetecilere ve bağımsız araştırmacılara bölgeye giriş izni vermemesini ihlalleri gizleme çabası olarak değerlendirdi. Ayrıca, Bağımsız Milletvekili Mustafa Yeneroğlu konunun uluslararası kamuoyu ve karar alıcılar nezdinde sistematik bir biçimde dile getirilmesi gerekliliğine işaret etti; üniversiteleri de disiplinler arası araştırma ve doğrulanabilir veri üretimi yoluyla bu sürece kurumsal sorumlulukla katkı sunmaya çağırdı.

ve sıkı gözetim altında fabrikalarda ve sanayi tesislerinde çalıştırılmaktadır. Bu görevlendirmeler çoğu zaman "istihdam", "mesleki eğitim" veya "yoksulluk azaltma" söylemleriyle meşrulaştırılırken, fiilîyatta hareket özgürlüğünün kısıtlandığı ve geri dönmenin engellendiği bir sistemin parçası olarak işlemektedir. Nitekim Jiangsu eyaletinin Yangzhou kentindeki bir

elektronik fabrikasında çalışan bir Uygur, yüksek duvarlar ve dikenli tellerle çevrili fabrikalarda her gün 15-16 saat çalıştıklarını ve neredeyse hiç izin olmadan üç yıldır aralıksız çalıştığını ifade etmiştir (Central News Agency, 2025).

Doğu Türkistan ve Çin'in farklı eyaletlerinde gerçekleştirilen zorla çalıştırma, sınır ötesi emek sömürüsü işlevine de sahiptir.

Nitekim, Uyghur Human Rights Project'in uçuş verileri analizine göre, mayıs 2025 itibarıyla Urumçi ve Kaşgar uluslararası havalimanlarını Avrupa'ya bağlayan kargo hatlarının sayısı 40'ı aşmakta ve bu havalimanları üzerinden taşınan elektronik, e-ticaret ve tarım ürünleri, Uygurların zorla çalıştırılması riskini taşımaktadır. Yeni hava kargo rotaları ile Çin, hafta-

09.12.2025

RTÉ Investigates, İrlanda genelinde yaygın biçimde kullanılan JA Solar ve Jinko Solar panellerinin, Doğu Türkistan'dan temin edilen ve zorla çalıştırma ile ilişkilendirilen polisilikon tedarik zincirlerine bağlı olduğunu ortaya koydu. Birleşmiş Milletler'in 2022 tarihli raporu, bölgede yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleri bulunduğunu ve bu ihlallerin insanlığa karşı suçlar kapsamında değerlendirilebileceğini belirtirken, araştırmalar polisilikon üretiminin kömür yoğun bir yapıya sahip olduğunu ve ciddi çevresel tahribata yol açtığını gösteriyor. İrlanda'daki kamu kurumları ve büyük projeler AB mevzuatına uyum ve tedarikçi beyanlarına işaret etse de söz konusu panellerin üretim sürecine ilişkin izlenebilirlik ve tedarik zinciri denetimlerinin yetersizliği eleştiri konusu olmaya devam ediyor. Buna karşın Çin'in küresel enerji piyasasındaki baskın konumu ve İrlanda'nın iklim hedeflerine hızla ulaşma baskısı, etik kaygılara rağmen Çin menşeli panellerin kullanımının sürmesini olası kılıyor.

Zorla çalıştırılan Uygurlar bir yandan fabrikalarda, tarım alanlarında ve lojistik ağlarda emekleri sömürülerek Çin'in ekonomik çıkarlarına hizmet eden üretim unsurlarına dönüştürülürken, diğer yandan endoktrinasyon kampları, sürekli gözetim ve disiplin mekanizmaları aracılığıyla sürekli denetlenen bir "kontrol nesnesi" hâline getirilmektedir.

da 40'tan fazla kargo uçağı seferi düzenlemekte ve her uçuşta 24 ila 112 ton arasında yük taşınmaktadır. Bu lojistik altyapı, zorla çalıştırılan işçilerin üretim çıktılarının küresel pazara entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Böylece, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki "Hava İpek Yolu" stratejisinin bir parçası olarak Urumçi'nin uluslararası lojistik merkezî hâline getirilmesi amaçlanmaktadır. İçlerinde Birleşik Krallık,

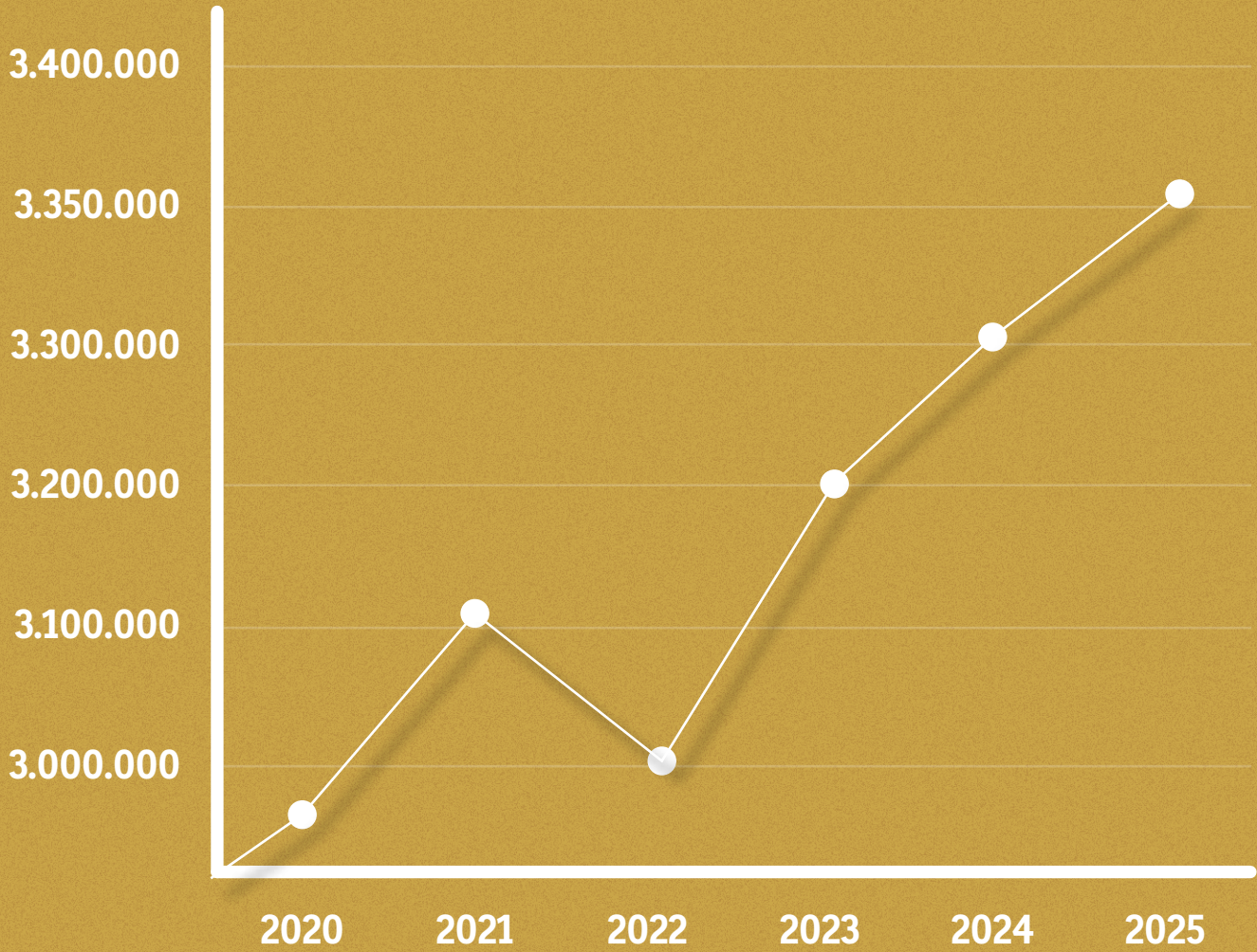
Almanya, Macaristan, Yunanistan, İsviçre, Belçika, İrlanda ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinin yer aldığı bu rotalar, Avrupa'nın tedarik zincirine zorla çalıştırmanın dâhil olmasına kapı aralamaktadır (Uyghur Human Rights Project, 2025a).

Sonuç olarak, Dünyadaki en büyük devlet destekli zorla çalıştırma sistemine sahip Doğu Türkistan'da zorla çalıştırma, münferit ihlallerden ziyade Çin'in sanayi, kri-

tik maden ve küresel tedarik zinciri stratejileri ile bütünleşmiştir. Ayrıca, "ekonomik kalkınma" söylemi altında meşrulaştırılan ve Uygur toplumunu sistematik biçimde denetim, dağıtma ve sömürüye tabi kılan yapısal bir devlet politikası niteliği taşımaktadır.

Doğu Türkistan'da “Fazla İş Gücü” Kapsamında İl Dışına Transfer Edilen İşçi Sayıları (2020-2025)

* 2025 yılında Doğu Türkistan'da “fazla iş gücü” söylemi altında farklı bölgelere transfer edilen kırsal işçi sayısı **3.358.400** olarak kaydedilirken, bölgede son beş yılda (2021-2025) gerçekleştirilen toplam kırsal işçi transferi **16.100.000**'e ulaşmıştır.

Kaynak: Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi İstatistik Bürosu & Ulusal İstatistik Bürosu Xinjiang Araştırma Ekibi (2019-2024)
Xinjiang Uygur Autonomous Region Government (2026)

14. BÖLÜM

Propaganda

Son on yılda Çin Komünist Partisi, çoğu zaman şiddet içeren yöntemlerle, Uygur kimliğinin anlamlı tüm göstergelerini ortadan kaldırmaya yönelik çabalarını hızlandırmıştır. Bu strateji; Uygurların toplu göçaltılar, uzun süreli hapis cezaları, yerleştirildikleri yer konusunda neredeyse hiçbir söz hakkı tanımayan devlet destekli iş gücü programları ve ebeveynler için yatılı okulları giderek kaçınılmaz hâle getiren devlet eğitim reformları yoluyla fiziksel olarak evlerinden ve topluluklarından koparılmasıyla başlamaktadır. Devlet eliyle kurumsallaştırılan bu aile ayrılıkları, özellikle din ve dil başta olmak üzere Uygur kimliğinin kamusal alandaki ifadelerini sınırlayan giderek daha katı politikalarla eş zamanlı yürütülmektedir. Cami ve mazerların kapatılması ve yıkılması, gündelik dindar pratiklerin keyfi biçimde “aşırılık” olarak damgalanması ile yaygın yüksek ve düşük teknoloji gözetim uygulamaları, kamusal dinî pratiği ciddi biçimde kısıtlamıştır. Bununla birlikte Mandarin (yani Çin’in resmî konuşma dili), sınıf içi eğitimin temel dili olarak Uygurcanın yerini almış; pek çok durumda okullarda konuşulan tek dil hâline gelmiştir. ABD’nin yerli Amerikalılara yönelik tarihsel politikalarını andıran bu uygulamalar, Uygurları anavatanlarından koparmaya ve onları ana akım “Çin” kültürü içinde asimile etmeye yönelik sistematik bir girişim niteliği taşımaktadır.

Doç. Dr. Timothy Grose
Rose-Hulman Institute of Technology,
Çin Çalışmaları

kaynaklar için:

19.02.2025

Uluslararası film çevrelerinde ilgi gören Çinli yönetmen Jing Yi'nin ilk uzun metraj filmi The Botanist, Doğu Türkistan'ın kırsal bir bölgesinde geçen hikâyesiyle idealleştirilmiş bir yaşam anlatısı sunuyor. Film, Kazak bir çocuk olan Arsin'in doğa, bitkiler ve geleneksel halk inançlarıyla kurduğu ilişki üzerinden kişisel bir keşif sürecini merkeze alırken, hikâyeye ilerleyen aşamalarda Meiyu adlı Han Çinli bir çocuğun dâhil olmasıyla çok etnisiteli köy yaşamını sakin ve uyumlu bir çerçevede betimliyor. Pastoral görüntüler ve düşük tempolu anlatımıyla The Botanist, bölgedeki gündelik hayatı çatışmalardan ve siyasal bağlamdan arındırılmış biçimde aktararak izleyiciye dingin bir atmosfer sunmayı amaçlıyor. Film, bu özellikleriyle Berlinale gibi uluslararası platformlarda öne çıkarken, bazı eleştirmenler tarafından ÇKP'nin resmî anlatılarıyla örtüşen, idealize edilmiş ve sorunlardan arındırılmış bir kırsal yaşam tasviri sunduğu yönünde değerlendiriliyor.

28.02.2025

Nijer'deki Çin Büyükelçiliği, yerel bir yönetmen tarafından çekilen "Xinjiang İyi Bir Yer" adlı belgeselin ilk gösterimine ev sahipliği yaptı. Gösterime Nijer Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin yanı sıra İslami dernek temsilcileri, medya mensupları ve diplomatik misyon üyeleri katıldı. Belgeselin, Nijerli bir yönetmenin Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği çekimlere dayandığı ve Hausa ile Fransızca dillerinde Nijer'deki çeşitli medya platformlarında yayımlanmasının planlandığı belirtildi. Gösterimde konuşan Çinli büyükelçi, belgeselin Doğu Türkistan'ın ekonomik gelişimini, çok etnisiteli ve uyumlu toplumsal yapısını ile istikrarlı yaşam koşullarını yansıttığını savunarak, Batı kaynaklı eleştirilerin gerçeği yansıtmadığını ileri sürdü.

11.03.2025

Çin'in farklı bölgelerinde yürütülen ortak yaşam ve toplumsal uyum politikaları kapsamında, çok etnisiteli yerleşimlerde "iç içe geçmiş toplum yapısını" güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli uygulamaların hayata geçirildiği bildiriliyor. Sincan (Xinjiang), Guangxi, Ningxia, İç Moğolistan ve Tibet'te mahalle düzeyinde düzenlenen kültürel etkinlikler, ortak toplantılar ve sosyal destek programlarıyla farklı etnik grupların birlikte yaşam, çalışma ve sosyal hayata katılımının teşvik edildiği aktarılıyor. Yetkililer, bu çalışmaların etnik gruplar arasındaki etkileşimi artırmayı, toplumsal uyumu güçlendirmeyi ve ortak bir aidiyet duygusu oluşturmayı amaçladığını belirtiyor.

20.03.2025

Tayland'dan Çin'e zorla iade edilen 40 Uygur'un ardından Taylandlı gazetecilerden oluşan bir heyet, Doğu Türkistan'a götürülerek yerel yetkililer eşliğinde denetim yapmaya davet edildi. Ziyaret sırasında gazetecilerin çektikleri fotoğrafların Çinli güvenlik görevlileri tarafından incelendiği, onaylanmayan görüntülerin ise sildirildiği aktarıldı. Tayland Dışişleri ve Savunma Bakanlığı yetkililerinin de eşlik ettiği ziyaretin, iade edilen Uygurların yaşam koşullarının resmî anlatı doğrultusunda kamuoyuna aktarılmasını amaçladığı belirtiliyor.

24.03.2025

Türk yönetmen Serkan Koç'un Doğu Türkistan'da çektiği "Pomegranate - 7 Days in Xinjiang" adlı belgesel, bölgede var olduğu iddia edilen gündelik yaşam ve toplumsal düzeni ekranlara taşıyor. Yönetmen Koç, köyleri, kooperatifleri ve "farklı etnik grupların birlikte çalıştığı" model yerleşimleri göstererek Doğu Türkistan'ı barışçıl ve uyumlu bir toplum olarak resmediyor. Belgesel, dışarıdan bakıldığında tek bir bütün olan ancak içinde çok sayıda tohumu barındıran nar metaforu üzerinden, Çin'deki 56 etnik grubun "uyum içinde" yaşadığı propagandasını pekiştiriyor ve izleyiciye bölgenin gelişmiş ve huzurlu bir yer olduğu izlenimini sunuyor.

13.04.2025

Voice of America, Çin Komünist Partisi'nin uzun süredir uyguladığı propaganda stratejisinin bir parçası olarak Çin'i öven yabancı bloggerların Çin sosyal medya platformlarında hızla parlatıldığını belirtiyor. Habere göre yabancı influencerlar hükümet, devlet medyası ve MCN adı verilen üçüncü taraf ağlarla iş birliği yaparak özellikle Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini aklayan içerikler üretiyor. Uzmanlar, yabancı figürlerin öne çıkarılmasıyla Çin'deki yaşamın uluslararası kamuoyunda dile getirilen eleştirilerden farklı ve daha olumlu farklı olduğu yönünde bir algının iç kamuoyuna sunulmasının hedeflendiğini vurguluyor.

20.06.2025

Çinli yönetmen Liu Guoyi'nin çektiği “*Fabric of Lives*” adlı film, Doğu Türkistan’ın güneyinde yaşayan biri Uygur, diğeri Han Çinli iki pamuk çiftçisinin gündelik yaşamına odaklanıyor. Filmde pamuk tarımının mevsimsel döngüsü, emeğin zorlukları, aile ilişkileri ve tarımsal üretimde makine kullanımının yarattığı dönüşüm ön plana çıkarılıyor. Çin’in pamuk sektörünün uluslararası alanda zorla çalıştırma iddialarıyla sıkça gündeme gelmesine rağmen film, kırsal yaşamı tartışmalı bağlamların dışında bırakan bir anlatı tercih ederek pamuk üretiminin kültürel ve duygusal yönlerini öne çıkarmayı amaçlıyor.

21.06.2025

Çin Diaspora Federasyonu ve Xinjiang Hükûmeti Basın Ofisi tarafından düzenlenen “Çin Rüyasının Peşinde: Güzel Sincan (Xinjiang)” adlı etkinlik, Urumçi’de başlatıldı. 14 ülkeden 15 yabancı Çince medya mensubu bir hafta boyunca Urumçi, Changji ve Çöçek gibi bölgeleri ziyaret ederek Doğu Türkistan’ın etnik dayanışması ve kültürel mirasını deneyimleyeceği ifade ediliyor. Etkinliğe katılan yabancı medya temsilcileri, Doğu Türkistan’ı fotoğraf, metin ve kısa video gibi farklı formatlarla dünyaya aktararak, Çin ve Doğu Türkistan hakkında “doğru, çok boyutlu ve etkileyici” hikâyeler anlatmayı amaçladıklarını belirtiyor.

ANALİZ

Çin’in Doğu Türkistan politikası, sahadaki ağır insan hakları ihlallerini görünmez kılmayı amaçlayan çok katmanlı bir propaganda ve algı yönetimi stratejisi ile desteklenmektedir. Bu strateji özellikle influencer diplomasisi, kontrollü misafir heyetleri ve küresel medya manipülasyonu üzerinden uluslararası ve yerel kamuoyunu şekillendirmeyi hedeflemektedir.

ÇKP’nin Doğu Türkistan’da yürüttüğü “influencer diplomasisi” ve “misafir heyeti stratejisi” kapsamında Çinli yetkililer eşliğinde ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Gezi boyunca konuklara çoğunlukla devlet onaylı camiler ile altyapısı yenilenmiş, turizme ve vitrin projelerine ayrılmış, güvenlik ve gözetim altında tutulan belirli alanlar gösterilmektedir. Nitekim

bu seçilmiş mekânlar, bölgenin gündelik yaşamını ve genel gerçekliğini yansıtmamakta ve gösterilen toplumsal hayat “bölgenin normal” olarak sunulmaktadır. Çin bu bağlamda bölgeye yabancı influencerları, gazetecileri, Müslüman ülkelerden gelen din adamları ve akademisyenleri Doğu Türkistan’da konuk etmekte ve parti politikalarıyla uyumlu, kurmaca

21.07.2025

Princeton University Press (PUP), Çin hükûmeti tarafından düzenlenen “Sincan (Xinjiang) Kültür Turu”na katılmasının ardından yoğun eleştirilerin hedefi oldu. Çin devlet medyası söz konusu turu kültürel değişim ve entelektüel etkileşim olarak sunarken, eleştirmenler turu sahnelenmiş Uygur halk kültürü gösterileri üzerinden ÇKP’nin etnik uyum propagandasını öne çıkaran bir Potemkin turu olarak yorumlandı. Tur sırasında PUP ekibinin, Çin’in resmî anlatısıyla örtüşen ve kültürel çeşitlilik ile birlikte yaşama vurgusu yapan açıklamalarda bulunduğu, PUP yöneticilerinden Christie Henry’nin “Farklı kültürler bir arada barış içinde yaşayabilir.” sözlerinin ise devlet medyası tarafından Doğu Türkistan’daki etnik uyum söylemini uluslararası kamuoyuna aktarmak amacıyla kullanıldığı belirtildi.

10.09.2025

Çinli yetkililer aralarında gazeteci, yazar ve siyasetçilerin de olduğu Türk bir heyeti Doğu Türkistan’ın Urumçi, Turfan ve Kaşgar başta olmak üzere çeşitli bölgelerini incelemek üzere davet etti. Türk heyet, uluslararası insan hakları örgütlerinin raporlarıyla çelişir biçimde “Uygurcanın yasak olmadığını”, “camilerin bakımlı ve ibadete açık olduğunu” ve gençlerin Çince, Uygurca ve Arapça olmak üzere 3 dilde eğitim gördüklerini iddia ederek ÇKP politikasıyla uyumlu açıklamalarda bulundu.

turlar düzenlemektedir. Böylece Pekin hükûmeti, Uygur ve diğer Türk asıllı halklar üzerindeki baskıyı bir “yanlış anlaşılma” olarak göstererek belgelenmiş zorla çalıştırma ve kitlesel gözetim gibi insan hakları ihlallerinin üzerini örtmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Türkiye, Endonezya ve Körfez ülkeleri gibi Müslüman ülkelerden gazeteci ve din adamlarının davet edildiği program ve geziler üzerinden

Doğu Türkistan’daki dinî baskılara ilişkin eleştirilerin “Batı’nın Çin’i karalama politikası” olduğu mesajı verilmekte ve bu yolla Müslüman kamuoyunda Çin’e yönelik tepkilerin azaltılması amaçlanmaktadır. Central European Institute of Asian Studies (CEIAS) araştırmacısı Kara Nêmečková, Çin’in ilgili influencer stratejisi ile ilgili, “Bu propaganda biçimi, geleneksel devlet mesajlarından daha az belirgin

ancak normal vlog veya seyahat videosu formatında sunulduğu için de daha doğal görünüyor.” çıkarımıyla Çin’in doğrudan siyasi mesaj vermek yerine, sosyal medya fenomenleri aracılığıyla hazırlanmış ürünleri yumuşak güç olarak kullandığını ifade etmektedir (Radio Prague International, 2025).

Xi Jinping liderliğinde Çin Komünist Partisi (ÇKP), “medya

19.09.2025

Çin hükûmeti, “Yeni Dönemde Xinjiang Yönetimi: Uygulamalar ve Başarılar” başlıklı yeni bir Teknik Rapor (*White Paper*) yayımladı. Raporda, Doğu Türkistan’daki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler, Çin’in resmî bakış açısıyla sunuldu. Ayrıca, bölgenin tarih boyunca Çin egemenliği ile bütünleştiği ve Han Hanedanlığından itibaren idari kurumlarla Çin medeniyetine dâhil edildiği iddia edildi. Ayrıca, 2016’dan bu yana bölgede terör saldırısı yaşanmadığı iddiası öne çıkarılarak Çin’in “terörizm, ayrılıkçılık ve dinî aşırılıkla mücadele” kapsamında eğitim, mesleki programlar ve istihdam imkânları sağladığı savunuldu; bu anlatıda ise sistematik baskı uygulamaları, yoğun dijital gözetim ve insan hakları ihlallerine ilişkin eleştiriler göz ardı edilerek ÇKP politikaları övgüyle aktarıldı.

üzerinde parti kontrolü” doktrini, ulusal güvenliğin temel ilkesi hâline getirmiştir (Antonopoulos, 2025). Bu kapsamda, Çin’in “Büyük Dörtlü” olarak adlandırılan devlet medya kuruluşları Xinhua Haber Ajansı, China Global Television Network (CGTN), China Radio International (CRI) ve China Daily, Pekin’in dış propaganda stratejisinin temel taşı olarak işlev görmektedir ve Doğu Türkistan’da

yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin uluslararası algıyı Çin lehine şekillendirmeyi hedeflemektedir. Bu kurumlar toplama kampları, zorla çalıştırma, kitlesel gözetim ve kültürel asimilasyon gibi uygulamaları sistematik biçimde ya inkâr etmekte ya da “terörle mücadele”, “istikrarın korunması” ve “ekonomik kalkınma” söylemleri üzerinden parti politikalarını haklı göstermektedir. Yabancı medya

ortaklıkları, çok dilli yayınlar ve sponsorlu içerikler aracılığıyla üretilen bu anlatı, Doğu Türkistan’daki baskı politikalarını meşrulaştırma ve bağımsız insan hakları raporlarının etkisini zayıflatmayı amaçlayan koordineli bir propaganda ekosistemi oluşturmaktadır.

Nitekim, Çin ve Doğu Türkistan’da her ne kadar YouTube, X ve Facebook’a erişim yasaklı olsa da Çin, aynı platformlar üzerin-

28.10.2025

Yeni Dünya Araştırmaları Merkezî (YDAM) tarafından Doğu Türkistan üzerine düzenlenen bir etkinlikte, Doğu Türkistan’ı ziyaret eden giden gazeteci ve akademisyenler, bölgenin “ekonomik ve kültürel gelişiminin yükselişte olduğu” ve “çok etnisiteli toplum yapısının uyum içinde işlediği” yönünde değerlendirmelerde bulundu. Ankara Çin Büyükelçisi Jiang Xuebin’in de katıldığı etkinlikte Doğu Türkistan, Avrasya’nın altın geçidi olarak tanımlanırken bölgenin, Çin’in batıya açılan stratejik cephesi hâline geldiği ifade edildi. YDAM Direktörü Prof. Dr. Hasan Ünal ise Batı’nın Soğuk Savaş milliyetçiliği perspektifiyle Doğu Türkistan’a dair olumsuz anlatımlar geliştirdiğini, iki ülkenin karşılıklı anlayış ve eğitim değişim programlarıyla bu algıyı dengeleyebileceğini öne sürdü. Toplantıda öne çıkan ifadelerin, bölgeye ilişkin eleştirel başlıklara temas etmeden Çin’in kalkınma ve uyum söylemini merkeze aldığı görüldü.

02.11.2025

BBC'nin haberine göre Çin yönetimi, Doğu Türkistan'ı yoğun altyapı yatırımları ve tanıtım kampanyalarıyla bir turizm odaklı bir cazibe merkezî olarak öne çıkarıyor. Resmî verilere göre bölgede 2024 yılında 300 milyon turist ağırlandı ve turizm gelirlerinde kayda değer bir artış yaşandı. Buna karşın uluslararası kuruluşlar ve insan hakları örgütleri, bu turistik anlatıların ardında Uyghur Türklerine yönelik kitlesel gözetim, zorla asimilasyon politikaları ve dinî-kültürel yapının sistematik biçimde tasfiye edildiğine dair bulguların sürdüğünü belirtiyor.

04.11.2025

CNN Türk'ün Ekim 2025'te Çinli yetkililerin davetiyle gerçekleştirdiği Urumçi ziyareti, Çin hükûmetinin bölgeyi "turistik ve kontrollü bir vitrin" olarak sunma çabası olarak yorumlanıyor. Tanrı Dağları'ndan Hoten pazarına kadar çeşitli noktaları ziyaret eden muhabir ve kameramandan oluşan ekip, gezi boyunca sürekli gözetim altında tutulduklarını ve yetkililere yönelttikleri günlük yaşam koşullarına dair sorulara açık ve net yanıtlar verilmediğini aktarıyor. Camilerde ibadet edenlerin sayısı ve İslam eğitimiyle ilgili sunumların ise gündelik pratiği yansıtmaktan ziyade büyük ölçüde resmî propaganda hizmet eden sınırlı gösterimlerden ibaret olduğu ifade ediliyor.

den binlerce troll hesabı devreye sokarak dünya kamuoyunu manipüle etmeye çalışmaktadır (Kara, 2025). Bu yolla Pekin yönetimi, Doğu Türkistan, Tayvan, Hong Kong ve Tibet'te yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin eleştirileri, troll ağları aracılığıyla yaygınlaştırılan olumlu ve parlatılmış içeriklerle gölgede bırakmayı; söz konusu ihlalleri itibarsızlaştırarak kamuoyunda meşruiyet tartışmalarını za-

yıflatmayı hedeflemektedir. Ayrıca, "Çin yükselen, barışçıl bir güçtür." söylemini dolaşıma sokarak hem demokratik ülkelerdeki Çin karşıtı politikaların destek bulma oranını azaltmayı hem de uluslararası kamuoyunda Çin'in agresif bir aktör değil, "küresel istikrara katkı sunan sorumlu bir güç olarak" algılanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu söylem hem uluslararası ekonomik iş birliklerini teşvik et-

mek hem de Pekin'in insan hakları ihlalleri, baskıcı iç politikaları ve bölgesel güç projeksiyonuna yönelik eleştirileri yumuşatmayı amaçlayan daha geniş kapsamlı bir propaganda stratejisinin parçası olarak kullanılmaktadır (Demi-rel, 2019).

Çin'in çok yönlü uluslararası medya manipülasyonu, küresel ifade özgürlüğünde tehlikeli bir "daralmaya" yol açmaktadır. Pekin,

11.11.2025

Endonezya İslami Dostluk Derneği'nden 13 kişilik bir heyet, Çinli yetkililerin daveti üzerine Doğu Türkistan'ı ziyaret etti. Heyet, Urumçi ve Kaşgar'da camiler, eski şehir alanlarını ve çeşitli işletmeleri gezerek, ÇKP'nin bölgedeki uygulamalarını olumlu bir çerçevede aktardı. Ziyaret sırasında heyet yetkilileri, uluslararası insan hakları araştırmacılarının Doğu Türkistan'a ilişkin gözlem ve bulgularının gerçeği yansıtmadığı yönünde görüşlerini dile getirdi.

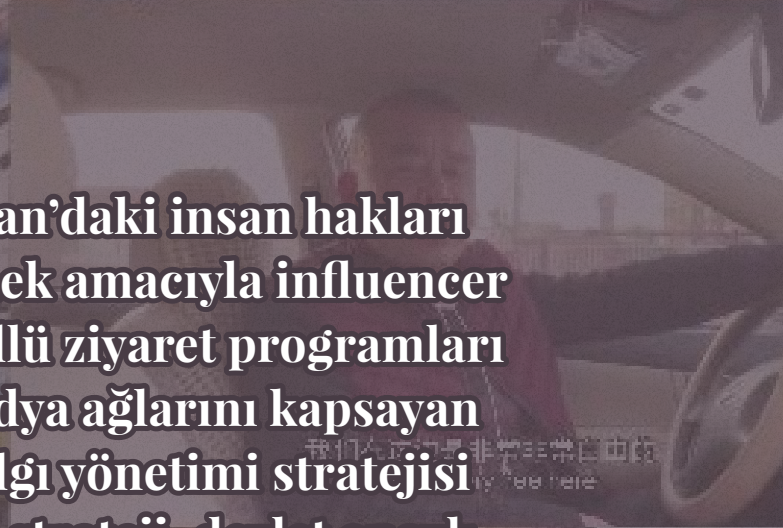
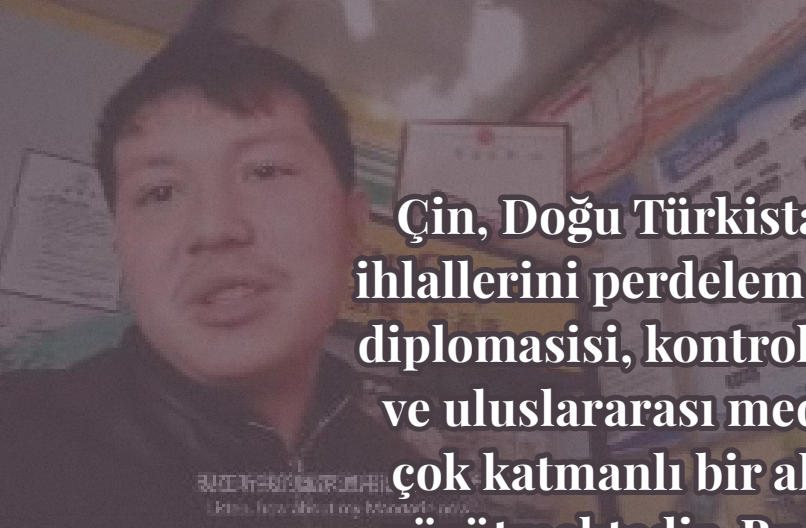
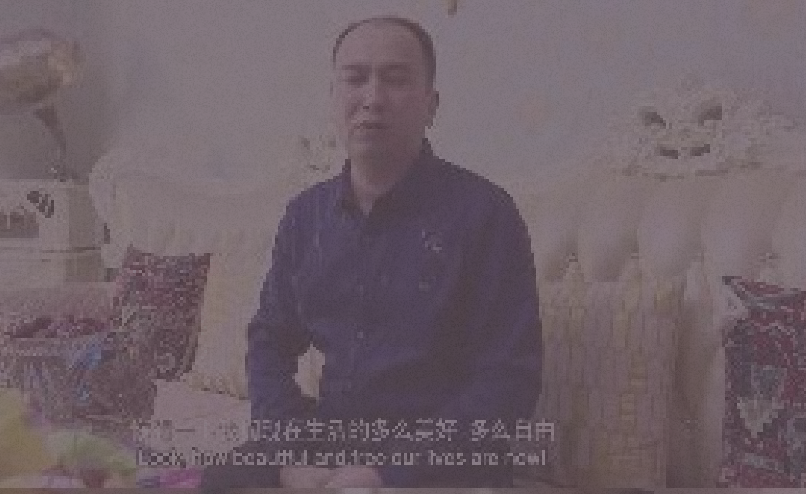
13.11.2025

Türk asıllı Amerikan yayıncı Hasan Piker, 13 Kasım 2025'te Çin Komünist Partisi'ne bağlı devlet kanalı China Global Television Network'te (CGTN) yayımlanan röportajında, Çin'i "normal bir ülke" olarak nitelendirerek Batı'da Çin hakkında "yanlış bilgiler ve yalanlar" bulunduğunu savundu. Röportaj, CGTN'nin Doğu Türkistan'daki Uygurlara yönelik insan hakları ihlallerini örtbas etmek amacıyla propaganda yaptığı yönündeki uluslararası eleştirilerin sürdüğü bir dönemde yayımlandı. CGTN, Piker'in milyonlarca takipçiye sahip olmasını öne çıkararak onu genç Batılı kitlelere ulaşan etkili bir figür olarak sundu. Piker, yayınlarında Doğu Türkistan'ı "mutlu ve istikrarlı" bir bölge şeklinde resmeden ve soykırım, toplu göçaltılar ve asimilasyon iddialarını reddeden içerikler üretmesiyle tanınıyor.

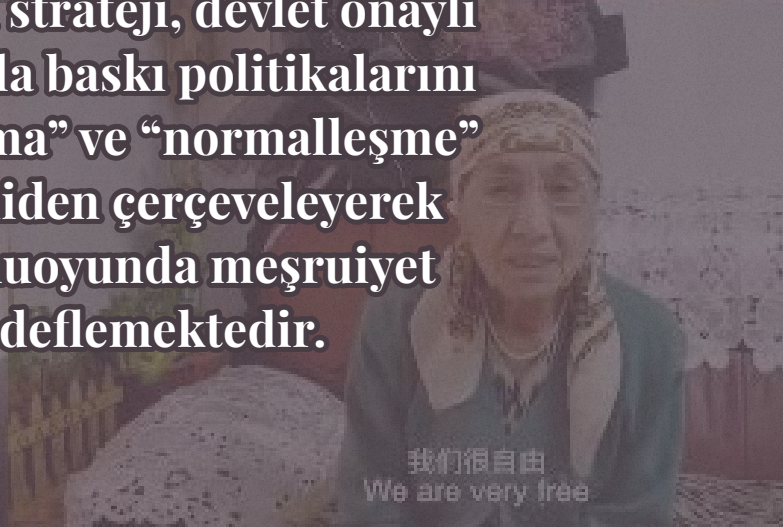
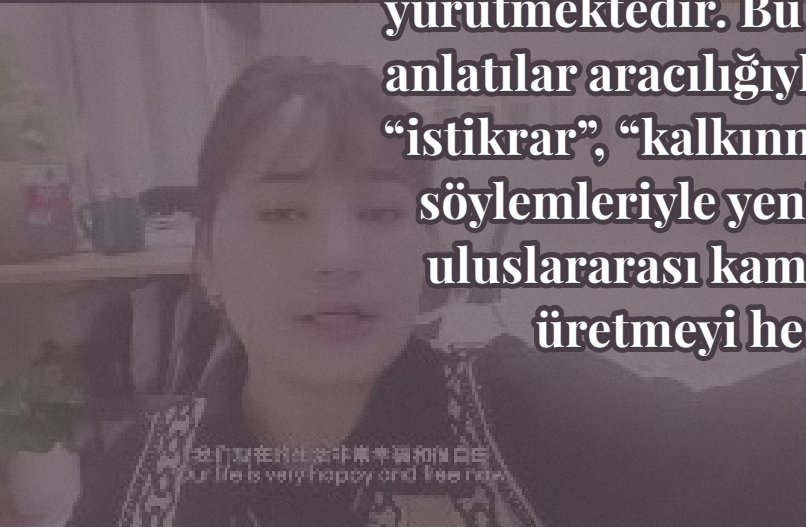
medya kuruluşlarına gizli ortaklıklar, etiketlenmiş içerik dağıtımı, influencer sponsorluğu, hatta siber zorbalık ve diplomatik baskı yoluyla haber kapsamını etkilemek için her yıl milyarlarca dolar harcamaktadır. Erişim ağını derinleştirmek adına ÇKP, "yabancı beyin, yabancı ağız ve yabancı kalem" olarak adlandırılan uluslararası bir influencer ağı oluşturmuştur. Bu kişiler, Çin yanlısı mesajları güç-

lendirmekte, propaganda söylemini normalleştirmekte ve olumsuz haberleri dengelemeye çalışmaktadır. Örneğin; Uygurların zorla çalıştırılmasıyla suçlanan hızlı moda markası Shein, genç Amerikalı influencerları Guangzhou'daki fabrikalarını gezmeye davet etmiş ve özenle düzenlenmiş gezi, "mutlu işçiler" görüntüsüyle istismar iddialarını perdelemeyi amaçlamıştır (Antonopoulos, 2025).

Son tahlilde Çin, Doğu Türkistan'da uyguladığı politikaları uluslararası meşruiyet zeminine taşımak için kontrollü anlatılar, seçilmiş tanıklıklar ve dijital propaganda araçlarını eş zamanlı kullanan kapsamlı bir algı yönetimi yürütmektedir. Bu strateji, sahadaki yapısal baskı ve hak ihlallerinin üzerini örtmeye yönelik bilinçli ve organize bir çabanın ürünü olarak öne çıkmaktadır.

Çin, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerini perdelemek amacıyla influencer diplomasisi, kontrollü ziyaret programları ve uluslararası medya ağlarını kapsayan çok katmanlı bir algı yönetimi stratejisi yürütmektedir. Bu strateji, devlet onaylı anlatılar aracılığıyla baskı politikalarını “istikrar”, “kalkınma” ve “normalleşme” söylemleriyle yeniden çerçeveleyerek uluslararası kamuoyunda meşruiyet üretmeyi hedeflemektedir.

2024-2025 yılları arasını kapsayan dönemde Çin, Freedom House verilerine göre “özgür olmayan” bir ülke olarak konumunu sürdürdü ve insan hakları ile özgürlükler alanındaki baskıcı politikalarını derinleştirdi. Çin Komünist Partisi; medya, sivil toplum, internet ve dinî pratikler üzerinde sıkı kontroller uygulamaya devam ederken, bağımsız sesler ve insan hakları savunucuları düzenli olarak cezalandırıldı. Özellikle Doğu Türkistan’da Uygur ve diğer Türkî halklara karşı keyfî gözaltılar, toplu gözetim, kültürel ve dinî baskılar ile zorla çalıştırma uygulamalarının sürdüğü görüldü. 2025 yılında da hukuki ve idari araçlar, eleştirel söylemleri engellemek ve insan hakları savunucularını bastırmak için sertleştirilirken temel özgürlüklerde kayda değer bir iyileşme gözlenmedi.

Zorla Çalıştırma:

Doğu Türkistan’da faaliyet gösteren, bu bölgeden tedarik sağlayan ya da bölgedeki şirketlerle iş birliği yapan şirketler, Çin Komünist Partisi tarafından işlenen insan hakları ihlallerine ortak olma riskiyle karşı karşıyadır.

2024 yılında ABD İç Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan Mayıs (26 şirket), Haziran (3 şirket), Ağustos (5 şirket) ve Kasım ayı (29 şirket) raporlarına göre UFLPA Entity List’e (Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası kapsamındaki Kurumlar Listesi) toplam 63 yeni şirket dâhil olmuştur (Department of Homeland Security, 2024; Federal Register, 2024a, 2024b; United States Trade Representative, 2024). 2024 yılı için öncelikli denetim alanları olarak belirlenen sektörler arasında; alüminyum, PVC, deniz ürünleri, giyim ve tekstil ürünleri, özellikle polisilikon gibi silika bazlı ürünler, domates ve domatesten üretilen ürünler yer almıştır.

Alıntılanlara ek olarak, bakanlığın 2025 yılına ilişkin kamuoyuna açıkladığı son veriler, 14 Ocak 2025’te listeye eklenen 37 yeni enerji ve tekstil şirketini ortaya koymaktadır. Ayrıca UFLPA kapsamında denetim ve

yaptırımlar açısından 2025 yılı için kostik soda, bakır, lityum, kırmızı hurma ve çelik sektörleri yeni yüksek öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Bu son eklemelerle birlikte, UFLPA çerçevesinde ABD pazarına girişi varsayımsal olarak engellenen Çinli şirketlerin toplam sayısı 144’e ulaşmıştır (Department of Homeland Security, t.y.).

Sektörel değişim bağlamında, 2024 yılında listeye eklenen şirketler, hem geleneksel tarım ve tekstil alanlarında hem de belirli endüstriyel ham maddelerle ilişkili sektörlerde yoğunlaşmıştır. Söz konusu sektörler, yüksek üretim hacimleri ve ABD ithalatındaki kayda değer payları nedeniyle özellikle dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu sektörlerde zorla çalıştırma uygulamalarına ilişkin mevcut belge ve kanıtların daha erişilebilir olması, denetim ve yaptırımların etkinliğini artırmayı sağlamıştır. 2025 yılında enerji ve tekstil şirketlerine ek olarak listeye dâhil edilen stratejik ve sanayiye dayalı ham maddeler, Çin’in küresel enerji, teknoloji ve sanayi üretiminde giderek daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.

Zorla çalıştırmayla bağlantılı olarak, 2024-2025 döneminde Urumçi (Doğu Türkistan) ile Avrupa arasındaki hava kargo trafiğinde hızlı ve kalıcı bir artış yaşanmıştır. Bu artış, olağan ticari genişlemenin ötesine geçerek, insan hakları ihlalleriyle ilişkili üretim ve tedarik zincirlerinin daha yoğun ve düzenli biçimde küresel pazarlara entegre edildiğine işaret etmektedir.

2024 yılı boyunca, hava kargo hacmi yılın ilk aylarında sınırlı bir düzeyde seyretmiş, ancak ilkbahar sonundan itibaren istikrarlı ve kesintisiz bir yükseliş eğilimi göstermiştir. Yaz aylarında kargo hacmi belirgin biçimde artmış, bu artış yılın son çeyreğinde kısmi bir yavaşlama yaşasa da yılbaşındaki seviyelerin açık biçimde üzerinde kalmıştır. Bu tablo, geçici talep artışından ziyade lojistik kapasitenin bilinçli olarak genişletildiğini ve uzun vadeli sevkiyat planlarının devreye alındığını düşündürmektedir. Ek olarak, 2025 yılında ise artış daha keskin ve yapısal bir nitelik kazanmıştır. Yılın başında kısa süreli bir gerileme görülse de, ilk çeyrek sonrasında yüksek hacimli ve sürekli bir sıçrama yaşanmış; kargo trafiği yılın büyük bölümünde önceki yıl ortalamalarının belirgin biçimde üzerine yerleşmiştir. Özellikle yıl ortasından itibaren ulaşılan düzeyler, hava kargosunun istikrarlı bir ana taşıma kanalı haline geldiğini ve sevkiyatların süreklilik kazandığını göstermektedir (CEIC Data, t.y.).

2024 ve 2025 verileri aynı zamanda, Doğu Türkistan'da "fazla iş gücü" kapsamında ülke dışına transfer edilen işçi sayısının artış eğilimini sürdürdüğünü de göstermektedir. 2024 yılında 3.335.200 kişiye ulaşan zorla transfer sayısı, 2023'e kıyasla belirgin bir yükselişe işaret etmektedir. 2025'te ise bu sayı 3.358.400'e çıkarak şimdiye kadarki en yüksek seviyeye ulaşmış ve uygulamanın geçici değil, kurumsallaşmış ve süreklilik arz eden bir politika hâline geldiğini ortaya koymuştur. İki yıl arasındaki artış sınırlı görünse de toplam hacmin büyüklüğü dikkate alındığında, "iş gücü transfer" mekanizmasının yapısal bir demografik ve ekonomik yeniden düzenleme aracı olarak işletilmeye devam ettiği görülmektedir (Xinjiang Uygur Autonomous Region Government, 2026).

İki yıl birlikte değerlendirildiğinde, 2024'ün bir geçiş ve hazırlık yılı, 2025'in ise yüksek hacimli normalleşme dönemi olduğu görülmektedir. Artışın sürekliliği ve ölçeği, bunun yalnızca ticarî canlanma ya da dönemsel talep artışıyla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Aksine, bu eğilim zorla çalıştırma iddialarıyla bağlantılı üretim ağlarının uluslararası tedarik zincirlerine daha derin biçimde yerleştiğine ve özellikle Avrupa pazarlarına yönelik insan hakları temelli risklerin kalıcı şekilde yükseldiğine işaret etmektedir.

Turizm Verileri:

Çinli yetkililere göre Doğu Türkistan, 2024 yılında, bir önceki yıla kıyasla %50 artışla toplam 302 milyon turist ağırlamış, aynı dönemde turizm gelirleri 360 milyar yuan (51,7 milyar dolar) seviyesine ulaşmıştır. Öte yandan, 2025'in ilk yarısında (Ocak-Haziran) bölgeyi yaklaşık 130 milyon turist ziyaret etmiş, bu dönemde turizmden yaklaşık 143 milyar yuan gelir elde edilmiştir (Amnesty International, 2024). Yıl sonunda ise toplam turist sayısı 323 milyona ulaşırken turizmden elde edilen gelir 370 milyar yuan (53,2 milyar dolar) olarak kaydedilmiştir (Xinhua, 2026). Fakat Doğu Türkistan'da

artan turizm sayıları, ekonomik kalkınmanın ötesinde, Çin'in bölgeye dair küresel ve ulusal algıyı dönüştürmeye yönelik bilinçli bir siyasal stratejisinin parçası olarak öne çıkmaktadır.

Nitekim BBC'nin 2025 yılında yayımladığı ilgili haberinde, kontrollü medya turları, influencer içerikleri, devlet destekli diziler ve seçici turizm rotaları aracılığıyla ziyaretçilerin yoğun güvenlik ve gözetim ortamını "istikrar" olarak algılamasının sağlandığı, buna karşılık Uygur toplumunun gündelik yaşamına ve yaşanan hak ihlallerine dair temaların sistematik biçimde sınırlandırıldığına dikkat çekilmektedir (Ng, 2025). Bu süreçte Uygur kültürü, dinî ve toplumsal boyutlarından arındırılarak folklorik bir gösteriye dönüştürülmekte; camiler, mahalleler ve tarihsel mekânlar turistik dekor unsurları olarak yeniden inşa edilmektedir. Sonuç olarak, milyonlarca ziyaretçi ve artan gelir verileri, bölgedeki baskı ve asimilasyon politikalarının sona erdiğini değil, aksine bu politikaların turizm aracılığıyla normalleştirildiğine ve giderek görünmez kılındığına işaret etmektedir.

Dijital Gözetim ve Denetim:

Çin Komünist Partisi (ÇKP), Doğu Türkistan'da kurduğu denetim ve gözetim sistemini sürdürmek amacıyla farklı alanlara yayılan güvenlik uygulamalarını hayata geçirmeye devam etmektedir. Congressional-Executive Commission on China'nın (CECC) 2025 yılı raporuna göre, 2024 yazında çevrim içi bir güvenlik operasyonu yürütülmüş; Kaşgar ve Hotan vilayetlerinde Uygurlara, evlerine gelen misafirleri derhâl polise bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Buna ek olarak, 2025 yılı başında Bahar Festivali öncesinde "kış güvenlik kampanyası" başlatılmış ve daha önce gözaltına alınmış birçok Uygur yeniden gözaltına alınmıştır. Raporda yer verilen bu uygulamalar, bölgede gözetim ve güvenlik politikalarının geçici değil, süreklilik arz eden bir yönetim pratiği hâline geldiğine işaret etmektedir (Congressional-Executive Commission on China, 2025).

Freedom House'ye (2024) göre 2024 yılında ÇKP, haberler ve çevrim içi içerikleri, dinî faaliyetleri ve akademiye sıkı denetim altında tutmaya devam etti ve bu süreçte 50 gazeteci tutuklandı. 2025 yılında ise bu denetim mekanizmalarının daha kısıtlayıcı bir nitelik kazandığı görülmektedir. Hapishanelerde tutulan gazetecilerin sayısı artarken, hem dijital hem de fiziksel gözetim araçlarının kullanımı da belirgin biçimde yaygınlaşmıştır. Ayrıca, dinî uygulamalara yönelik ek kısıtlamalar getirilerek dinî mekanlar ve gruplar devlet denetimi altına alınmış ve yürürlüğe konulan yasal düzenlemeler (Counterespionage Law ve Guarding State Secrets) gözetim ve cezalandırma yetkilerinin kapsamını genişletmiştir (Freedom House, 2025). Bu tablo, 2024'ten 2025'e uzanan dönemde ifade ve inanç özgürlüğünün zayıfladığını, buna karşın sansür, gözetim ve cezalandırma uygulamalarının daha da yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Ger i Gönderme Vakaları:

2024 yılında, sınır dışı edilmek üzere gözaltına alınarak mahkemeye çıkarılan çok sayıda Uygur bulunmasına rağmen, Çin'e fiilen gerçekleştirilen bir sınır dışı etme vakası yaşanmamıştır.

Öte yandan, Şubat 2025'te Tayland'daki Bangkok Yannawa bölgesinde yer alan Soi Suan Phlu'daki Göçmenlik Bürosu Merkezinde tutulan 40 Uygur sığınmacı "üçüncü bir ülkenin kabul etmemesi" gerekçesiyle Çin'e sınır dışı edilmiştir. Tayland vakasına ek olarak, Aralık 2025'te, her ne kadar Suriye hükûmeti tarafından resmî bir açıklama yapılmasa da Suriye'de yaşayan en az 400 Uygur'un da Çin'e deport edilmesi gündeme gelmiştir (ETHR, 2025).

2025'teki her iki vaka örneği de Çin'in ikili ilişkiler yoluyla ev sahibi ülkelerin karar alma süreçleri üzerinde baskı kapasitesini artırdığına ve uluslararası tepkiler ile işkence riskine dair güçlü kanıtlara rağmen geri

göndermeme ilkesinin fiilen aşındırıldığını işaret etmektedir. Ayrıca, 2013'ten bu yana süregelen gözaltılar, kötü gözaltı koşulları ve ölümler de bu tür uygulamaların zamanla istisna olmaktan çıkıp normalleşme riski taşıdığını göstermektedir.

2024–2025 dönemine ilişkin gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Çin'in Doğu Türkistan'da baskı, gözetim ve zorla çalıştırmaya dayalı politikalarını daha da derinleştirdiği görülmektedir. Bu politikalar, yalnızca güvenlik ve kontrol mekanizmaları ile sınırlı kalmamakta; turizm, ticaret ve lojistik gibi alanlar üzerinden ekonomik olarak desteklenmektedir. Aynı zamanda Çin'in üçüncü ülkelerle kurduğu diplomatik ve güvenlik temelli ilişkiler, söz konusu ihlallerin uluslararası alanda daha az görünür hâle gelmesine katkı sunmaktadır. Bu çok katmanlı yapı, insan hakları ihlallerinin hem sürdürülebilir kılınmasına hem de zamanla normalleştirilmiş bir yönetim pratiği olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır.

Kavram Sözlüğü

709 Baskını (709 案) :

Çin Komünist Partisi'nin, hukuk yoluyla hak arama mekanizmalarını etkisizleştirmek amacıyla başlattığı bu süreç, koordineli ve sistematik bir baskı operasyonu niteliği taşımaktadır. Bu operasyonla birlikte Çin'de insan hakları savunuculuğu yapan avukatlar, ilk kez bu ölçekte doğrudan “devlet güvenliği tehdidi” olarak tanımlanmıştır.

Aksu ve Karakaş Listeleri – Çin'in Doğu Türkistan'da yürüttüğü kitlesel gözaltı ve gözetim politikalarını ortaya koyan sızdırılmış resmî belgelerdir. 2018 sonu tarihli Aksu Listesi, 2016–2018 yılları arasında Uygurların hangi gerekçelerle gözaltına alındığını ve kimlerin endoktrinasyon kamplarına gönderildiğini gösterirken; Haziran 2019 tarihli Karakaş Listesi, kişilerin gözaltında tutulmaya devam edilip edilmeyeceğine ilişkin idari değerlendirmeleri yansıtmaktadır. Bu belgeler, Uygurların neden hedef alındığını, kimlerin kamplara sevk edildiğini ve kimlerin zorla çalıştırma rejimine dâhil edildiğini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Listelerde namaz kılma, sakal bırakma, başörtüsü kullanma, yurt dışı bağlantıları ve akrabalık ilişkileri gibi tamamen yasal, gündelik ve dinî pratiklerin, “aşırılık” ya da “risk” göstergesi olarak kayda geçirildiği açıkça görülmektedir.

Çin Halk Siyasi

Danışma Konferansı (中国人民政治协商会议) :

Çin'de Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) bağlı olarak çalışan danışma niteliğinde bir siyasi organdır. Resmî olarak farklı partilerden, kitle örgütlerinden, iş dünyasından ve etnik gruplardan temsilcileri bir araya getirerek politika önerileri sunmayı ve “ulusal birlik” görüntüsü oluşturmayı amaçlar. Ancak yasama yetkisi yoktur ve aldığı kararlar bağlayıcı değildir ve esas işlevi ÇKP politikalarına meşruiyet ve kapsayıcılık algısı kazandırmaktır.

Çinlileştirme (中国化 [zhongguohua]) :

Özellikle Doğu Türkistan'daki Uygur Müslümanları hedef alan bir politika olarak, dinî, kültürel ve etnik kimlikleri Çin kültürü ve Komünist Parti ideolojisiyle uyumlu hâle getirme sürecidir. İlgili kavramı, 2015'te gerçekleşen Birleşik Cephe Çalışmaları Konferansı'nda sunulan “Dinlerin Çinlileştirilmesi politikası kapsamında resmî bir nitelik kazanmıştır.

Çin Düşü (中国梦 [Zhōngguó mèng]):

Xi Jinping tarafından ortaya konulan ve Çin'in "ulusal yeniden dirilişini" hedefleyen kapsamlı bir siyasi vizyondur. Bu vizyon, Çin'in ekonomik gelişmişlik, askerî kapasite, teknolojik ilerleme ve uluslararası etkinlik açısından küresel bir güç haline gelmesini; aynı zamanda Çin Komünist Partisi'nin liderliğinin, devlet egemenliğinin ve "ülkenin toprak bütünlüğünün (Tayvan, Hong Kong ve Doğu Türkistan dâhil)" korunmasını esas almaktadır.

Çin ulusu ortak kader topluluğu bilinci (中华民族共同体意识)

[Zhōnghuá mínzú gòngtóngtǐ yìshí]:

Çin'de yaşayan tüm etnik grupların ortak bir kader, kimlik ve gelecek etrafında birleşmesi gerektiği anlayışını ifade eder. Bu yaklaşım; ekonomi, siyaset, kültür, eğitim, toplumsal yaşam ve ekoloji dâhil olmak üzere kamu politikalarının temel çerçevesi olarak sunulmakta ve etnik gruplar arasında birlik, kaynaşma, karşılıklı etkileşim ve ortak kalkınmayı hedeflemektedir.

Dinlerin Çinlileştirilmesi (坚持我国宗教中国化方向)

[Jiānchí wǒguó zōngjiào Zhōngguó huà fāngxiàng] :

Çin tarzı sosyalist bir din teorisi inşa etme motivasyonu ile ortaya çıkmıştır. Bu politika, dini inanç ve kuralların Çin'in ilerleme ve gelişmesine göre yorumlanmasını öngörmüştür. Bu süreçte, İslam dinî ve Uygur kültürü üzerinde ağır kısıtlamalar uygulanmakta; camilerde Arapça ibareler kaldırılmakta; dinî pratikler ve giysiler sınırlandırılmakta; isim değişiklikleri ve dine aykırı uygulamalar zorla dayatılmakta, hatta bazı durumlarda dinî metinler toplanıp imha edilmektedir.

Duoyuan Yiti (多元一体):

Çin Komünist Partisi'nin resmî ideolojik söylemlerinden biridir ve Türkçeye genellikle "çeşitlilik içinde birlik" ya da "çok unsurlu ama tek bütün" olarak çevrilir. Bu kavram, Çin'de Hanlar dâhil tüm etnik grupların tarihsel, kültürel ve siyasi olarak tek bir Çin ulusu (Zhonghua Minzu 中华民族) çatısı altında birleştiğini savunur.

Eliticide/Elitocide:

Bir grubun liderlerini, eğitimli kesimini ve din adamlarını hedef alarak ortadan kaldırma ya da etkisizleştirme eylemini ifade eder ve genellikle olası direnişi kırmak amacıyla soykırım süreçlerinin erken aşamalarında görülür. Doğu Türkistan bağlamında bazı araştırmacılar ve insan hakları kuruluşları, Uygur entelektüelleri, akademisyenleri ve kültürel liderlere yönelik gözaltı ve tutuklamaları eliticide kapsamında değerlendirerek bunu Uygur kimliğini hedef alan daha geniş bir politikanın parçası olarak yorumlamaktadır.

Endoktrinasyon:

Bireylere belirli bir düşünce, inanç ya da ideolojinin sorgulanmasına izin verilmeden, tek doğru olarak benimsetilmesi sürecidir. Bu süreçte eleştirel düşünme bastırılır; eğitim, propaganda, medya veya kurumsal yapılar aracılığıyla istenen görüşlerin içselleştirilmesi amaçlanır.

Geri Göndermeme (Non-refoulement) İlkesi:

Bir kişinin işkence, zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muameleye veya başka telafisi imkânsız zararlara maruz kalacağı bir ülkeye geri gönderilmemesini garanti eden uluslararası insan hakları hukukuna dayalı bir ilkedir. Bu ilke, göçmen statüsüne bakılmaksızın tüm kişiler için geçerlidir ve devletlerin, ciddi insan hakları ihlalleri riski bulunan kişileri kendi yetki alanından veya kontrolünden geri göndermesini yasaklar.

IJOP (Integrated Joint Operations Platform,

体化联合作战平台 [Yìtǐ huà liánhé zuòzhàn píngtái]) :

Polis ve diğer yetkililer tarafından kullanılan bir mobil uygulama aracılığıyla kişisel verileri toplayan, “şüpheli” davranışları işaretleyerek soruşturma süreçlerini başlatan kapsamlı bir dijital gözetim sistemidir. Telefon, araç ve kimlik kartı verileri üzerinden kişilerin hareketlerini, enerji kullanımını, ilişkilerini ve günlük pratiklerini izler; aynı zamanda kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini denetleyerek toplumsal gözetimi ve keyfî tutuklamaları kolaylaştırır.

İki İlke (两个维护 [Liǎng gè wéihù]):

Çin Komünist Partisi’nin resmî söyleminde parti içi birlik ve liderlik yapısını tanımlayan bir ilkeler bütünüdür. Kavram, Xi Jinping’in Parti Merkez Komitesi içindeki merkezî konumunun kabul edilmesini ve Parti Merkez Komitesinin otoritesi ile merkezî, birleşik liderliğinin korunmasını esas alır.

Kanshousuo (看守所):

Çin’deki ceza adalet sistemiyle ilgili bir terimdir ve “geçici gözaltı merkezi” veya “tutukevi” anlamına gelir. Genellikle polis tarafından suç şüphesiyle gözaltına alınan kişilerin yargılama öncesi tutulduğu yerdir. Burada kişiler, soruşturma tamamlanana kadar veya resmî duruşmaya kadar beklerler.

Kültürel Beyazlatma (文化漂白 [wénhuà piǎobái]):

Çin'in, Doğu Türkistan'daki Uygur kültürü gibi Han merkezli olmayan kültürleri "Çin ulusal kültürü" çerçevesine dâhil ederek uluslararası alanda tanıtması; bu kültürleri özgün bağlamlarından koparıp Çin'in resmî tarih anlatısına uyumlu şekilde yeniden yorumlaması sürecini ifade eder.

Menşe Etiketleme:

Bir ürünün hangi ülkede üretildiğini, işlendiğini ya da menşe kazandığını gösteren bilgilerin ürün üzerinde veya ambalajında belirtilmesi uygulamasıdır. Bu etiketleme, tüketicinin ürünün kökeni hakkında doğru bilgi edinmesini sağlamayı ve ticarete şeffaflığı artırmayı amaçlar.

Merkez Birleşik Cephe Çalışma Departmanı

(中央统一战线工作部)

[Zhōngyāng Tǒngyī Zhànxiàn Gōngzuò Bù]):

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) parti dışındaki kişi, grup ve kurumları etkilemek, yönlendirmek ve kontrol altına almak amacıyla yürüttüğü siyasi-ideolojik bir strateji ve örgütlenme sistemidir. Temel amacı, ÇKP'nin iktidarını güçlendirmek için parti üyesi olmayan elitleri, azınlıkları, dinî yapıları, iş insanlarını, entelektüelleri ve yurt dışındaki Çinlileri parti çizgisine yaklaştırmak ya da muhalefeti etkisiz hâle getirmektir.

Meşrep (Uygurca: مەشرەپ):

Uygur kültürünün en önemli geleneksel etkinliği ve kültürel taşıyıcısıdır. Doğu Türkistan'da yaygın olan Meşrep; müzik, dans, tiyatro, halk sanatları, akrobasi, sözlü edebiyat, yemek alışkanlıkları ve oyunlar gibi zengin bir geleneksel sanat ve kültür koleksiyonunu içerir. Uygur muqam müziği, Meşrep'in en kapsamlı sanat formudur ve şarkı, dans ve eğlenceyi bir araya getirir.

Muqam (Uygurca: مۇقام):

Uygur toplulukları arasında yaygın olan ve şarkı, dans, halk müziği ve klasik müzik öğelerini içeren zengin bir performans sanatıdır. Farklı ritimler, melodiler, enstrümanlar ve dans figürleri ile çeşitlilik gösterir. Hem solo hem grup hâlinde icra edilir ve sözlerinde halk şiirleri ile klasik Uygur şiirleri bulunur.

Potemkin (turu):

Bir devletin veya otoritenin gerçek durumu gizlemek ve olumlu bir algı yaratmak amacıyla, yabancı gözlemciler, diplomatlar, gazeteciler ya da uluslararası heyetler için önceden hazırlanmış, sahnelenmiş ve denetimli ziyaretler düzenlemesini ifade eder.

Ruh Mühendisliği Projesi (灵魂工程 [línghún gōngchéng]):

Çin hükûmetinin, Doğu Türkistan'da özellikle 2014 sonrası ve 2017'den itibaren yoğunlaşan, Çin Komünist Partisi ve merkezî-devlet kurumları tarafından yürütülen kapsamlı güvenlik ve "istikrar" politikalarını ifade eden bir tanımdır. Bu politikalar; eğitim ve mesleki merkezler, işgücü transferleri, yaygın gözetim, kültürel ve dinî alanlara yönelik düzenlemeler ile nüfus politikaları gibi idari ve güvenlik araçları üzerinden uygulanmaktadır. Bazı akademik ve insan hakları kaynakları, bu süreci Uygur toplumunun sosyal ve kültürel yapısını dönüştürmeye yönelik sistematik bir yeniden yapılandırma olarak değerlendirmektedir.

Sincan Üretim ve İnşa Birlikleri (Bingtuan 兵团) :

Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren, ekonomik üretim ile yarı-askerî güvenlik işlevlerini birleştiren, doğrudan Çin Komünist Partisi'ne bağlı özel bir devlet yapılanmasıdır. Tarım, sanayi, altyapı ve yerleşim projeleri yürütmesinin yanı sıra aynı zamanda bölgenin merkezî yönetime entegrasyonu, nüfus kontrolü ve güvenlik politikalarının uygulanmasında da kilit rol oynar.

UFLPA (Uyghur Forced Labor Prevention Act):

2022'de ABD'de yürürlüğe giren ve Doğu Türkistan ile bağlantılı zorla çalıştırma uygulamalarını küresel tedarik zincirlerinden dışlamayı amaçlayan yasadır.

UFLPA Entity List (Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası kapsamındaki Kurumlar Listesi):

ABD İç Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki Forced Labor Enforcement Task Force (FLETF) tarafından hazırlanan ve Doğu Türkistan ile bağlantılı zorla çalıştırma, devlet destekli çalışma programları veya gözetim-asimilasyon politikaları içinde yer aldığı tespit edilen şirket ve kurumları içeren resmi listedir.

Zhonghua Minzu:

Çin Komünist Partisi tarafından kullanılan ve Çin'deki tüm etnik grupları tek ve bütüncül bir "Çin ulusu" kimliği altında birleştirmeyi amaçlayan ideolojik-siyasi bir kavramdır.

Son Söz

Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025'in sunduğu bulgular, Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerinin yalnızca belirli dönemlere ya da münferit politikalara indirgenemeyecek kadar derin, süreklilik arz eden ve çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Çalışma boyunca izlenen gelişmeler, ihlallerin artık istisnai uygulamalar olmaktan çıkıp, idari düzenlemeler, güvenlik politikaları, teknolojik araçlar ve söylemsel çerçeveler aracılığıyla normalleştirilen bir yönetim pratiğine dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Endeks 2025, Doğu Türkistan'daki durumu anlık krizlerden ziyade uzun vadeli bir insan hakları meselesi olarak ele almayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda belirlenen 14 tematik başlık, ihlallerin hangi alanlarda yoğunlaştığını göstermekten öte, bu alanların birlikte okunduğunda neyi görünür kıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Din ve inanç özgürlüğüne yönelik baskılar, zorla çalıştırma uygulamaları, keyfî gözaltılar, dijital gözetim mekanizmaları, kültürel ve dilsel asimilasyon politikaları, çocukların ailelerinden koparılması ve sınır ötesi baskı pratikleri birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan tablo; bireysel hak ihlallerinin ötesinde, toplumsal yapının sistematik biçimde dönüştürülmesine yönelik bütüncül bir strateji izlendiğini göstermektedir. Bu tematik yapı, Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarının temel amacının yalnızca güvenliği sağlamak değil, Uygur ve diğer Türkî halkların dinî, kültürel ve toplumsal varlığını yeniden tanımlamak, denetlemek ve uzun vadede dönüştürmek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 2024 yılında ağırlıklı olarak açık baskı, fiziksel denetim ve doğrudan müdahalelerle yürütülen politikaların, 2025 yılında daha kurumsallaşmış, daha az görünür ancak daha kalıcı ve derinlemesine etki eden biçimler aldığı dikkat çekmektedir. Özellikle dijital gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması, idarî ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla baskının olağanlaştırılması ve propaganda söylemlerinin güçlendirilmesi, ihlallerin geçici tedbirler olmaktan çıkarak kalıcı bir yönetim modeline dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Tüm tematik başlıklardan elde edilen bulgular birlikte ele alındığında, Doğu Türkistan İnsan Hakları İhlalleri Endeksi 2025, günün sonunda bölgedeki insan hakları ihlallerinin süreklilik arz eden, yapısal ve uluslararası sonuçları olan bir kriz niteliği taşıdığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu çalışma, söz konusu durumun uluslararası toplum tarafından yalnızca izlenen bir mesele değil, sorumluluk gerektiren, uzun vadeli ve ilkesel bir insan hakları sorunu olarak ele alınması gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Kaynakça

Allen-Ebrahimian, B. (2019, November). Exposed: China's operating manuals for mass internment and arrest by algorithm. International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ). <https://www.icij.org/investigations/china-cables/exposed-chinas-operating-manuals-for-mass-internment-and-arrest-by-algorithm/>

Amnesty International. (2021). "Like we were enemies in a war": China's mass internment, torture and persecution of Muslims in Xinjiang. Amnesty International.

Amnesty International. (2024). Human rights in China. Amnesty International. <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/east-asia/china/report-china/>

ANI News. (2025, July). "Uyghur lives traded for cotton, solar panels": China's crimes against humanity fuel global markets. <https://www.aninews.in/news/world/asia/uyghur-lives-traded-for-cotton-solar-panels-chinas-crimes-against-humanity-fuel-global-markets20250730174826/>

Anwar, A. (2025, Ekim). China's occupation and genocide of East Turkistan: Why the world must sustain its outcry. Traversing Tradition. <https://traversingtradition.com/2025/10/15/chinas-occupation-and-genocide-of-east-turkistan-why-the-world-must-sustain-its-outcry/>

ARTICLE 19. (2025, June). Going global: China's transnational repression of protesters worldwide. https://www.article19.org/wp-content/uploads/2025/06/Right-to-Protest-China-TNR_EN.pdf

Asat, R., & Kim, M. (n.d.). Uyghur race as the enemy. Yale MacMillan Center for International and Area Studies. <https://macmillan.yale.edu/gsp/publications/uyghur-race-enemy-chinas-legalized-authoritarian-oppression-mass-imprisonment>

Australian Strategic Policy Institute. (2025, December). The party's AI: How China's new AI systems are reshaping human rights. <https://www.aspi.org.au/report/the-partys-ai-how-chinas-new-ai-systems-are-reshaping-human-rights/>

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi. (2024). Regulation (EU) 2024/3015 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on prohibiting products made with forced labour on the Union market and amending Directive (EU) 2019/1937 (OJ L 2024/3015, 12.12.2024). Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3015/oj>

Bhuiyan, J. (2021, September). 'There's cameras everywhere': Testimonies detail far-reaching surveillance of Uyghurs in China. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2021/sep/30/uyghur-tribunal-testimony-surveillance-china>

Brown, R., Michaelsen, M., Brooks, M., & Anstis, S. (2025, April). Weaponized words: Uyghur language software hijacked to deliver malware. Citizen Lab. <https://citizenlab.ca/2025/04/uyghur-language-software-hijacked-to-deliver-malware/>

CEIC Data. (n.d.). Airport: Freight Throughput: Urumqi (monthly, ton thousand). Civil Aviation Administration of China verisine dayalı olarak sunulmuştur. CEIC database. Erişim adresi <https://www.ceicdata.com/en/china/airport-freight-throughput-monthly/airport-freight-throughput-urumqi>

Chen, Q. (2017, October). Speech by Comrade Chen Quanguo at the First and Second Plenary Sessions of the Fourth Plenary Session of the Ninth Committee of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region of the Chinese Communist Party [Policy document]. Xinjiang Uyghur Autonomous Region Party Committee. <https://interpret.csis.org/translations/speech-by-comrade-chen-quanguo-at-the-first-and-second-plenary-sessi->

ons-of-the-fourth-plenary-session-of-the-ninth-committee-of-the-xinjiang-uyghur-autonomous-region-of-the-chinese-communist-party/

China Digital Times. (2025, Şubat). 【CDT报告汇】自由之家：中国是跨国镇压最严重的国家，维吾尔人为头号受害者（外二篇） <https://chinadigitaltimes.net/chinese/715672.html>

Congressional-Executive Commission on China. (2024). Annual report 2024 (118th Cong., 2nd sess.). U.S. Government Publishing Office. <https://www.cecc.gov/sites/evo-subsites/cecc.house.gov/files/2024-12/2024-CECC-Annual-Report.pdf>

Congressional-Executive Commission on China. (2025). 2025 annual report: Executive summary. U.S. Government. <https://www.cecc.gov/publications/annual-reports/2025-annual-report-executive-summary>

Côté, I. (2023, January). Why demographic changes matters for security studies: A look at Xinjiang. Population & Security. <https://populationandsecurity.com/why-demographic-changes-matters-for-security-studies-a-look-at-xinjiang/>

Department of Homeland Security. (n.d.). UFLPA Entity List. <https://www.dhs.gov/uflpa-entity-list>

Demirel, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Anlayışının Dış Politika Üzerindeki Etkileri. YÖK TEZ.

Dwyer, Arienne M. (2005). The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse. Washington, D.C.: East-West Center Washington.

Erkin. (2020, Mayıs). Boarding preschools for Uyghur children 'clearly a step towards a policy of assimilation': Expert. Radio Free Asia. Translated by E. Anderson. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/preschools-05062020125428.html>

ETHR. (2024). Doğu Türkistan'da dinî baskı raporu. <https://ethrw.org/wp-content/uploads/2024/09/ethr-rapor-islamofobi.pdf>

ETHR. (2025, Ocak). Tayland'da tutuklu Uyghur Türkleri. <https://ethrw.org/wp-content/uploads/2025/01/bilgi-notu-25-01-2025-23-12.pdf>

Federal Register. (2024, May). Notice regarding the Uyghur Forced Labor Prevention Act Entity List. Federal Register. <https://www.federalregister.gov/documents/2024/05/16/2024-10544/notice-regarding-the-uyghur-forced-labor-prevention-act-entity-list>

Federal Register. (2024, June). Notice regarding the Uyghur Forced Labor Prevention Act Entity List. Federal Register. <https://www.federalregister.gov/documents/2024/06/12/2024-12631/notice-regarding-the-uyghur-forced-labor-prevention-act-entity-list>

Federal Register. (2024, November). Uyghur Forced Labor Prevention Act Entity List (Vol. 89, No. 227, pp. 92953-92959). U.S. Government Publishing Office. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2024-11-25/html/2024-27337.htm>

Freedom House. (2024). Freedom in the World 2024: China. Freedom House. <https://freedomhouse.org/country/china/freedom-world/2024>

Freedom House. (2025). Freedom in the World 2025: China. Freedom House. <https://fln.dk/media/t2zhr0em/795-250811-kina-freedom-house-freedom-in-the-world-china-udg-01012025-sitecoredato.pdf>

Global Rights Compliance. (2025, June). Risk at the source: Critical mineral supply chains and state-imposed forced labour in the Uyghur region. <https://globalrightscompliance.org/wp-content/uploads/2025/06/GRC-critical-minerals.pdf>

Human Rights Foundation. (2025, April). How China uses financial repression to erase the Uyghur people. <https://hrf.org/latest/how-china-uses-financial-repression-to-erase-the-uyghur-people/>

Human Rights Watch. (2019, May). China's algorithms of repression: Reverse engineering a Xinjiang police mass surveillance app. Human Rights Watch.

<https://www.hrw.org/report/2019/05/01/chinas-algorithms-repression/reverse-engineering-xinjiang-police-mass>

Human Rights Watch. (2024, June 18). China: Hundreds of Uyghur village names change. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change>

Human Rights Watch. (2025). World Report 2025: China. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/world-report/2025/country-chapters/china>

Human Rights Watch. (2025, February). China: Travel for Uyghurs heavily restricted. <https://www.hrw.org/news/2025/02/03/china-travel-uyghurs-heavily-restricted>

Hoshur, S. (2018, Eylül). Uyghur children separated from parents, held in 'Little Angels Schools' in Xinjiang. Radio Free Asia. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/separated-09132018132251.html>

Hoshur, S. (2019, October). At least 150 detainees have died in one Xinjiang internment camp: Police officer (M. Juma, Trans.; J. Lipes, Ed.). Radio Free Asia. <http://rfa.org/english/news/uyghur/deaths-10292019181322.html>

Hoshur, S. (2021, Ağustos). Children of detained Uyghur parents held in 'welfare schools' in China's Xinjiang: Preschoolers are allowed brief video chats with their parents while under strict monitoring. Radio Free Asia. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/welfare-schools-08162021174124.html>

Hoshur, S. (2025, Ocak). China expands orphanage-style boarding schools for Uyghur children: Beijing claims to have shut down the camps where their parents were interned. Radio Free Asia. <https://www.rfa.org/english/uyghur/2025/01/16/children-boarding-schools/>

Idris, A. (2024, Eylül). How China's boarding schools in Xinjiang (East Turkistan) are erasing a people's identity: A Uyghur view. Bitter Winter. <https://bitterwinter.org/how-chinas-boarding-schools-in-xinjiang-east-turkistan-are-erasing-a-peoples-identity-a-uyghur-view/>

Irwin, P., & Szadziwski, H. (2025, July). Manifest Risk: New "Air Silk Road" cargo flights carry risk of Uyghur forced labor into Europe (Uyghur Human Rights Project Report). Uyghur Human Rights Project. <https://uhrp.org/report/manifest-risk-new-air-silk-road-cargo-flights-carry-risk-of-uyghur-forced-labor-into-europe/>

Isa, A. (2012, June). Chinese colonialism in translation: Translation of Uyghur names into Mandarin under Communist China. International PEN Uyghur Centre. <https://www.uyghurpen.org/Chinese-colonialism-Uyghur-name.html?utm>

Jeffrey, R. (2025, June). Ethiopian Airlines launches first direct cargo flight from China's Xinjiang to Africa. Air Cargo Week. <https://aircargoweek.com/ethiopian-airlines-launches-first-direct-cargo-flight-from-chinas-xinjiang-to-africa/>

Kara, A. (2025, September 4). Çin'in Xinjiang propagandası: Çin'in davet ettiği yabancı gazeteciler ve influencerlar, Uygurlara karşı soykırım ve insan hakları ihlallerini örtbas etme propagandasına alet oluyor. Milli Düşünce Merkezi. <https://millidusunce.com/misak/cinin-xinjiang-propagandası/>

Kashgar, K. (2025, February). Uyghurs mark 28 years since Ghulja violence, condemn ongoing repression. <https://www.voanews.com/a/uyghurs-mark-28-years-since-ghulja-violence-condemn-ongoing-repression/7967538.html>

Kashgary, J., & Niyaz, K. (2022, June). Chinese research on Xinjiang mummies seen as promoting revisionist history. Radio Free Asia. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/melting-pot-06032022104308.html>

Kaşgarlı, S. (2024, Aralık). 2024 yılında Doğu Türkistan'da neler yaşandı? Turkistan Times. <https://turkistantimes.com/tr/news-18709.html>

Kılınç, T. (2025). Kayıp Coğrafyanın İzinde: Doğu Türkistan Seyahatnamesi. Ketebe Yayınları.

Kuo, L. (2020, Ekim). Chinese detention 'leaving thousands of Uighur children without parents': Researcher says Xinjiang files reveal government strategy of long-term social control. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/oct/16/chinese-detention-leaving-thousands-of-uighur-children-without-parents>

Lavička, M. (2024, April 19). A new round of restrictions further constrains religious practice in Xinjiang. <https://www.chinafile.com/reporting-opinion/viewpoint/new-round-of-restrictions-further-constrains-religious-practice-xinjiang>

Mansel, J. (2024, August). Xinjiang 'Normalization': China's Next Phase in Assimilation and Propaganda. *China Observers*. <https://chinaobservers.eu/xinjiang-normalization-chinas-next-phase-in-assimilation-and-propaganda/>

Molina Acosta, C. (2025, 13 Haziran). New report details Beijing's targeting of protestors abroad. *ARTICLE 19*. <https://www.icij.org/inside-icij/2025/06/new-report-details-beijings-targeting-of-protestors-abroad/>

Mulla, I. (2025, February). Muslim event in UK parliament sponsored by app that censored Uyghur content. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/news/muslim-event-uk-parliament-sponsored-app-censored-uyghur-content>

Nardi, D. J. (2019). *Religious Freedom in China's High-Tech Surveillance State: Country Update: China*. United States Commission on International Religious Freedom. <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2019%20China%20Surveillance%20State%20Update.pdf>

National Cyber Security Centre. (2025, April). *BADBAZAAR and MOONSHINE: Spyware targeting Uyghur, Taiwanese and Tibetan groups and civil society actors (Advisory report)*. UK Government.

<https://www.ncsc.gov.uk/files/NCSC-Advisory-BAD-BAZAAR-and-MOONSHINE-guidance.pdf>

Newlines Institute for Strategy and Policy. (2021, March). *The Uyghur genocide: An examination of China's breaches of the 1948 Genocide Convention*. Newlines Institute for Strategy and Policy. <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Chinas-Breaches-of-the-GC3-2.pdf>

Newlines Institute for Strategy and Policy & Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. (2021, March). *The Uyghur genocide: An examination of China's breaches of the 1948 Genocide Convention*. Newlines Institute for Strategy. <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Chinas-Breaches-of-the-GC3-2.pdf>

Ng, K. (2025, November). Millions of tourists just visited China's stunning Xinjiang region. There's a side they didn't see. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/c8x1mnd5gjo>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (n.d.). Fact Sheet No. 26: The Working Group on Arbitrary Detention ("No one shall be subjected to arbitrary arrest, detention or exile," Universal Declaration of Human Rights, Article 9). <https://www.ohchr.org/sites/default/files/disappearance-convention.pdf>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2022, August). *OHCHR assessment of human rights concerns in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, People's Republic of China*. United Nations.

QHA. (2025, January). Çin, Doğu Türkistan'da 2025 yılı yerleşim planını duyurdu! <https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/cin-dogu-turkistan-da-2025-yili-yerlesim-planini-duyurdu-501874>

Radio Prague International. (2025, July). Beijing's blogger diplomacy: China turns to influencers to sway Czech views. <https://english.radio.cz/beijings-blogger-diplomacy-china-turns-influencers-sway-czech-views-8857985>

Ray, S. G. (2025, November). National journalists day in China reminds of foreign media under surveillance – OpEd. <https://www.eurasiareview.com/07112025-national-journalists-day-in-china-reminds-of-foreign-media-under-surveillance-oped/>

RFA Uyghur. (2023, September). UN experts: Xinjiang expanding forced separation of Uyghur children. Radio Free Asia. <https://www.rfa.org/uyghur/news/children-separation-092720231234>

Rojanaphruk, P. (2025, March). Thailand on China's list of "high-risk countries" on Uyghur-Xinjiang issues, US researcher told FCCT panel. *Turkistan Times*. <https://turkistantimes.com/ug/news-19061.html>

Steenberg, R. (2021). Uyghur customs: The genesis, popularity, productivity and demise of a modern Uyghur topos. *Asian Ethnicity*, 22(1), 171–187. <https://doi.org/10.1080/14631369.2020.1819201>

Süleyman. E. (2020, Ekim). 20. Asır Uyğur Tarihindeki Konuşulmamış Hikâyeler 3: 1937, 1957 ve 2017. *Taklamakan Uyğur Yayınevi*.

Taşagül, A. (2012). TÜRKİSTAN. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim: 26 Ocak 2026, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan>

Traversing Tradition. (2025, October). China's occupation and genocide of East Turkistan: Why the world must sustain its outcry. <https://traversingtradition.com/2025/10/15/chinas-occupation-and-genocide-of-east-turkistan-why-the-world-must-sustain-its-outcry/>

Turkel, N. (2022). High-Tech Surveillance for Religious Persecution: Technology Enabled and Facilitated Uyghur Genocide in China. *Notre Dame Law Review Reflection*, 97(3), 310–316.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). Kurumsal sürdürülebilirlik özen yükümlülüğü. Erişim: Kasım 2025. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/ab-don->

[gusel-ve-surdurulebilir-sanayi-politikalari/kurumsal-surdurulebilirlik-ozen-yukumlulugu](https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/ab-don-gusel-ve-surdurulebilir-sanayi-politikalari/kurumsal-surdurulebilirlik-ozen-yukumlulugu)

U.S. Department of State. (2024). 2024 country reports on human rights practices: China (Includes Hong Kong, Macau, and Tibet). <https://www.state.gov/reports/2024-country-reports-on-human-rights-practices/china/>

U.S. Department of State, Global Engagement Center. (2023, September 28). How the People's Republic of China seeks to reshape the global information environment (Special Report). <https://2021-2025.state.gov/gec-special-report-how-the-peoples-republic-of-china-seeks-to-reshape-the-global-information-environment/>

UNHCR. (2025, March). Access to territory and non-refoulement. <https://emergency.unhcr.org/protection/legal-framework/access-territory-and-non-refoulement>

United Nations. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948.

United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

United Nations General Assembly. (2006). International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/disappearance-convention.pdf>

United States Trade Representative. (2024, November). Department of Homeland Security adds 29 entities to the Uyghur Forced Labor Prevention Act Entity List. <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/>

press-office/press-releases/2024/november/department-homeland-security-adds-29-entities-uyghur-forced-labor-prevention-act-entity-list

Uyghur Human Rights Project. (2015, March). 450 killed in China's Xinjiang last year, mostly Uighurs: group. <https://uhrp.org/news/450-killed-chinas-xinjiang-last-year-mostly-uyghurs-group/>

Uyghur Human Rights Project. (2021, February). Authoritative legal opinion concludes that treatment of Uyghurs amounts to crimes against humanity and genocide. <https://uhrp.org/statement/authoritative-legal-opinion-concludes-that-treatment-of-uyghurs-amounts-to-crimes-against-humanity-and-genocide/>

Uyghur Human Rights Project. (2025, July). Manifest risk: New "Air Silk Road" cargo flights carry risk of Uyghur forced labor into Europe. <https://uhrp.org/report/manifest-risk-new-air-silk-road-cargo-flights-carry-risk-of-uyghur-forced-labor-into-europe/>

Uyghur Human Rights Project. (2025, Temmuz). <https://chinese.uhrp.org/statement/维吾尔人权项目研究显示货运航班激增致使欧洲供/>

Uyghur Human Rights Project & Oxus Society for Central Asia Affairs. (2021). No space left to run: China's transnational repression of Uyghurs. <https://uhrp.org/report/no-space-left-to-run-chinas-transnational-repression-of-uyghurs/>

Vaughan, G., Gorokhovskaia, Y., & Schenkkan, N. (2025, February). Ten findings from ten years of data on transnational repression. Freedom House. <https://freedomhouse.org/article/ten-findings-ten-years-data-transnational-repression>

Vermander, B. (2019). Sinicizing religions, sinicizing religious studies. *Religions*, 10(2), Article 115. <https://doi.org/10.3390/rel10020115>

Voice of America (VOA). VOA专访：学者罗宇谈中国的人体器官买卖和医生参与的“法外处决”

<https://www.voachinese.com/a/china-organ-harvesting-transplant-falun-gong-uyghurs-20250711/8046564.html>

Wang, C. (2021, November). Explainer: Xi Jinping's 'historical resolution': What is it and why is it important? *South China Morning Post*. <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3154996/xi-jinping-historical-resolution-what-it-and-why-it-important>

Willems, A. (2024, March). Experts: China is sequencing Uyghur DNA for organ harvesting. *Radio Free Asia*. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/forced-organ-harvesting-03202024133851.html>

Xinhua. (2025, May). China releases plan to advance Digital China development. *The State Council of the People's Republic of China*. https://english.www.gov.cn/news/202505/17/content_WS6827c405c6d-0868f4e8f29cc.html

Xinhua. (2026, January 28). Xinjiang posts robust tourism growth in 2025. *Xinhuanet*. <https://english.news.cn/20260128/15b9662f92a54b5a914bce54d-450c6fb/c.html>

Xinjiang Daily. (2026, January 27). Excerpt from the 2026 Xinjiang Two Sessions government work report. *Xinjiang Daily / Shiliyun*. <https://rst.xinjiang.gov.cn/xjrst/c112484/202601/46229a50329a4c-74b45a6d14709288b2.shtml>

Zang, Xiaowei. (2013). Major Determinants of Uyghur Ethnic Consciousness in Ürümqi. *Modern Asian Studies*, 47(6).

Zenz, A. (2019, July). Break their roots: Evidence for China's parent-child separation campaign in Xinjiang. *Journal of Political Risk*, 7(7). <https://www.jpolrisk.com/break-their-roots-evidence-for-chinas-parent-child-separation-campaign-in-xinjiang/>

Zenz, A. (2020). Sterilizations, IUDs, and mandatory birth control: The CCP's campaign to suppress Uyghur birthrates in Xinjiang (Updated July 21, 2020).

The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/sterilizations-iuds-and-mandatory-birth-control-the-ccps-campaign-to-suppress-uyghur-birthrates-in-xinjiang/>

Zenz, A. (2024, February). Forced labor in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region: Assessing the continuation of coercive labor transfers in 2023 and early 2024. *China Brief*, 24(5). <https://jamestown.org/forced-labor-in-the-xinjiang-uyghur-autonomous-region-assessing-the-continuation-of-coercive-labor-transfers-in-2023-and-early-2024/>

中国青年网 (Çin Gençlik Ağı). (2018, Mayıs). 大学生志愿服务西部计划项目介绍 (Batı Çin için Üniversite Öğrencisi Gönüllü Hizmet Programına Giriş). https://web.archive.org/web/20250821081601/https://xibu.youth.cn/xmjs/201510/t20151015_7212132.htm

中央通訊社 (Central News Agency (CNA)). (2025, May). 跨國媒體揭維吾爾族遭強迫勞動 賓士等供應鏈廠商疑涉入 (Uluslararası Medya, Uygurların Zorla Çalıştırıldığını Açıklıyor. Mercedes ve Diğer Tedarikçi Şirketler İddialara Karışmış Olabilir) <https://www.cna.com.tw/news/aopl/202505310012.aspx>

天山网 - 新疆日报 (Tianshan Net - Xinjiang Daily). (2025, Mart). 党媒联动 | 互嵌互融共绘同心圆 (Parti ve medya iş birliği | İç içe geçmiş ve bütünsel bir şekilde eş merkezli bir daire çizmek). https://www.ts.cn/xwzx/szxw/202503/t20250310_27207531.shtml

澎湃新闻 (The Paper). (2025, Ocak). 2024, 喀什这一年 | 端稳“饭碗” 幸福满满! 喀什市这份就业民生答卷请查收 https://www.thepaper.cn/newsDetail_forward_29901654

新唐人電視台 (New Tang Dynasty Television). (2025, Nisan). 【百年真相】可怕真相! 為何中共高官活得久 <https://www.ntdtv.com/b5/2025/04/15/a103976806.html>

新唐人電視台 (New Tang Dynasty Television). (2025, Temmuz). 新疆擬新增6座人體器官移植醫院 更添活摘疑慮 <https://www.ntdtv.com/b5/2025/07/03/a104000656.html>

新疆生产建设兵团第三师五十团 (Sincan Üretim ve İnşa Birlikleri 3. Tümen 50. Alay). (2020, Şubat). 辅警招聘公告 [招聘辅警] (Yardımcı polis alım ilanı [yardımcı polis işe alımı]). 英杰升. 存档于 (Yingjiesheng) <https://archive.is/wLYGs>

ئىسى تىچوپ روغىيۇي (Uyghur Post). (2025). (Değerlendirme: Saldırganlığın Sembölü - “Büyük Pazar”a Dikilen Lin Zexu Heykeli) <https://uyghurpost.com/obzortajawuzciliqning-simwoli-cong-bazargha-tiklengen-lin-zeshu-heykili/>